

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

В. П. РЕШЕТИЛО,
І. А. ОСТРОВСЬКИЙ

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для аспірантів денної і вечірньої форм навчання
освітньо-наукової програми підготовки доктора філософії галузі знань
05 – Соціальні та поведінкові науки, спеціальності
051 – Економіка)*

Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2019

УДК 330.34:330.8

Решетило В. П. Теорія і методологія сучасної економічної науки : конспект лекцій (для аспірантів денної і вечірньої форм навчання освітньо-наукової програми підготовки доктора філософії галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 051 – Економіка) / В. П. Решетило, І. А. Островський ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. – 143 с.

Автори:

Решетило В. П. – д-р екон. наук, проф. ;
Островський І. А. – канд. екон. наук, доц.

Рецензенти:

Москвіна А. О., кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова;

Федотова Ю. В., кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

*Рекомендовано кафедрою економічної теорії та міжнародної економіки,
протокол № 11 від 20 червня 2018 р.*

Конспект лекцій складено з метою допомогти аспірантам освітньо-наукової програми підготовки доктора філософії галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 051 – Економіка під час підготовки до занять, модульних контрольних робіт, іспитів та заліків із дисципліни «Теорія і методологія сучасної економічної науки», а також виконання дисертаційного дослідження.

© В. П. Решетило, 2019

© ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019

ЗМІСТ

Вступ.....	5
ЗМ 1 Основні напрями та тенденції розвитку сучасних теоретико-економічних досліджень.....	9
Тема 1 Еволюція ідей в теоретичній економічній науці.....	9
1.1 Класифікація основних напрямів і шкіл сучасного етапу розвитку економічної теорії.....	9
1.2 Загальна характеристика ортодоксії (мейнстріму) та гетеродоксії в сучасному економічному аналізі.....	11
1.3 Структура мейнстріму та гетеродоксії в сучасній економічній теорії....	14
Тема 2 Історія становлення та розвитку сучасної економічної теорії.....	22
2.1 Вихідні напрями розвитку економічної науки.....	22
2.2 Розвиток економічної теорії у ХХ ст.....	23
2.3 Розвиток неокласичної школи в сучасних умовах.....	25
2.4 Трансформаційні процеси в сучасному економічному аналізі.....	28
2.5 Сучасна економічна теорія: нові тенденції розвитку.....	30
Тема 3 Неолібералізм. Сучасний монетаризм як прояв американського неолібералізму.....	35
3.1 Сутність, принципи та основні напрями теорії економічного лібералізму. Неоконсерватизм.	35
3.2 Сучасний монетаризм як прояв американського неоконсерватизму.....	37
Тема 4 Посткейнсіанство. Неокейнсіанство та його сучасні варіанти. Неокласичний синтез та новий неокласичний синтез.....	45
4.1 Сутність та основні принципи посткейнсіанства.....	45
4.2 Посткейнсіанство як неоднорідний науковий напрям.....	47
4.3 Теоретичні концепції лівого кейнсіанства.....	50
4.4 Неокласичний синтез та новий неокласичний синтез.....	56
Тема 5 Інституціоналізм та неоінституціоналізм. Теорія еволюційної економіки.....	61
5.1 Сутність та основні принципи теорії інституціоналізму.....	61
5.2 Теорія еволюційної економіки.....	66
5.3 Методологія історико-інституціонального підходу.....	69
Тема 6 Економічна компаративістика. Становлення теорії порівняльного економічного аналізу.....	73
6.1 Методологічні принципи економічної компаративістики.....	73
6.2 Основні інституціональні аспекти дослідження економічної компаративістики.....	80

Тема 7	Теорії глобалізації та їх еволюція. Школа міжнародної політичної економії.....	84
7.1	Сутність теорії і практики неоліберальної глобалізації.....	84
7.2	Школа економічної соціології про сутність та наслідки глобалізації.....	89
7.3	Школа міжнародної політичної економії.....	90
7.4	Дискусії між прихильниками неоліберальної глобалізації і її противниками.....	93
ЗМ 2	Методологія сучасного економічного аналізу та різноманітність науково-теоретичних парадигм.....	95
Тема 8	Методологічні засади сучасної економічної теорії та моделі розвитку науки.....	95
8.1	Поняття, принципи і структура методології економічного аналізу.....	95
8.2	Основні моделі розвитку науки.....	97
Тема 9	Основні методи і прийоми пізнання економічних явищ і процесів.....	104
9.1	Основні методи сучасного соціально-економічного аналізу.....	104
9.2	Методологічний плюралізм як нова парадигма в сучасній економічній науці.....	110
9.3	Специфічні та універсальні прийоми пізнання економічних явищ і процесів.....	112
Тема 10	Класичний, некласичний та постнекласичний етапи в розвитку економічної науки.....	118
10.1	Типи соціально-економічних систем: прості, саморегульовані і такі, що самоорганізуються.....	118
10.2	Етапи розвитку наукової раціональності: класичний, некласичний і постнекласичний.....	120
10.3	Формування нового типу складності сучасних соціально-економічних систем.....	124
Тема 11	Економічна синергетика як теорія і методологія сучасного економічного аналізу.....	128
11.1	Сутність та основні принципи економічної синергетики.....	128
11.2	Синергетичний метод дослідження.....	131
11.3	Вплив зовнішнього середовища на функціонування складних систем. Синергетичні ефекти.....	133
	Список джерел.....	139

ВСТУП

Підготовка доктора філософії галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 051 – Економіка, обумовлює необхідність критичного переосмислення аспірантами сучасних теорій та моделей економічного аналізу: неокласики, монетаризму, неолібералізму, в контексті використання їхніх теоретичних постулатів в процесах дослідження розвитку національної економіки, а також глибокого оволодіння сучасними методами аналізу економічних проблем.

Пізнання та усвідомлення змісту й закономірностей сучасного етапу розвитку світової економічної теорії сприяє більш глибокому осмисленню актуальних проблем сучасної позитивної та нормативної економічної теорії, практики господарювання. Опанування дисципліною підвищує теоретико-методологічний рівень та розширює науковий економічний світогляд аспірантів, знайомить їх з плюралізмом наукових ідей сучасної економічної теорії, допомагає актуалізувати їх теоретико-методологічну підготовку для науково-практичної діяльності у надскладних економічних умовах сучасності, озброїти новітнім аналітично-категоріальним апаратом, підвищити культуру та техніку творчо-критичного економічного мислення, системного осмислення нагальних соціально-економічних проблем сьогодення.

Предмет дисципліни: зміст, структурна диференціація та розвиток основних наукових напрямів та методологічних підходів сучасної світової економічної теорії.

Мета дисципліни – формування фахової компетентності на основі структурно-цілісного усвідомлення та творчо-критичного осмислення основних наукових напрямів сучасної світової економічної теорії, їх фундаментальних методологічних засад, теоретико-концептуальних основ, науково-дослідного апарату та науково-практичних підходів до реалізації економічної політики і регуляторних заходів. У процесі засвоєння навчальної дисципліни аспіранти мають отримати знання загальної логіки сучасного розвитку мікро- та

макроекономічної теорії у їх цілісності та поліструктурності, в єдності та конкурентному протистоянні сучасної економічної ортодоксії (мейнстріму) та гетеродоксії, визначальних наукових парадигм, дослідних програм та їх новітніх теоретичних відгалужень.

Основні завдання навчальної дисципліни:

– формування системи знань щодо змісту основних здобутків сучасної філософії економічної науки, зокрема моделей розвитку науки як фундаментальної основи пізнання закономірних історичних фаз розвитку суспільства;

– розкриття основних типів наукової раціональності у контексті історичного розвитку економічної теорії;

– формування цілісного уявлення про органічну цілісність та гетерогенність сучасної економічної теорії;

– набуття знань щодо природи та конкретних проявів багатопарадигмальності та теоретико-методологічного плюралізму сучасної економічної теорії;

– вивчення змісту, основних етапів еволюції, структурної диференціації та модернізації основних наукових напрямів економічної теорії, які репрезентують сучасну економічну ортодоксію та гетеродоксію;

– розгляд провідних науково-дослідних програм, методів дослідження, аналітичного інструментарію та концептуальних засад, позитивної та нормативної теорії основних економічних напрямів;

– знайомство з науковим внеском інтелектуальних лідерів світової економічної науки, теоретичними здобутками учених-нобеліантів.

Після вивчення навчальної дисципліни аспіранти повинні знати:

– характеристики основних типів наукової раціональності у контексті історичного розвитку економічної теорії;

– основні структурні елементи та напрями еволюції сучасної економічної ортодоксії та гетеродоксії;

– структурну організацію сучасної світової економічної теорії у складі її основних напрямів, які репрезентують диференціацію та інтеграцію наукового економічного знання, провідні наукові традиції, які лежать у їх основі;

– сутність взаємозв'язку між позитивними та нормативними теоретичними поглядами представників основних наукових традицій та напрямів сучасної економічної теорії

– сучасну еволюцію неокласичного напрямку, економічну теорію неолібералізму; економічну теорію неоконсерватизму, нову класичну макроекономіку.

– основні структурні течії кейнсіанського напрямку в їх сучасному розвитку, зміст кейнсіанської ортодоксії та гетеродоксії.

– змістовне наповнення посткейнсіанської макроекономічної теорії, провідні теоретичні підходи нового кейнсіанства;

– розвиток інституційного напрямку економічної теорії: його структура та теоретичні відгалуження;

– економічну теорію нового інституціоналізму: теорію трансакційних витрат, прав власності, економіки права, суспільного вибору;

– науково-теоретичний внесок економістів-нобеліантів.

Після вивчення навчальної дисципліни аспіранти повинні вміти:

– володіти сучасними здобутками філософії науки, розрізняти ознаки історичних типів наукової раціональності стосовно економічної науки у її історичному розвитку та на сучасному етапі;

– орієнтуватись у ситуації концептуально - методологічного плюралізму в сучасній економічній науці;

– вичленяти структурні елементи сучасного економічного мейнстріму та гетеродоксії у їх історичній еволюції;

– розрізняти змістовне наповнення основних напрямів сучасної економічної теорії, знати її провідних представників, розуміти їх теоретичний внесок, найвагоміші здобутки та обґрунтовані на їх основі принципи економічної політики;

– виокремити основні теоретико-методологічні засади провідних напрямів, течій, шкіл, бачити їх функціонально-методологічні можливості, порівняльні переваги та недоліки;

– володіти категоріальним апаратом, що репрезентує основні наукові напрями сучасної економічної теорії; піддавати критичному аналізу наявні ознаки концептуально-методологічної обмеженості зазначених наукових напрямів та шляхи їх подолання в історичній динаміці;

– встановлювати взаємозв'язок між розвитком світової та вітчизняної економічної теорії, використовувати сучасні теоретичні здобутки для збагачення дослідного апарату вітчизняної економічної науки;

– самостійно збирати, систематизувати та науково інтерпретувати економічну інформацію щодо основних напрямів економічної теорії, здійснювати їх порівняльний аналіз;

– виконувати систематичну роботу з першоджерелами, науковою, навчальною та довідковою літературою, Інтернет-джерелами з економічної проблематики.

Вивчення дисципліни формує дослідницькі здатності аспірантів, їх компетентність у виявленні, постановці та вирішенні актуальних наукових задач та проблем, здібності до проведення оригінальних досліджень, якість яких відповідає національному та світовому рівням, компетентність у інноваційних методах навчання і методик викладання фахових економічних дисциплін, здатність визначати та аналізувати сучасні економічні проблеми з урахуванням еволюції світової економічної думки та її впливу на економічний розвиток, вміння використовувати методологічні досягнення сучасної економічної науки, здатність до системного аналізу та виявлення взаємозв'язків між економічним і соціальним розвитком.

ЗМ 1 ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ТЕОРЕТИКО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Тема 1 Еволюція ідей в теоретичній економічній науці

1.1 Класифікація основних напрямів і шкіл сучасного етапу розвитку економічної теорії

Проблеми дослідження сучасної економічної теорії пов'язані з формуванням постіндустріальної парадигми та пошуками відповідей на питання, чи існує криза економічної теорії та які шляхи її подолання; яке розуміння мейнстриму економічної теорії та його майбутнього. У процесі дискусії з приводу трактування цих питань виокремились такі основні погляди:

– частина вчених обстоює думку, що в економічній науці мейнстрим зник у кінці ХХ ст., панує теоретико-методологічний плюралізм і наявність важко класифікованих теорій. Жодна теорія не може зайняти провідне становище. Сучасна економічна теорія інтегрує такі основні теоретичні парадигми: сучасну неокласичну, сучасний інституціоналізм, нове кейнсіанство і неомарксизм.

– прихильники іншого погляду наголошують, що неокласична теорія у формі *economic* залишається основою мейнстриму. Базові принципи неокласичної парадигми (алокація обмежених засобів, конкуруючі або альтернативні цілі) є універсальними, характеризують різні сфери суспільного життя, їх широко використовують представники інших сучасних економічних напрямів, а також суспільних наук. У сучасній економічній теорії немає чітко викладеної, переконливої і загальноприйнятої альтернативної теорії, яка могла б дати кількісні та якісні результати, подібні до здобутих неокласиками.

Неокласичний спосіб мислення зберігає величезний вплив на мейнстрим і формування позицій щодо сучасних досліджень. Сучасний розвиток неокласичної теорії пов'язаний із так званим економічним імперіалізмом,

змістом якого є визнання важливості та необхідності дослідження для пояснення всієї людської поведінки позаекономічних чинників, досягнень соціології, психології, політології, історії, правознавства та інших суспільних наук. Зростає незадоволеність ортодоксальними теоретичними формулюваннями, межі між різними напрямками, течіями і школами сучасної економічної теорії стали розмитішими.

Значна частина дослідників висуває думку про початок нової кризи економічної теорії: її невідповідності існуючим знанням, реальним явищам і тенденціям життя, умовам розвитку нової економіки, коли інформація і знання необмежені на відміну від традиційних факторів. Неокласичну теорію критикують за формалізм, беззмістовну математизацію, схоластичність, «інтелектуальну гру заради гри», відрив від практики та потреб економічної політики, загалом відхід від принципів розвитку економічної теорії, які визначили Д. Рікардо, А. Маршалл, Й. Шумпетер, Дж. М. Кейнс. Із кінця 80-х років XX ст. відбувається зміна парадигми, що свідчить про «революцію в економічній теорії». Її змістом, на думку частини вчених, є необхідність сприймання раціональності як інституту, раціональної поведінки як результату дотримання певних соціальних норм.

Теоретична криза це одночасно пошук нового та оновлення, становлення відносної відповідності теорії та практики. Головним ключем до успіху економічної науки в XXI ст. є розроблення динамічної теорії інновацій. Зростає значення різних шкіл і течій сучасної гетеродоксії, представники яких досліджують неоптимізуючу поведінку людини у нестабільних і нерівноважних економічних системах. Вони стверджують, що повністю раціональна поведінка, яка передбачає оптимізацію, не можлива. Панують такі принципи поведінки, як орієнтація на задовільний результат, дотримання звичок і стереотипів, невизначеність щодо майбутнього. Гетеродоксальні концепції найкраще можуть пояснити сучасний стан світової економіки в умовах різних типів нерівноваги та криз.

На думку інших вчених, відбувається процес формування еволюційної парадигми сучасної економічної теорії, яка розглядає економіку і суспільство у процесі розвитку та змін. Американський економіст Уїльям Баумоль (р. н. 1922) пропонує вихід з кризи через формування «троїстого союзу»: поєднання економічної теорії, емпіричного аналізу і прикладних досліджень.

Класифікацію основних напрямів і шкіл сучасного етапу розвитку економічної теорії характеризують такі положення:

– західний мейнстрим представляють сучасна неокласична теорія, ортодоксальне кейнсіанство (неокласичний синтез), германський неолібералізм, економічний ультралібералізм неоавстрійської школи. Критеріальною ознакою є індивідуалістична методологія (вчення про «економічну людину»), теорія маржиналізму, визнання статус-кво капіталістичної системи, консервативна економічна програма.

– неортодоксальна економічна теорія охоплює неортодоксальне кейнсіанство (неорікардіанство, монетарне кейнсіанство, нове кейнсіанство), інституціонально-еволюційний напрям (американський інституціоналізм вебленовської традиції, французький дирижизм і регуляціонізм, неортодоксальна теорія добробуту, еволюційна економічна теорія), лівий фланг (західний марксизм, ліворадикальна критика капіталізму, західноєвропейська соціал-демократична думка). Їх визначає подібна методологія – критичне або негативне ставлення до неокласичного мейнстриму, акцент на мінливості, рухливості економічних структур і народного господарства загалом, увага до соціальних інститутів; вербальне моделювання економічних ситуацій, помірно реформаторська практична економічна програма.

1.2 Загальна характеристика ортодоксії (мейнстриму) та гетеродоксії в сучасному економічному аналізі

У будь-який період розвитку економічної науки має місце плюралізм (множинність) її шкіл, напрямів та методів дослідження. До того ж розвиток

науки у кожній з країн відзначався неповторністю і здійснювався у відносно незалежних умовах. Між різними напрямками економічної думки точиться досить жорстка і довготривала боротьба за лідерство в структурі науки, особливо за панівні позиції в нормативній частині економічної теорії. Поряд з представниками пануючої ортодоксальної течії, яка визначає в кожний конкретний період магістральний шлях розвитку науки, завжди існують свої еретики-інакомислячі й радикали. Вони й формують гетеродоксію в економічній теорії, тобто сукупність різнорідних за своїм складом та походженням шкіл, напрямів, які відзначаються передусім критичним відношенням до пануючої ортодоксальної течії.

Наприклад, економічні учення представників історичної школи, соціалістів-утопістів, марксистів тісно пов'язані з формуванням і розвитком гетеродоксії, як сукупності насамперед критичних концепцій щодо пануючої ортодоксії класичної політичної економії. Зауважимо, що гетеродоксія відзначається відомою наступністю: вона переростає межі класичного періоду в XIX ст. і продовжує існувати в XX ст. у вигляді інституціоналізму, неоінституціоналізму, радикальної політичної економії тощо.

Загальноновизнано, що у світовій економічній науці панівною ортодоксією приблизно із середини 70-х років XX ст. стала неокласична теорія. У зв'язку з цим у літературі (особливо навчальній) часто йдеться про неокласичну революцію, неокласичне відродження чи, за термінологією їх опонентів, неоконсервативну контрреволюцію. На сьогодні неокласична теорія становить серцевину, визначає зміст так званого мейнстріму (основної течії) як найбільш помітної і професійно впливової гілки сучасної економічної теорії.

Неокласика ґрунтується на двох засадах: моделі раціональної (такої, що максимізує цільову функцію) людини; положенні про діяльність цієї людини у рівноважному світі. Неокласична теорія принципово статична, вона вивчає параметри стійкого, оптимального для всіх учасників господарського процесу стану. В межах неокласики можливе дослідження економічних змін, проте лише в площині так званої порівняльної компаративної статистики – зіставлення

різних станів рівноваги, що змінюють один одного. В процесі розвитку економічної науки постійно піддавались і продовжують піддаватися сумніву та критиці обидві складові неокласичної моделі. Зокрема, американський інституціоналізм заперечував людську раціональність, кейнсіанство – рівноважне упорядкування світу. Проте неокласична теорія модифікувала свої передумови, увібравши в себе аналіз ризикових ситуацій (за допомогою теорії очікуваної корисності), неринкової поведінки (так званий економічний імперіалізм – практика пояснення всіх видів людської поведінки стимулами, властивими ринковій сфері), громадських і політичних інститутів (новий інституціоналізм). Тим самим представники неокласики виявили вражаючі здібності до адаптації своєї теорії з урахуванням змін у соціально-економічному розвитку та розвитку економічної науки.

Важливою віхою на шляху адаптації неокласики були друга половина 40–50-ті роки ХХ ст. Саме в цей період економічна теорія консолідувалася навколо так званого великого неокласичного синтезу. По суті, він означав специфічне включення основ кейнсіанської економічної теорії в неокласику. Як відомо, Дж. М. Кейнс не відкидав ідеї неокласики, але трактував її як теорію окремого випадку стану економіки, настільки окремого, що він украй рідко зустрічається в реальності. Проте на противагу кейнсівському розумінню загального випадку макроекономічної нерівноваги прихильники його вчення витлумачили його як теорію, що застосовується у специфічному (частковому) випадку, а у типовому випадку загальної рівноваги діяла неокласична теорія. У найконцентрованішому вигляді неокласичний синтез було викладено в математичному трактаті економічної теорії Пола Самуельсона «Основи економічного аналізу» (1947). У той же рік вийшов його перший підручник для ВНЗ «Економікс», що дало змогу викласти основні ідеї неокласичного синтезу на рівні, доступному неосвіченому читачеві. Очевидно, виникнення неокласичного синтезу стало серйозною завадою на шляху загального визнання кейнсіанської революції і кейнсіанської парадигми як, за термінологією Й. Шумпетера, періоду нової класичної ситуації. З усього викладеного вище

про історичний розвиток економічної теорії впливає, що ставлення до неокласики, як і до всіх інших складових елементів структури економічної теорії, ніколи не було і не може бути однозначним. У найузагальненішій формі його можна визначити як коливання між цілковитим схваленням та прийняттям неокласичної економічної теорії і її відкиданням.

1.3 Структура мейнстриму та гетеродоксії в сучасній економічній теорії

Важливим питанням, що не отримало однозначної відповіді у світовій економічній літературі, залишається питання про структуру мейнстриму. Неокласичний підхід об'єднує сучасні економічні теорії не лише у мейнстрімі, а й у всій її структурі. Проте під впливом нових досягнень економічного аналізу (ігрові моделі, теорія пошуку, гіпотеза раціональних очікувань і т. ін.) межі її постійно змінюються. Залишаються незмінними лише загальні методологічні принципи, які характеризують неокласичний підхід. Теоретичні напрями, які використовують інші моделі (наприклад, кейнсіанська макроекономіка), мають тенденцію з часом випадати з основної течії і на їх місце приходять новітні доповнення неокласичної теорії.

У 50–60-ті роки ХХ ст. до мейнстриму належало ортодоксальне кейнсіанство, що в наступне десятиліття втратило актуальність. Воно поступилося місцем ортодоксальному монетаризму, а потім – новій класичній макроекономіці. У 80-х роках до складу мейнстриму ввійшов новий інституціоналізм – дослідження інституціональних проблем шляхом використання інструментарію неокласичної теорії. Серед його представників – багато лауреатів Нобелівської премії з економіки (Р. Коуз, Д. Норт, Р. Фогель та ін.). Нині мейнстрим охоплює теорію загальної рівноваги, нову класичну макроекономіку, чикагзьку макроекономічну теорію, деякі «залишки» кейнсіанства та некейнсіанські теорії і, переважно, неінституціоналізм. Однією з основних причин життєздатної адаптації неокласики є її універсалізм, готовність одноманітно, за допомогою моделі раціональної, максимізаційної

поведінки пояснити не тільки всі явища, які традиційно відносили до економічних, а й процеси, що відбуваються далеко за межами господарського життя. Переходячи від однієї проблеми до іншої, економіст-неокласик не має потреби змінювати мову та інструментарій своєї теорії, тоді як інституціоналіст, наприклад, вимушений кожного разу починати все заново. Іншою перевагою неокласичних моделей є те, що вони дають змогу варіювати ступінь складності або деталізації проблем, що обговорюються. Труднощі можна без особливих зусиль нарощувати або усувати, що дозволяє вивчити проблему на дозованому рівні складності (початковому, проміжному або просунутому). Водночас пояснити яку-небудь інституціональну модель можна на достатньо складному рівні.

З початку 1990-х років неокласична економічна теорія не без успіху претендує на всезагальне прийняття її розуміння предмета науки, методів, інструментарію тощо. Цьому сприяли, по-перше, криза кейнсіансько-неокласичного синтезу, по-друге, ринкові трансформації в постсоціалістичних країнах. В основу неокласичних досліджень покладено моделі раціональної людини і рівноважного підходу, що дає змогу навчати студентів-економістів у принципі за однаковими підручниками, які використовують загальну термінологію, залишаючи різні погляди на долю спецкурсів. Основний виняток – питання про макроекономічну політику: тут у підручниках змушені викладати неокласичні, монетаристські й посткейнсіанські версії, що конфліктують між собою. Це пояснюється тим, що макроекономічні теорії меншою мірою спираються на гіпотези про раціональну поведінку, ніж макроекономічні. Взяття на озброєння представниками сучасних теорій раціональної людини і рівноважного світу сприяло прогресуючій математизації економічної теорії, що виокремлює її з усіх суспільних наук. Однак проблема полягає в тому, що математичний інструментарій має власну логіку розвитку і чисто втілюється без будь-якої осмисленої поведінкової інтерпретації.

Підсумковий висновок полягає в тому, що неокласика перебуває в стані суперечливого розвитку, оскільки її інструментарій охоплює лише частину

економічних процесів і їх стану. Вона адекватно відображає ринковий уклад лише в статиці, тобто без якісних зрушень. З сфери її аналізу повністю випадає людина як носій творчої праці та перспективних потреб, а отже, джерело та стимули саморушійності відтворення. З цієї причини вона, на думку багатьох учених, не може адекватно досліджувати соціально-економічні процеси в перехідні періоди в економіці.

Сферою життєвості альтернативних основній течії підходів залишаються більш конкретні, поверхові рівні аналізу: інституціонального, поведінкового, еволюційного, меншою мірою посткейнсіанського і неоавстрійського. Серед них прийнято виокремлювати постіндустріалізм, посткейнсіанство, інституціоналізм і радикальну економічну теорію, хоча чітку «демаркаційну» лінію між ними провести важко, а ідеї деяких економістів вкладаються не в одну, а в декілька шкіл зразу. Всі ці напрями мають свої асоціації і наукові журнали, практикується проведення конференцій однодумців. Проте щодо впливу це, наприклад, можна виміряти кількістю надрукованих праць) всі альтернативи разом узяті далеко поступаються основній течії.

Слід зазначити, що в результаті кризи у 1970-ті роки кейнсіанського-неокласичного синтезу вплив альтернативних напрямів значно зріс. Причиною цієї кризи стала структурна криза західної економіки, під час якої перестали діяти традиційні кейнсіанські заходи економічної політики. Розгорнулася полеміка монетаристів, лідером яких став М. Фрідмен, і кейнсіанців. Думки економістів про те, що є слабкою ланкою неокласичного синтезу, розійшлися. Більшість виступила за те, щоб знести кейнсіансько-хіксіанську мікроекономічну надбудову і добудувати неокласичну мікроекономіку неокласичною ж макроекономікою, яка ґрунтується на передумові раціональних очікувань. Незначна частина пропонувала зруйнувати до фундаменту всі будови неокласичного синтезу і висунула різні альтернативні принципи, на яких можна було б побудувати новітню економічну теорію.

Природно, що увага до альтернативних шкіл економічної думки в цей період значно посилилася, зріс інтерес до методологічних дискусій. Це певною

мірою пояснює появу в 1980-х роках серії «Школи економічної думки» за редакцією М. Блауга. Найближче до основної серед альтернативних течій новий інституціоналізм, дещо далі – нова австрійська школа з її акцентом на еволюційному підході, аналізі ринкового процесу в часі, проблемі істинної невизначеності й недосконалості інформації. З ідеологічного та політичного поглядів ці альтернативні напрями перебувають дещо правіше центру, тобто основної течії. Решта альтернативних течій належать до лівого крила економічної думки. Це посткейнсіанство, інституціоналізм у традиціях Дж. К. Гелбрейта, Р. Хейлброннера та ін., поведінкова й еволюційна економіка, радикальна (неомарксистська) економічна теорія. Деякі дослідники виокремлюють як самостійний напрям також послідовників класичної теорії (послідовників П. Сраффи), експериментальну економіку та ін.

Для сучасної західної економічної теорії характерна також поглиблена спеціалізація. Із праць сучасних економістів видно, що жанр теоретичного трактату, в якому послідовно та системно викладено всі основні проблеми економічної науки, очевидно, безповоротно відійшов у минуле. Монографії найвизначніших економістів зазвичай становлять збірник статей, написаних ними в різний час і з різного приводу.

Узагальнення сучасних економічних досліджень свідчить, що глибинний результат досягається тоді, коли вибір абстракції стає функцією від об'єкта дослідження і характеру поставленого завдання. Не можна сказати, що абстрактніший аналіз завжди гірший або кращий за конкретніший (або, що те саме, «суворість» завжди гірша або краща за «реалістичність»). Дослідницькі підходи чи напрями в економічній науці мають визначену спеціалізацію здебільшого обумовлену їх методологічними особливостями. У тих секторах і галузях економіки, де ситуація наближається до ринку досконалої конкуренції (однорідний товар, велика кількість рівних за силою учасників, легкодоступна інформація, незмінні правила гри, зокрема відсутність безпосереднього державного втручання, наприклад на фінансових ринках), переваги основної течії, і насамперед неокласичного підходу, надто відчутні. В міру зростання

відхилень від цієї ідеальної моделі стають зростання відхилень від цієї ідеальної моделі стають вагомими переваги альтернативних підходів. Проте на практиці економіст рідко реалізує вибір між різними парадигмами: він застосовує ту, якої його навчили. І тут відіграють роль уже згадані переваги неокласичної теорії: її значно легше засвоїти.

Проте, незважаючи на певний ступінь спеціалізації, вона не заходить надто далеко: прихильники основних дослідницьких підходів намагаються грати не тільки на своєму полі – вони активно вторгаються на чужу територію. У результаті в кожній із ділянок (галузей) економічного аналізу можна віднайти не один, а декілька підходів, що, як правило, конфліктують один з одним. Це пояснюється використанням принципу коеволюції в економічному дослідженні в сучасних умовах, що дає підставу стверджувати про ще більше взаємопроникнення і взаємозбагачення, з одного боку, методів гуманітарних наук (у тому числі економічної науки із соціологією, філософією, історією, антропологією, культурою та ін.), а з іншого – гуманітарних і природничих дисциплін. Крім того, взаємозбагачуються методи економічної теорії та методи конкретних економічних дисциплін позитивними аспектами різних напрямів, течій і шкіл самої економічної теорії, в тому числі суперечливими.

Під час дискусій і під впливом нинішніх економічних обставин сформувалися сучасні уявлення про роль держави. З наявної багатоманітності теорій, які пояснюють збільшення державного втручання в економіку і соціальне життя, можна виокремити декілька напрямів:

1. Теорії, які пов'язують зростання ролі держави з реформуванням соціального середовища, тобто з технічним прогресом, демографічними зрушеннями, змінами в економічній системі. На думку одного з провідних представників сучасної школи американських економістів М. Ослона, демографічні зрушення (зростання населення, урбанізація) потребували посилення соціальної політики, надання державних послуг медицини, регулювання рівня життя у містах, охорони навколишнього середовища.

Технологічні зрушення всіх типів вимагали від держави збільшення інвестицій у галузі науки та освіти, патентної діяльності тощо.

2. Теорії, які не заперечуючи ролі соціального середовища, посилення ролі держави пояснюють впливом внутрішніх політичних процесів. В умовах зростання ролі політичної культури велике значення має законодавство, яке неминуче приводить до посилення ролі держави як виразника і координатора інтересів різних суспільних груп – політичних партій, профспілок, інших громадських організацій.

3. Теорії, які пов'язують посилення ролі держави на основі її функцій забезпечення економічного розвитку.

4. Теорії, які обґрунтовують розширення функцій держави її внутрішньою природою і внутрішньою динамікою розвитку. В особі своїх інститутів держава, як і інші організації, схильна до самовідтворення та контролю і не схильна до самообмеження. Держава – це свого роду монополія, поведінка якої подібна до будь-якої іншої поведінки на ринку. Важливу роль тут відіграють і соціально-психологічні мотиви тих, хто працює в державному секторі: політики, щоб бути обраними, обіцяють додаткові витрати на різні програми, чиновники, зі свого боку, намагаються підвищити статус свого відомства і таким чином власний статус, збільшити свою зарплату, розширити привілеї та ін. Це є однією з причин розбухання державних структур та їх функцій. Викладені теорії розвиваються в руслі різних теорій неінституціоналізму і переважно дають загальну картину факторів, які визначають динаміку ролі держави у сучасному суспільстві та економіці. Маючи різні основи, всі вони виходять із презумпції розширення державних функцій і ролі держави в економіці та суспільстві у принципі, з універсальності характеру цього процесу в різних країнах. Поворот на межі 80-х років від естатичних теорій і практики до неоліберальних теорій економіки та ринку, нова хвиля приватизації у більшості розвинутих країн дають змогу по-іншому подивитися на місце і роль держави в економіці, на конкретні умови і межі державного втручання.

Ці загальні тенденції і теоретичні докази мають доповнюватися конкретною соціально-економічною та політичною ситуаціями в певній країні, минулими традиціями й уявленнями, переважними політичними настроями, а також завданнями, які вирішує країна. Якщо, наприклад, ті політичні сили (й економічні групи, що їх підтримують), які здобудуть переваги від перерозподільчих функцій держави, втрачають роль у суспільстві, то роль держави буде зменшуватися.

Таким чином, структуру сучасної західної економічної теорії можна порівняти з матрицею, рядки якої утворюють різні методологічні підходи, а стовпчики – різні економічні проблеми. Зрозуміло, багато елементів цієї матриці будуть прямими – практично немає методологічних підходів, які дають змогу пояснити всі проблеми. Правда, неокласичний підхід у принципі на це здатний, але за рахунок зниження змістовності й втрати нетривіальності висновків.

Не менш важливий вплив на перевагу того чи іншого теоретичного напряму справляють і зовнішні фактори, пов'язані з умовами існування професійного товариства економістів у різних країнах. Наприклад, переважанню неокласичного підходу сприяє структура ринку економістів у Північній Америці. Для нього характерна ситуація практично вільної конкуренції, де економісти виступають у ролі продавців своїх послуг, а університети – їх покупців. Мобільність спеціалістів у США дуже велика, довготривалі контракти є скоріше винятком, ніж правилом, державного регулювання немає, інформація про нові вакансії загальнодоступна. Кількість друкованих праць у наукових журналах є на цьому конкурентному ривку критерієм якості викладачів-економістів. Звідси закономірне зміщення центру тяжіння до статей, які вимагають мінімальної стадії «до письмового столу»: збирання й опрацювання фактичного матеріалу, вивчення конкретних інститутів та ін. Удосконалення відомих у літературі формальних моделей є типовим зразком такої «нормальної науки»: доказовість їх за децю інших передумов, модифікація обмежень та ін. Звідси потужний потік статей, які

характеризуються суворістю, але не реалістичністю. Економісти університетів США порівняно рідко займаються практичною діяльністю – консультуванням державних органів і приватних компаній (за винятком дуже престижної участі у Раді економічних консультантів президента). Факультети економіки і «бізнесу» відокремлені «китайською стіною», з обох сторін якої легко відчуті взаємне роздратування (теоретики бувають більш знамениті, а практики більше заробляють). Дещо інша модель ринку економістів у Західній Європі, якій властиві довготривалі, часто довічні контракти і сильне державне регулювання, що значною мірою характерно і для України. Це викликано тим, що тут вища освіта значною мірою одержавлена. Не маючи постійного тиску конкурентів, економісти можуть займатися більш довготривалими програмами, дослідженнями, насамперед тими, які цікавлять головних замовників – державні органи. Звідси – порівняно конкретніший рівень аналізу, схильність європейських економістів до різноманітних інституціональних досліджень, більша престижність державних посад для економістів-теоретиків. Досить назвати серед значної кількості економістів-практиків Л. Ерхарда і А. Папандреу. Зростаюча уніфікація в рамках основної течії не ліквідувала національні особливості, стиль економічного аналізу в різних країнах: повага до практичного застосування різних знань, орієнтація на «освіченого підприємця» в Англії, методологічна рефлексія, врахування етичних, культурних і духовних факторів у Німеччині, формально-математичне і літературно-соціальне спрямування у Франції та ін. Україна в цьому аспекті зазнала найбільшого впливу німецької історичної школи. Разом із тим, у нашій країні існувала оригінальна школа економіко-математичної думки, яка збагатила світову економічну науку.

Крім національної ознаки, в єдиному потоці економічної думки можна помітити і релігійні, статеві відтінки. Зокрема, н наші дні активно відстоюють своє право на самостійний погляд ісламська і феміністська теорії, але в цих випадках відмінність полягає не стільки у методах і результатах, скільки в передумовах аналізу.

Тема 2 Історія становлення та розвитку сучасної економічної теорії

2.1 Вихідні напрями розвитку економічної науки

Найбільш ранні судження про економіку дійшли до нас через вчення мислителів стародавності. Давньогрецькі мислителі Ксенофонт, Платон, Арістотель вже у середині першого тисячоліття до н. е. звертали увагу на принципи ведення домашнього господарства, ринок, обмін.

Судження древніх про економіку не були наукою, так як господарські відносини ще не були розвинені. Розвиток серйозної економічної науки почався зі становленням капіталізму в XVI–XVII ст. В цей час створюється перша значна школа у світовій економічній науці – *меркантилізм* (від італ. «торговець»). Його представниками були Томас Манн (1551–1611), Антуан Монкретьєн (1575–1621), Девід Юм (1711–1776). Джерело багатства в економіці меркантилісти бачили в торгівлі. Саме вони вперше поставили питання про роль активного торгового балансу, проблеми якого хвилюють багато країн і сьогодні.

З часом економіка ускладнювалася, і наука перейшла від аналізу обміну і торгівлі до аналізу виробництва. У результаті виникло вчення *фізіократів* (від грец. «влада природи»). Його представниками були Франсуа Кене (1694–1774), Жак Тюрго (1727–1781). Внаслідок нерозвиненості виробництва фізіократи досліджували його стан лише в аграрному секторі економіки.

Обмеженість підходу школи фізіократів пододала *класична школа* (представники: Адам Сміт (1729–1790), Давид Рікардо (1772–1823)). Класичної вона названа тому, що вперше в історії економічної думки її представники розглянули всю економіку в цілому, розробивши при цьому основи трудової теорії вартості, розкривши поняття ринку та механізм ціноутворення. На базі її теоретичної спадщини виникли два протилежні вчення – марксизм та маржиналізм. *Марксизм* – вчення про економічний лад

капіталізму і необхідність зміни його новим, передовим устроєм – комунізмом. Основоположник марксизму – Карл Маркс (1818–1883).

Маржиналізм – економічна теорія, що виникла у другій половині XIX ст. і з протилежних марксизму позицій оцінила спадщину класичної школи (представники: Вільям Девонс (1835–1882), Карл Менгер (1840–1921), Фрідріх фон Візер (1851–1926), Євген фон Бем-Баверк (1851–1914)).

Неокласична школа (основоположник – Альфред Маршалл (1842–1924)), розвиваючи маржиналізм, пов'язала його ідеї з класичною школою, за що і отримала свою назву. Використовуючи механізми попиту – пропозиції і ринкового ціноутворення, А. Маршалл з'єднав воедино виробництво і обмін, не протиставляючи їх одне одному.

XX ст. принесло у світову економіку величезні зміни, що знайшли відображення в народженні двох нових шкіл – кейнсіанства та інституціоналізму.

Кейнсіанська школа склалася в 30-х роках XX ст. на основі ідей Джона Мейнарда Кейнса (1883–1946) і розвивається до сьогоднішнього дня. Особливість вчення полягає в тому, що: а) ідеї неокласиків перенесені на рівень всієї національної економіки (макроекономіки); б) обґрунтовано роль держави у регулюванні ринку.

Інституціоналізм – наукова школа, що запровадила в науковий аналіз різні інститути – корпорації, профспілки, державу, а також національні особливості, традиції і т. д. Його основоположники – Торстейн Веблен (1857–1929), Уеслі Мітчелл (1874–1948).

2.2 Розвиток економічної теорії у XX ст.

Чітка тенденція активізації наукового інтересу до історико-економічних досліджень у XX ст. пояснюється тим, що наприкінці 1960-х, а особливо на початку 1970-х рр. в економіці розвинутих країн виникли проблеми (високі темпи інфляції та безробіття, значне зростання цін на сировину, глибокі кризові

коливання та неефективність державних регулюючих дій тощо), які ортодоксальна економічна теорія виявилася неспроможною вирішити. В результаті почали активно формуватися нові альтернативні школи й напрями економічної думки, зокрема радикальна політична економія, еволюційна економіка, неомарксизм, посткейнсіанство, концепції неоконсерватизму, теорія суспільного вибору, неінституціоналізм, дещо пізніше – нова інституціональна економічна теорія, теорія компаративістики та інші. Зазначене потужне зростання наукового інтересу до історико-економічних досліджень, в основі якого лежали ендогенні чинники розвитку економічної науки, до 80-х рр. ХХ ст. дало досить вагомий результат.

Економічна теорія продовжує розвиватись, з'являються нові економічні вчення, такі як:

1. Теорія постіндустріального суспільства і конвергенції, яка виросла з інституціоналізму (представники: Джон Гелбрейт, Уолт Ростоу (США), Ян Тінберген (Нідерланди)). Головна ідея: під впливом НТР у другій половині ХХ ст. виникає змішане суспільство, яке приходить на зміну соціалізму і капіталізму.

2. Монетаризм як відгалуження неокласики, що ставить в основу аналізу грошові відносини, вважаючи їх вирішальним фактором в економіці (основоположник – Мілтон Фрідмен (США)).

3. Економічний лібералізм – течія, що йде від класичної школи (представники: Людвіг фон Мізес, Фрідріх фон Хайєк). Головна ідея: мінімальний вплив держави на економіку, необмежена свобода підприємництва.

4. Теорія раціональних очікувань виходить з того положення, що сучасна економічна діяльність неможлива без прогнозування, передбачення основних шляхів розвитку з боку економічних суб'єктів (основоположник – Роберт Лукас (США)).

5. Теорія неокласичного синтезу прагне об'єднати основні ідеї неокласичної школи і кейнсіанства в процесі аналізу загальної економічної

рівноваги, економічного зростання та оподаткування (представники: Джон Хікс (Великобританія), Пол Самуельсон (США)).

2.3 Розвиток неокласичної школи в сучасних умовах

Завдання, яке ставили перед собою неокласики, полягало в упорядкуванні знань стосовно всієї сукупності взаємозв'язаних елементів економічної системи суспільства, у виокремленні шляхом аналізу одноманітних причинно-наслідкових або функціональних схем. «Взірцевість» природничих наук, а особливо фізики, накладала відбиток і на методи аналізу неокласичної теорії. Так само як і будь-який з розділів природничих наук, неокласична економічна теорія ґрунтується на досвіді, з якого методом абстракції формулюються і визначаються ідеалізовані елементи, що апіорі ляжуть в основу майбутніх гіпотез, теорем та доведень. Елементи, які у своїй сукупності утворюють складні явища, в реальному житті практично ніколи не зустрічаються ізольованими. Але в процесі дослідження індустріального суспільства необхідною умовою були пошук усієї різноманітності прояву факторів, що утворюють певний складний феномен, і відповідне використання логічних процедур для простеження їхніх взаємозв'язків. Ідеалізованим елементом чистої економічної теорії стала цінність блага як внутрішньо властива функція суспільного багатства. Аналітична увага представників Лозаннської школи економіки Л. Вальраса, В. Парето та ін. була сфокусована саме на дослідженні суб'єктивних законів обміну. Завдання, яке ставили перед собою неокласики, полягало в пошуку одноманітних функціональних залежностей у поведінкових характеристиках індивідів стосовно обміну наявних благ, на основі яких можна було би виділити елементарні закономірності їхньої взаємодії у суспільстві. Звичайно, теорії цінності й обміну не можуть вважатися сферою дослідження усієї економічної теорії. Але саме теорія цінності стала предметом чистої економіки, яка мала передувати прикладній та соціальній економічній теорії. Адже, згідно з базисними положеннями філософії науки, економічна теорія має

виокремлювати з наявного досвіду окремі елементи господарського життя-товар, обмін, попит, пропозицію, ринок тощо. Слід абстрагувати ці реально існуючі категорії від найменш значущих детермінант й ідеалізувати умови їх функціонування, що дасть змогу сформулювати вихідні положення, висунути власні гіпотези, теоретичні пояснення та їхні логічні докази. Передбачалося, що зворотний перехід до реальності матиме на меті не абсолютне емпіричне підтвердження висунутих тез і гіпотез, а їхнє прикладне використання (шляхом накладання реалістичних умов на висунуті гіпотези й абстрактні теорії). Так само як реальна дійсність лише приблизно підтверджує теоретичні припущення фізики і логічні докази поведінки ідеального газу, стосовно економічної теорії практичний досвід господарювання дає лише можливість досить широкого прикладного використання сформульованих моделей. А істини чистої економічної теорії дають змогу вирішити ряд найважливіших, найбільш дискусійних проблем прикладного і соціального розділів економічної теорії. Так, синтез Ньютонових методів максимізації у Курно та система рівнянь загальної рівноваги у Вальраса зумовили виведення строгих доведень таких дискусійних проблем в економічній теорії, як функції попиту, ординальної корисності тощо. Припущення щодо оптимізаційної поведінки дозволили перейти від причинно-наслідкових методів досліджень до функціональних. Цим фактом можна також пояснити і широке використання математичних методів, особливо Ньютонових методів розв'язання неявних систем та ірраціональних рівнянь, у поясненні й доведенні висунутих тез та гіпотез. Адже ці методи мають найбільшу збіжність. Зазначимо, що економічна теорія дедалі частіше використовує новітні досягнення математичного аналізу. За всієї елегантності математичних методів економічного аналізу, слід внести і певні застереження, які більшою мірою стосуються математиків, котрі зосередилися на економічних дослідженнях. Лаконічність та елегантність, з якими формуються економічні теореми та леми і які, згідно з теоремою Лакатоша, визначають захисний шар висунутих моделей і гіпотез, здебільшого не стосуються аналізу реальних об'єктів. Проведені неокласиками фундаментальні

дослідження основних суб'єктивних закономірностей економічної поведінки дали поштовх для розвитку прикладних досліджень економічної теорії у працях їхніх послідовників і кейнсіанців. За своєю суттю прикладна економічна теорія перебуває між фактами споживання та перетворення функціональних властивостей речей. У загальному ж сенсі прикладні дослідження були спрямовані на аналіз джерел і визначення найефективніших способів примноження суспільного багатства.

Таким чином, починаючи з *середини ХХ ст. економічна теорія постає наукою мислення в термінах моделей і відповідним мистецтвом вибору моделей, які були б релевантними до економічної дійсності*. Така постановка проблематики економічної науки ґрунтується на неоднорідності в часі об'єкта дослідження усієї системи суспільних наук, що є принциповою відмінністю від об'єкта дослідження природничих наук. Отже, в рамках моделювання виокремлюються довгострокові, відносно сталі тенденції задля розробки способів логічного міркування стосовно змінних факторів та їхніх коливань, що зрештою формує концептуальне уявлення щодо конкретного впливу останніх. Прикладний характер основних економічних досліджень кейнсіанців можна пояснити саме недосконалістю методологічної бази для створення моделей і відповідною недостатністю їх теоретичного обґрунтування. Хотілося б особливо підкреслити, що всупереч твердженням більшості методологів Дж. Кейнс постійно фокусував увагу на моральному аспекті економічної теорії як такої, що використовує інтроспекцію та ціннісні судження. Соціальний розділ економічної теорії, на думку відомого теоретика, має стати початковим і завершальним етапом в еволюції методологічної структури економічної науки.

Розвиток *соціального напрямку* економічної науки бере свій початок від теоретичних досліджень адептів німецької історичної школи. Визначення господарства як частини соціального життя суспільства, а людини – як соціокультурної істоти, що орієнтована на суспільні цінності, можна простежити у працях представників як старої історичної школи – Ф. Ліста, Б. Гільдебранда, К. Кніса, так і нової історичної школи – Г. Шмоллера,

К. Бюхера, Л. Brentано. Суперечки про методи дослідження, які велися між представниками двох альтернативних течій кінця 80-х років XIX ст. – австрійського маржиналізму (К. Менгер) та німецької історичної школи (Г. Шмоллер), зумовили зростання інтересу до методології економічної науки. Методологічні принципи аналізу, застосовувані німецькою історичною школою, використали представники інституціональної течії, започаткованої у 20-ті роки XX ст. Характерними рисами інституціоналізму як напрямку економічної науки є відмова від формалізованих методів дослідження і заперечення доцільності аналізу, побудованого на системі логічних процедур поєднання ідеалізованих елементарних складових. Логічна структура інституціоналізму ґрунтується на поєднанні констатації фактів, узагальнень, теоретичних обґрунтувань та ціннісних суджень за допомогою імпліцитних переконань та ретроспекції. Узагальнення методологічних підходів Т. Веблена, Г. Мюрдаля, Дж. Гелбрейта та ін. дозволяє стверджувати, що відмова від абстрактного сприйняття будь-якої із складових економічної системи зумовлює найбільшу релевантність висунутих гіпотез до реалій досліджуваної проблеми.

2.4 Трансформаційні процеси в сучасному економічному аналізі

Із розвитком альтернативних течій економічної думки в сучасному економічному аналізі відбуваються такі важливі трансформаційні процеси:

– переосмислюється ідея раціонального економічного суб'єкта на основі того, що економічна поведінка індивіда є лише частково раціональною і значною мірою ригідною (негнучкою). Згідно з концепцією «обмеженої раціональності» невизначеність відбору необхідної інформації, складність вибору між однопорядковими благами та технічна неможливість свідомої калькуляції корисностей призводять до того, що економічні суб'єкти приймають раціональні рішення за умов обмежених обсягів інформації;

– досліджуються рушійні сили і внутрішні закономірності обмеженої раціональності та ірраціональної економічної поведінки економічного суб'єкта

як складної системи;

– критикуються принципи методологічного індивідуалізму та ведеться пошук механізмів трансформації індивідуальної оптимізації у систему на основі визнання колективної раціональності. Йдеться про переосмислення взаємозв'язку економічного суб'єкта й економічної системи на основі усвідомлення того, що оптимальність соціально-економічних систем неможливо забезпечити, виходячи з максимізуючої поведінки незалежних економічних суб'єктів, що раціонально діють у конкурентному середовищі.

Таким чином, економічна наука в її нинішній методологічній конфігурації існує приблизно 300 років. Її початок поклала класична за своїм змістом праця А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776), хоча і до її оприлюднення були добре знайомі твори видатних попередників «шотландського мудреця»: У. Петті, П. Буагільбера, Ф. Кене та інших. Можна вважати загально визнаною і точку зору, згідно з якою свого апогею сучасна економічна теорія досягла в 60-ті роки ХХ ст., а в 70-ті роки, як зазначає відомий англійський учений М. Блауг, вже у повний голос почали говорити про її кризу. Симптоматичним було й те, що ініціаторами саме такої позиції стали чи не найвидатніші авторитети економічної науки 70–80-х років ХХ ст. Нобелівські лауреати В. Леонт'єв, К. Ерроу, Дж. Хікс та ін. У цьому контексті не можна не враховувати й того, що криза економічної теорії – явище, не відсторонене від розвитку всієї системи суспільних наук. Йдеться про те, що в періоди крутих поворотів історії структура і механізми пізнавального процесу в їх системній цілісності застарівають. На їх основі пояснити нові суспільні процеси стає неможливим. Так було завжди в історії людства. Нинішня ситуація особливо ускладнюється багатоаспектністю відповідних трансформацій (які є глибоко суперечливими за своїм змістом, стосуються не тільки загальноцивілізаційних змін, а й прискорення системної глобалізації), переходом від формаційного до постформаційного суспільства, запереченням ролі держави-нації, утвердженням основ трансринкової економіки та ін. У підсумку йдеться про ознаки, що характеризують завершення розбудованої на

принципах Великої європейської культури епохи Модернізму, і відповідно – про утвердження новітньої логіки постмодернізму, а можливо, і про більш глибокі постцивілізаційні трансформації. «Мені видається, що соціум першої половини ХХІ століття за своєю складністю, нестабільністю і водночас відкритістю набагато перевершить все, бачене нами у ХХ столітті». Ці слова, висловлені І. Валлерстайном у його книзі «Кінець знайомого світу» (2003). На думку видатного американського вченого, така ситуація пояснюється нинішнім станом сучасної світосистеми, яка, досягнувши точки біфуркації, вступила в завершальну стадію свого розпаду і «навіть чи існуватиме через п'ятдесят років». Саме ці процеси породжують системні виклики всій сукупності суспільних наук, у тому числі й економічній теорії. Ці виклики стосуються, по суті, всього спектра вихідних методологічних постулатів, на принципах яких будується фундамент економічної теорії, її основні структурні конструкції. Слід визнати цю небезпечну ситуацію, і подолати її. Для цього необхідна відкрита, неупереджена наукова дискусія, в якій не можуть бути «старші» та «молодші» за науковим доробком рецензенти і рецензовані. У К. Поппера, одного з найвидатніших філософів ХХ ст., є така ремарка. Він акцентує увагу на тому, що завдання науки – насамперед побачити загадку, проблему, парадокс там, де раніше їх ніхто не помічав. При цьому не слід боятися ризику. Науковий зміст певної теорії є тим багатшим, чим більшою мірою вона відкрита для заперечення з позиції майбутнього досвіду. Якщо теорія не ризикує, підкреслював майстер філософії, то її науковий зміст рівнозначний нулю, а сама вона є метафізичною.

2.5 Сучасна економічна теорія: нові тенденції розвитку

До нових тенденцій розвитку сучасної економічної теорії належать:

- поглиблення диференціації та спеціалізації наукових досліджень, а, отже, збільшення числа конкуруючих і навіть альтернативних теорій;
- зближення відносно відокремлених напрямів економічної теорії;

- синтез її окремих провідних напрямків;
- посилення міждисциплінарного підходу до наукових досліджень, у тому числі прагнення до синтезу економічної науки з іншими галузями суспільствознавчого знання;
- виникнення нових варіантів теорії конвергенції (сходження, зближення) соціально-економічних систем з урахуванням економічних реформ у постсоціалістичних країнах, Китаї та В'єтнамі;
- розбіжність точок зору щодо сучасного стану загальної економічної теорії і розповсюдження у літературі оцінки його як передкризового.

Очевидно, ці пункти охоплюють головні реальні тенденції еволюції та розвитку економічних теорій останньої третини ХХ – початку ХХІ ст., але далеко не вичерпують весь їх перелік. Проте вони досить повно, на наш погляд, охоплюють основні зрушення та зміни в новітній економічній думці Заходу, що обумовлюють її подальший розвиток і дають відповідне уявлення про перспективи поступу національної та світової економічної науки.

Видатний англійський економіст, лауреат Нобелівської премії (1972) Дж. Хікс образно уподібнював економічні теорії як інструменти аналізу променям світла, які висвітлюють одні частини об'єкта і залишають у темряві інші. Користуючись цими теоріями, ми відводимо погляд від речей, які можуть бути суттєвими, з тим, щоб розглянути те, на що погляд уже спрямований. Безсумнівно, саме так і належить чинити, інакше ми побачимо дуже мало. Проте очевидна і важливість правильного вибору теорії, щоб вона могла задовільно виконувати таку функцію. Оскільки ми вивчаємо світ, що змінюється, теорія, яка в один момент часу світила в правильному напрямі, в інший момент може світити в неправильному. Це можливе внаслідок змін у світі (речі, які ігнорувались, можуть стати важливішими, ніж ті, що бралися до уваги) або змін у нас самих. У результаті Дж. Хікс доходить вартого уваги висновку: *економічної теорії на всі випадки життя, можливо, й немає*. Ще один важливий висновок стосується проблеми успіху або провалу наукової теорії: він не стільки в ній самій, скільки в її співвідношенні з мінливою

дійсністю, з напрямом цих змін. Сучасні теорії неокласики (монетаризм та ін.) відтіснили неокейнсіанство на другий план не тому, що базуються на надійніших аксіоматичних посиленнях і обґрунтованішій аргументації, а тому, що потік господарського розвитку змінив своє русло.

За такого підходу історія світової економічної думки постає як науково-пізнавальний процес, що охоплює виникнення, еволюцію, зміну та взаємодію наукових теорій, шкіл та напрямів. На кожному історичному етапі лише в сукупності вони відтворюють комплексність та багатогранність досліджуваної економічної дійсності.

Тим самим знімається як недоречний пошук «єдино правильної», універсальної економічної теорії та методології. Долається як штучний і догматичний, а тому й неприйнятний оціночно-критеріальний підхід до всього різноманіття економічної теорії з погляду її відповідності чи невідповідності загальноприйнятій ортодоксії. Саме таке концептуальне бачення сприяє науковому відтворенню розвитку економічної науки в органічній єдності її минулого, сучасного та майбутнього. Визнання різноспрямованості векторів теоретичного пошуку, існування та чергування різнопланових наукових традицій і парадигм робить зайвим їх штучне протиставлення, позбавляє дослідника «цнотливого» побоювання концептуального та методологічного розмивання цілісності певного напрямку чи школи.

Навпаки, як природна починає сприйматися ситуація множинності наукових напрямів та парадигм, яка, як правило, простежується на кожному значному етапі теоретичної еволюції економічної думки та науки. Органічним сприймається співіснування наукової ортодоксії та гетеродоксії, диференціація та синтез різних і часом навіть протилежних наукових систем та підходів, що є ознакою розвитку науково-пізнавального процесу. Предметом сучасних досліджень з історії економічної науки, нарешті, стає дослідження еволюції економічної науки через встановлення внутрішньосистемних зв'язків її основних напрямів, течій, шкіл, активні взаємодія та взаємовплив яких зумовлюють генерування нових наукових ідей та визначають тенденції

теоретичного розвитку. Об'єктом історико-економічного аналізу за такого підходу є виявлення та пізнання їх взаємозалежностей, спадкоємності, розбіжностей та напрямів модифікації.

Однак незалежно від конкретної позиції з цього питання того чи іншого вченого безсумнівним залишається низка важливих положень щодо процесу становлення, розвитку, еволюції економічної теорії.

По-перше, такий процес, як і раніше, відбувається у боротьбі панівної парадигми й опозиційних до неї теорій, «ортодоксії» та «єресі». В найбільш широкому розумінні сучасне концептуальне бачення розвитку світової та вітчизняної економічної науки полягає у його розумінні та відповідному теоретичному відтворенні як єдиного, цілісного і водночас багатовимірного та багатоманітного процесу. Останньому властивий закономірний, об'єктивний, генетично-спадкоємний характер, він підлягає дії певних законів суспільного розвитку і наукового пізнання, проходить певні етапи, починаючи від до класичної (донаукової, допарадигмальної) економічної думки і до сучасних економічних теорій.

По-друге, незважаючи на дискусійність питання про моделі розвитку економічної науки, їх плюралізм, сам процес розвитку відбувається безперервно, «по спіралі», має еволюційно-висхідний характер. Під час цього спостерігаються моменти кризи і «стрибків» («перерв поступовості») у вигляді наукових революцій як радикальних якісних теоретико-методологічних змін, відкидання старої панівної парадигми і заміни її новою.

По-третє, структура сучасної економічної теорії характеризується складністю, певною суперечливістю і разом з тим взаємодією її складових елементів. Вона є переплетінням багатоманітності різних концепцій, шкіл і напрямів наукової думки.

У структурі сучасної економічної теорії вирізняються, згідно із загальноприйнятою думкою, такі чотири основні напрями: сучасна неокласика, кейнсіанство, інституціоналізм та марксизм. У свою чергу вони представлені різноманітними варіантами, відгалуженнями і (рідше) їх комбінаціями. Ця

структура є складним зчепленням елементів, між якими відбувається як протистояння, так і міжпарадигмальна взаємодія. Ступінь їх у кожному конкретному випадку залежно від етапу розвитку різний. Але найгостріше протистояння відбувається між неокласичною теорією, з одного боку, та інституціоналізмом і марксизмом – з іншого. Одночасно ортодоксальний марксизм протистоїть усім іншим школам та напрямкам сучасної економічної теорії. Щодо парадигмальної взаємодії напрямів сучасної економічної теорії, то вона наочно виявляється у взаємовідносинах, наприклад, неокласики і кейнсіанства. У посткейнсіанстві переплітаються (синтезуються) ідеї класичної політекономії, кейнсіанства та інституціоналізму.

По-четверте, за наступністю у розвитку економічної науки та однойменністю основних її напрямів приховується ревізіонізм, тобто перегляд певних положень теорій і шкіл цих напрямів, що неминуче здійснюється у процесі їх розвитку.

По-п'яте, існують багатоманітність, багатовимірність, складність, суперечливість, мінливість економічної реальності. Вони об'єктивно зумовлюють плюралізм (множинність) економічних теорій, а також обмеженість та домінуючу однобічність кожного з наукових підходів (теорій, шкіл, напрямів). Така їх неповнота у науковому пізнанні економічної дійсності цілком закономірна як загальна властивість діалектики абстрактно-теоретичного пізнання економічних явищ та процесів. Відомі представники сучасної економічної науки неодноразово зазначали, що абстрактна теорія може лише частково відтворити дійсність, і теоретик завжди зупиняється на тих елементах цієї дійсності, які, на його думку, можуть принести найбільшу користь. Решта елементів ним ігнорується. Але цілком припустимо, що будь-який інший теоретик зупиниться саме на цих невикористаних елементах дійсності, вважаючи їх найсуттєвішими, і прийде до якогось іншого відтворення однієї і тієї ж дійсності.

Тема 3 Неолібералізм. Сучасний монетаризм як прояв американського неолібералізму

3. 1 Сутність, принципи та основні напрями теорії економічного лібералізму. Неоконсерватизм

Лібералізм в економіці – це сукупність поглядів на функціонування господарства й принципи економічної політики, що відкидають необхідність втручання держави в економічне життя; доктрина, що затверджує, що кращою економічною системою є та, котра забезпечує волю особистої ініціативи господарюючих суб'єктів. Лібералізм (*liberalis*) у перекладі з латинської означає «вільний». Принцип економічного лібералізму *laissez-faire* (від фр. «дозволь нам робити») виникає у XVIII ст. як вимога економічної волі із боку французької буржуазії. Надалі ідея економічної волі займає центральне місце і знаходить закінчені форми у вивченні класичної та неокласичної шкіл. В XIX ст. лібералізм є офіційною доктриною держав, що встали на шлях промислового розвитку.

В основі лібералізму лежать три принципи :

- недоторканність приватної власності;
- свобода господарської діяльності;
- вільна конкуренція.

Перша світова війна, Велика депресія 1929–1933 р.р. привели до значної концентрації державної влади, все більшій відмові від конкурентного механізму регулювання економічних процесів. У цих умовах як реакція на кризу ліберальних традицій і відбувається становлення нового лібералізму, або неолібералізму, який розвивався в межах неокласики XX-го ст., біля витоків якої стояв А. Маршалл. Значне місце в неоліберальній концепції відіграє роль індивіда в економічному процесі. Поняття економічної й політичної свободи нероздільні. Ефективність економічної системи безпосередньо пов'язана зі свободою. Вчення неолібералів повністю дотримується трьох основних

принципів лібералізму, але це не однорідний напрямок економічної думки. Трагування й механізм реалізації зазначених принципів у працях неолібералів мають розходження, що є підставою виділити найбільш впливові напрямки усередині самого неолібералізму. Маючи подібні цільові настанови, вони розрізняються методологічними принципами, інструментарієм дослідження, оцінкою окремих феноменів господарського життя та ін.

Особливе місце в системі сучасних ліберальних вчень займають західнонімецька й неоавстрійська школи. Через те, що оформилися в міжвоєнний період, вони мають загальні передумови: негативне відношення до практики державного регулювання соціально-економічних процесів; незадоволеність станом економічної науки – невизначеність предмета економічного дослідження, недостатня методологічна база економічного аналізу. Ліберали-ортодокси в умовах активної етатизації виступали за обмеження державної участі й уповали на автоматизм ринку, але не зуміли виробити практичних рекомендацій, що істотно підірвало позиції лібералізму в цілому. Це, у свою чергу, уможливило широкий розвиток теорій, що обґрунтовують необхідність і бажаність державного втручання, що ідейно підтримали прихід до влади тоталітарних режимів.

Важливо відзначити, що сучасні ліберали аж ніяк не є прихильниками анархії ринку, глибоко розуміючи сутність змін, що відбулися, в умовах його функціонування. Вони ведуть мову головним чином про сфери й границі державного регулювання. Саме даний аспект, з акцентом на практичну потребу, стає найважливішим напрямком їх робіт. Важливою особливістю неолібералізму є розробка гносеологічних і методологічних проблем економічної науки, формування нових підходів до розуміння соціально-економічних процесів з виходом за рамки чисто економічної проблематики. В умовах пануючих досить агресивних поглядів неолібералам удалося створити цілісні, самодостатні, не кон'юнктурні альтернативні наукові системи. Незважаючи на наявні розходження в методологічних підходах і висновках, вони не конфліктні, а, навпроти, являють приклад продуктивності ліберальної

ідеї, що дозволяє краще усвідомити дійсні проблеми ХХ ст. і закласти основи для розуміння майбутніх змін.

На рубежі 80-х років ХХ ст. на Заході, насамперед в США та Великій Британії, економічна теорія розвивалася у напрямку формування *неоконсерватизму*, який прийшов на зміну буржуазному реформізму. Його ідеї втілювалися в таких економічних напрямках, концепціях і теоріях:

1) «нова класична» економічна теорія, яка включає сучасний монетаризм і новітню неокласичну концепцію, представлену теоріями «раціональних», «адаптивних очікувань» та «економіки пропозиції»;

2) неоінституціональна економіка, що виразилася в теоріях «прав власності та трансакційних витрат», «суспільного вибору», «нової економічної історії»;

3) соціально-інституціональний напрям з концепціями «врівноважуючої сили» та «системної трансформації ринкового суспільства».

Всі вони за своєю теоретико-методологічною основою є неокласичними теоріями. Незважаючи на певні відмінності, їм притаманні ряд спільних ознак:

– життєздатність капіталістичної системи зумовлюється внутрішніми стимулами економічного розвитку;

– головна цінність суспільства – не соціальна справедливість, а свобода;

– гарантом свободи є економічна свобода, яка ототожнюється з ринком, конкуренцією.

3.2 Сучасний монетаризм як прояв американського неоконсерватизму

Сучасний монетаризм – це форма неолібералізму в США, яку ще називають *американським неоконсерватизмом*. В його основі знаходиться уявлення про грошову масу як визначального чинника господарської кон'юнктури, рівня цін, обсягу національного доходу, зайнятості та макроекономічної рівноваги у цілому. Нові монетарні ідеї почали розвиватися в 30-і роки дослідниками Чиказького університету в США. В той час вони

виступали альтернативою кейнсіанства. Однак самостійне, а згодом і провідне значення у неолібералізмі американський сучасний монетаризм здобув на рубежі 50-60-х років у вченні так званої «чиказької» монетарної школи. Її фундатором став видатний американський економіст, професор Чиказького університету М. Фрідман. Наукові розвідки Фрідмана будувалися не на пустому місці. Певний вплив на формування поглядів майбутньої чиказької школи та погляди самого Фрідмана виявили його попередники, професори Чиказького університету Г. Саймонс, Ф. Найт, Дж. Вінер, які твердо стояли на позиціях ліберального підходу до вирішення економічних проблем.

Професор Чиказького університету Генрі Калверт Саймонс (1899–1946) будучи спеціалістом з фінансових проблем, співпрацював з Міністерствами юстиції та фінансів США. Він один з фундаторів «чиказької монетарної школи». Як прибічник кількісної теорії грошей, Саймонс в роки кризи 1929–1933 р.р. і «великої депресії» розробив проект проведення грошової реформи, в якому пропонував повне забезпечення банківських позик готівковим запасом грошей. Це мало обмежити кількість грошей в обігу з метою припинення їх обезцінення і банкрутства банків. Він критикував існуючу тоді систему оподаткування, вважаючи, що головним джерелом федеральних доходів повинен стати особистий прибутковий податок в розмірі 20 % від всіх видів доходів – зарплати, дивідендів, процентів тощо. При цьому податки на прибутки корпорацій він пропонував ліквідувати, а непрямі податки значно скоротити. За його думкою, це ліквідувало б небажані обмеження діяльності корпорацій і забезпечило необхідну фінансову дисципліну в країні.

Одним з найбільш відомих попередників чиказької економічної школи був професор економічної теорії Чиказького університету Франк Найт (1885–1972). В своїй головній і знаменитій праці «Ризик, невизначеність і прибуток» (1921), яка була реакцією на виникнення інституціоналізму, зокрема на теорії Т. Веблена, Найт виявив себе прибічником неокласичної економічної школи, пристрасно захищав свободу підприємництва і політику *laissez-faire*. Він вважав, що за винятком головних, життєво важливих благ, покупка всіх

інших може вважатися «показовим споживанням». В цих умовах неможливо оцінити, які покупки є розумними і необхідними. Тому держава не повинна вирішувати які товари виготовляти. Дослідник писав: «лише споживацький попит повинен визначати, які товари і послуги необхідно виробляти». Аналізуючи пропозицію, Найт залишав прибуток як рухому силу підприємництва. Саме устремління отримати прибуток примушує підприємців виробляти те, що вимагає ринкова економіка. Тим самим фірми, які не зуміли задовольнити потреби ринку несуть фінансові збитки.

Найт стверджував, що прибуток є винагородою підприємцю за діяльність в мінливій і ненадійній ринковій системі. Він розділяє ризики, які можливо передбачити і спрогнозувати, а відповідно і захиститися (наприклад, через систему страхування) від ризиків, які передбачити неможливо. Наприклад, кожна людина ризикує захворіти, тому вона передбачає таку ситуацію і страхує життя, створює запаси ліків тощо. А виробники одягу ніколи не можуть бути впевненими, що моделі, які випускаються сьогодні, будуть користуватися попитом через півроку. Таким чином, виробники, що правильно спрогнозували і передбачили кон'юнктуру ринку отримують винагороду.

Видатний економіст сучасності, Нобелівський лауреат 1976 року, професор *Мілтон Фрідман* народився в 1912 році у Нью-Йорку в родині єврейських емігрантів, вихідців з українського Закарпаття. Після закінчення в 1932 році навчання в університеті Ратгерса, де його вчителями з економічних дисциплін були лауреати Нобелівської премії С. Кузнець та Дж. Стіглер, а також майбутній президент Федеральної резервної системи США А. Бьорнс, навчався в Чиказькому університеті. В ньому ж він і працював з 1948 до 1977 року. Доктором економіки Фрідман став в 1946 році, до цього працював у Національному бюро економічних досліджень, міністерстві фінансів, економічним аналітиком у міністерстві оборони. Крім того, видатний вчений був консультантом уряду США по виконанню «плану Маршалла», економічним радником президентів США Р. Ніксона та Р. Рейгана. Протягом 1966–1984 років він був економічним оглядачем часопису «Newsweek», працював у

Гуверовському інституті війни і миру при Стенфордському університеті. Нобелівське лауреатство з економіки йому присудили «за досягнення у галузі аналізу споживання, історії і теорії грошового обігу та демонстрацію складності наслідків політики економічної стабілізації».

Фрідман видав 27 книг і понад 250 інших праць. Основними з них є: «Статистика грошової системи Сполучених Штатів» (1970), «Контрреволюції у монетарній теорії» (1970), «Теоретичні основи грошового аналізу» (1970), «Гроші та економічний розвиток» (1973) та інші. Але, без сумніву, провідною працею вченого була «Монетарна історія США. 1867–1960» (1962), яку він написав разом з своєю колегою Анною Шварц. Саме тут були викладені основні монетарні ідеї.

Метод досліджень Фрідмана можна визначити як суб'єктивно-позитивістський, заснований на емпіричних та статистичних узагальненнях. Його суб'єктивізм проявляється в урахуванні психологічного фактора, який виступає, на його думку, в якості природного фону тяжіння системи до рівноваги. Багато положень його теорії були викладені у вигляді гіпотез, які доводяться на базі припущень та статичного аналізу. Монетаризм Фрідмана – це сукупність цілого ряду теорій, які мають самостійне значення і об'єднані кількісною теорією грошей, яку Фрідман розглядав не як теорію, а як загальний принцип аналізу.

Нове вчення було спочатку негативно сприйняте академічними колами, оскільки заперечували доцільність використання кейнсіанських форм активного втручання держави в економіку, що свого часу добре зарекомендувало себе на практиці. Монетаризм Фрідмана став альтернативою концепції Кейнса у зв'язку з неспроможністю останньої розв'язати проблеми економічного розвитку США в 50–60-х роках. Альтернативність монетаризму та кейнсіанства проявляється насамперед у питанні досягнення економічної рівноваги та ролі держави в її забезпеченні. На відміну від кейнсіанства, монетаристи вважають вплив держави на економічні процеси багато у чому навіть шкідливими. Вони переконані, що тільки повна економічна свобода та

вільне підприємництво спроможні забезпечити стабільність і ефективність економічного розвитку.

Вирішальним недоліком кейнсіанської моделі Фрідман вважав стимулювання інфляції, який він сам розглядав основним фактором порушення економічної рівноваги. Американець доводив, що за умов існування нееластичної сукупної пропозиції, характерної для стану економічного піднесення (виробничі потужності та ресурси задіяні повністю, тому нелегко збільшити пропозицію товарів і послуг), «нагнітання» сукупного попиту регуляторними діями держави приведе до значного зростання інфляції і тим самим до порушення економічної рівноваги і посилення циклічних коливань. Так, Фрідман вважає, що пряме державне регулювання дає ефект із запізненням (часовим лагом) у 1–14 місяців, тобто тоді, коли вже потрібні прямо протилежні заходи.

На цій підставі монетаристи зробили висновок, що державне централізоване управління та регулювання економіки є шкідливим для приватної ініціативи та свободи особи, тому потрібно проводити її дерегулювання і децентралізацію. Основним же засобом економічного регулювання вони вважали монетарну систему, тобто систему грошового обігу. Переломним моментом такого висновку стала дискусія навколо так званих «кривих Філіпса» що характеризують кейнсіанський емпіричний зв'язок між щорічною відносною зміною заробітної плати (або інфляції) у грошовому виразі та зайнятості. Фрідман прийшов до висновку, що «крива Філіпса» далеко не стабільна, особливо з врахуванням ситуації в економіці багатьох ринкових країн у кінці 60-х років, коли зростання інфляції, всупереч траєкторії «кривої Філіпса», почало супроводжуватися не зниженням, а зростанням безробіття, що в 70-х роках зумовило глибоку стагфляцію, тобто стрімке одночасне наростання інфляції і безробіття.

У своїй праці «Теоретичні основи грошового аналізу» Фрідман, по-суті відродив значення грошей, грошової маси та грошового обігу в економічних процесах. Його зусиллями неоліберальна монетарна концепція стала основою

офіційної економічної політики США, а пізніше і деяких інших ринкових країн. Найбільший успіх вона мала в США та Великій Британії у 80-х роках, коли Президент США Р. Рейган та прем'єр-міністр М. Тетчер проводили неоконсервативну економічну політику, побудовану на монетарній концепції Чиказької школи.

В основі сучасного монетаризму знаходяться модифікована кількісна теорія грошей І. Фішера, американського представника «математичної школи» в економічній теорії, концепції знаного неокласика Л. Мізеса. Зокрема, у варіанті І. Фішера центральне місце належить так званому «рівнянню обміну Фішера», яке має витоки з відомого рівняння британського економіста XVIII століття Д. Юма:

$$MV = PQ,$$

де M – грошова маса в обігу, V – швидкість обігу грошей, P – рівень цін, Q – пропозиція товарів і послуг.

З даної рівності Фішер зробив висновок, ціни товарів і послуг знаходяться у прямій залежності від кількості грошей в обігу і в оберненій – від кількості товарів і послуг. Тому, за незмінної швидкості обігу грошей, що стало чи не основним постулатом монетаризму, і даної пропозиції товарів кількість грошей в обігу визначає рівень товарних цін. Звідси випливає, що вартість грошей обернено пропорційна їх кількості в обігу. Запозичивши цю ідею Фішера, монетаристи внесли до неї ряд доповнень, застосували для цього новітні методи статистичного аналізу. Зокрема, вони відмовилися від тези про пропорційність динаміки грошової маси та цін. Водночас основоположною визнається сталість швидкості обігу грошей, враховуються зміни товарної маси при аналізі довготривалих періодів. На відміну від «теорії Фішера», де потреба у грошах визначається сумою товарообмінних угод, варіант кількісної теорії грошей Фрідмана пов'язує потребу в грошах з «наданням переваги активам», тобто цінність грошей, їх купівельна спроможність пов'язані оберненою залежністю з рівнем цін. Таким чином, власний варіант кількісної теорії грошей

Фрідмана ґрунтується на розумінні швидкості обігу грошей в русі доходів і представлений таким рівнянням:

$$MV = PY,$$

де P – індекс цін, а Y – реальний ЧНП (національний дохід). Швидкість же обігу грошей визначається з рівняння Фішера:

$$V = PQ/M, \text{ або } V = PY/M.$$

Якщо перетворити цю формулу, тоді M в PY/V . Це показує, що необхідна грошова маса в обігу визначається співвідношенням номінального ЧНП (доходу нації) і швидкості обігу грошей. Якщо припустити, що $M = \text{Имфм}$ - обсяг попиту на гроші), то одержимо:

$$D_M = PY/V.$$

Звідси випливає, що обсяг попиту на гроші залежить від таких чинників:

- абсолютного рівня цін (чим вищий рівень цін, тим вищий попит на гроші);
- рівня реального обсягу виробництва (зі зростанням обсягу виробництва зростають доходи та попит на гроші);
- швидкості обігу грошей (усі фактори, що впливають на швидкість обігу грошей, будуть впливати і на попит на гроші).

Виходячи з цього, показники швидкості обігу грошей і попиту на них є стабільними. Стабільність попиту на гроші – ще один постулат сучасного монетаризму.

Отже, головним елементом монетарної моделі є грошова пропозиція і вважається, що кількість грошей в обігу має вирішальне значення для нормального функціонування всієї економіки. Виходячи з цього, робиться висновок про можливість прогнозування впливу грошової пропозиції на рівень і динаміку національного доходу.

Важливе місце у монетарній концепції належить теорії економічного циклу. В її основі знаходиться ідея про стабільний попит на готівку та безготівкові грошові активи, і нестабільну пропозицію грошей. Якщо Центральний банк здійснить додаткову емісію надмірної або недостатньої кількості грошей, то у першому випадку це призведе до інфляції, а в другому – до невиконання зобов'язань по угодах. Тому причини економічної нестабільності вбачаються монетаристами у протиріччях стабільного попиту на гроші та їх нестабільної пропозиції. Такий висновок Фрідман зробив на основі узагальнення статистичних даних про взаємозв'язок між змінами темпів зростання грошової маси та циклічними коливаннями в економіці США за 1867–1960 роки. Через пряме співставлення змін грошової маси і доходу протягом 20-ти економічних циклів середньою тривалістю 10–11 років вони виявили загальну закономірність, за якою зміни грошової пропозиції на кілька місяців випереджують зміну обсягу національного доходу та інших макроекономічних показників на всіх стадіях (фазах) економічного циклу. Поворотні пункти в динаміці грошової маси незмінно передували поворотним точкам економічного циклу. Зокрема, економічний спад пов'язаний зі зниженням темпів зростання грошової пропозиції або навіть її зменшення в порівнянні з попитом. Виходячи з цього, монетаристи стверджують, що циклічність розвитку ринкової економіки є не наслідком її внутрішньої нестійкості, як твердять кейнсіанці, а результатом помилкової грошово-кредитної політики.

Висновок про те, що зміна грошової маси в обігу є причиною економічної циклічності та інфляції знаходиться в основі монетарної теорії циклу. Він визначає зміст і основні напрями монетарної (грошово-кредитної) антициклічної та антиінфляційної політики.

Монетарна політика держави, на думку сучасних монетаристів, має ґрунтуватися на трьох основних принципах:

- визначенні часового лагу (запізнення) в одержанні ефекту від грошово-кредитної політики (за розрахунками Фрідмана, на 8–14 місяців);
- неухильному забезпеченні сталого та стабільного зростання грошової

пропозиції (за «грошовим правилом» Фрідмана кількість грошей в обігу має зростати щорічно на 3–4 %, що відповідає середньорічним темпам приросту національного продукту);

– кардинальному скороченні державних витрат і перебудові економічних функцій держави від стимулювання сукупного попиту до запобігання інфляції. Виходячи з вказаних принципів, сучасні монетаристи розробили основні напрями монетарної (грошово-кредитно) політики, що втілюються у політиці «дешевих» чи «дорогих» грошей.

Політика «дешевих» грошей має на меті «здешевлення» кредиту, коли Центральний банк знижує облікову процентну ставку (чи норму обов'язкових банківських резервів) і скуповує державні цінні папери, щоб збільшити обсяг сукупних витрат і зайнятість за умов економічного спаду чи депресії. Це – антициклічна монетарна політика.

Політика «дорогих» грошей полягає в обмеженні пропозиції грошей, коли Центральний банк підвищує облікову процентну ставку (чи норму обов'язкових банківських резервів) і продає державні цінні папери, щоб зменшити сукупні витрати та стримати Інфляцію за умов економічного зростання, тобто це – антиінфляційна монетарна політика. Варто зазначити, що політика «дешевих» грошей в основному відображає кейнсіанські уявлення про грошово-кредитне регулювання економіки, а політика «дорогих» грошей – неоліберальні (монетарні).

Тема 4 Посткейнсіанство. Некейнсіанство та його сучасні варіанти.

Неокласичний синтез та новий неокласичний синтез

4.1 Сутність та основні принципи посткейнсіанства

Помітне місце в сучасній економічній науці займає посткейнсіанська економічна теорія. Оскільки в термінології немає строгості, в сучасній економічній літературі економічні теорії постійно безпідставно ототожнюються

з школами, напрямками і течіями економічної думки. Зокрема, посткейнсіанська економічна теорія часто фігурує під назвами «посткейнсіанство», «посткейнсіанська школа в макроекономічній теорії», «посткейнсіанський напрям економічної теорії», тощо.

Спільною рисою підходу вчених до аналізу посткейнсіанської макроекономічної теорії є констатація різноманітності її представників та прибічників. Один із основоположників посткейнсіанства професор політичної економії Університету Теннессі (США) П. Девідсон привернув увагу до того, що посткейнсіанську економічну теорію називають сукупність підходів до макроекономічного моделювання, які застосовуються неоднорідною групою економістів, котрих об'єднує лише одне – загальне неприйняття неокласичного синтезу. Але насправді багато з цих неортодоксальних концепцій є лише різновидами ортодоксальної класичної теорії і не пов'язані з кейнсіанською науковою революцією. Як приклад названі дослідження М. Калецького, П. Сраффи та його послідовників-неорікардійців.

Як наслідок, характеристика цих теорій як кейнсіанських приховує радикальну відмінність між теорією Дж. М. Кейнса (і посткейнсіанців, які використовують його аналітичну модель), з одного боку, і неокласичною макроекономікою, в межах якої розробляються різні варіанти класичного аналізу стосовно сучасних умов – з іншого боку. Дослідники традиційно виокремлюють дві групи, а саме «європейську» й «американську». Зрозуміло, такий поділ стосується не національної належності представників кожної з груп, а швидше стилю аналізу й акцентів під час дослідження тих чи інших проблем. До «європейської», або «кембриджської», групи віднесені Дж. Харкерт, Р. Кан, Н. Калдор, М. Калецький, Дж. Робінсон і П. Сраффа. У 50–60-ті роки минулого століття дехто з колишніх колег Кейнса по Кембриджському університету, особливо Дж. Робінсон, наголошували на тому, що представники кейнсіанського мейнстріму неправильно тлумачили основні поняття економічної теорії Кейнса. До другої групи віднесені такі відомі сучасні американські та англійські економісти, як В. Чік, А. Бйхнер, Я. Крегель,

Х. Мінскі, Б. Мур, Дж. Шекл, С. Вайнтрауб і П. Девідсон.

Відмінність між представниками двох груп проведена по лінії розставлення акцентів на певних проблемах дослідження. Вчені з першої групи зосереджуються на аналізі поведінки і функціонування реальної економічної системи, недооцінюючи роль грошей у макроекономічній теорії. Представники другої групи найчастіше роблять акцент на аналізі впливу невизначеності та монетарних чинників на економіку

4.2 Посткейнсіанство як неоднорідний науковий напрям

Щодо внутрішньої єдності поглядів представників обох груп, то в сучасній літературі немає однозначної оцінки. Так, відомі американські вчені А. Ейхнер і Я. Крегель стверджують, що посткейнсіанська економічна теорія – це новітня парадигма та цілісна альтернатива неокейнсіанському мейнстриму. Проте переважна більшість представників посткейнсіанства не згодна з такою оцінкою. На їхню думку, посткейнсіанство – неоднорідний науковий напрям. Зокрема, багато з тих, хто називає себе посткейнсіанцями у складі першої групи, використовує різні варіанти класичної макроекономічної теорії, а не монетарний аналітичний підхід Дж. М. Кейнса.

Наведемо ще кілька прикладів загальної оцінки посткейнсіанства з новітньої економічної літератури.

Посткейнсіанство – це дуже широка «епархія». Перетини на кожному кінці широкого спектра поглядів маргінальні, вони відображають мало спільного, крім ворожості до неокласичної теорії мейнстриму та його методології.

Посткейнсіанська економічна теорія, хоча й не становить логічно послідовної та закінченої системи, є викликом ортодоксальному підходу до рівноважних теорій ціни, зайнятості й економічного зростання.

Для так званого монетарного посткейнсіанства, основними представниками якого є вчені зазначеної вище «американської» групи,

характерні такі положення.

1. Розвиток економічної системи у незворотному реальному, історичному часі, за якого минуле незмінне, а майбутнє – невідоме.

2. Неминучий і значний вплив на економічну кон'юнктуру очікувань в умовах пануючої у світі невизначеності щодо майбутнього розвитку.

3. Значний вплив на динаміку розвитку економічних і політичних інститутів (банківської та кредитно-грошової систем, грошових контрактів на строк на купівлю та поставку товарів).

Якраз ці положення докорінно відрізняються від методології неокласичної школи, представники якої розглядають економічні явища і процеси в категоріях абстрактного, позаісторичного часу, незалежності господарської динаміки від стану очікувань та інституціональної структури економіки і суспільства. Монетарні посткейнсіанці вважають вирішальними чинниками грошовий характер відтворення і невизначеність, пов'язуючи з ними причини нерівноважності в економіці та безробіття а думку представників монетарного посткейнсіанства, будь-яка модель економічної системи, для якої характерні властивості реального світу, має охоплювати такі елементи:

1. Прийняття рішень фірмами і споживачами, що повністю усвідомлюють погрішність людських суджень.

2. Операції, які виконуються відповідно до прийнятої юридичної процедури, дають змогу до деякої міри розділити тягар невизначеності між учасниками угоди.

3. Ринки, що передбачають негайні поставки різних товарів (а також фінансових активів) або їх передачу в наступний період, характеризуються різноманітним ступенем організації. За умов неповної інформації деякі товари (або фінансові активи) у багатьох випадках можуть котируватися або лише на ринку наявних товарів, або тільки на ринку майбутніх поставок, оскільки організація ринку в такій ситуації наштовхується на низку утруднень. Навіть за функціонування існуючих ринків можна передбачати, що витрати зі здійснення операцій, пошуку контрагентів і отримання інформації становитимуть значну

величину і надалі збільшуватимуться.

4. Купівля за гроші товарів і отримання за товари грошей на всіх описаних ринках. Неможливість за товари отримати товари (якщо не брати до уваги існування деяких відносно малих ринків). Звідси прямо випливає, що розміри попиту визначаються не тільки потребою, а й доступними можливостями платежу, тому фінансові умови можуть впливати на функціонування товарних ринків.

5. Спроможність різноманітних інститутів, що виникають під час організації ринку, впливати на поведінку цін у разі порушення рівноваги на цьому ринку.

6. Наявність у моделі загальнодоступного механізму взаємних заліків для різних приватних боргів, який передбачає існування банківської системи з частковим резервним покриттям. Введені також небанківські фінансові інститути, які не можуть самі випускати засоби обігу, оскільки не входять до складу загальнодоступного механізму взаємних заліків, незалежного від функціонування банківської системи. Проте ці фінансові посередники можуть впливати на напрям і розміри потоку грошових засобів, а отже, і на масштаби попиту на ринках.

7. Учасники господарського процесу мають «довіру» до наявної грошової та фінансової системи. Отже, робить висновок П. Девідсон, основними характеристиками грошової економіки, що реально існує, є: невизначеність перспектив, можлива помилковість суджень, договірні зобов'язання, господарські інститути, торгівля, фінанси і довіра. Саме на ці «сім чудес світу» й спирається сучасна ринкова економіка. Водночас вони породжують серйозні перешкоди у функціонуванні сучасного грошового господарства, до яких привернув увагу Дж. М. Кейнс (неспроможність забезпечити повну зайнятість, довільний і несправедливий розподіл багатства і доходів).

Автори п'ятого тому «Всесвітньої історії економічної думки» (2004 рік) виокремили у розвитку сучасної економічної думки Заходу дві протилежні тенденції:

- 1) до синтезу, об'єднання позицій;
- 2) до дезінтеграції, відособлення і протистояння різних течій.

При розгляді посткейнсіанства враховувались обидві тенденції і давалася така загальна оцінка розвитку цього складного явища в економічній науці. Визнавалися відмінності методологічних підходів і висновків у представників різних варіантів посткейнсіанства. Водночас, у принципі припускалася можливість подолання суперечностей між ними і навіть взаємодоповнення, синтезу. Рух, однак, ішов в іншому напрямку – розвиток течій усередині посткейнсіанства відбувався не зустрічними курсами, а курсами, що розбігалися. Цей напрям руху не змінився й у другій половині 90-х років ХХ ст. та на початку ХХІ ст.

4.3 Теоретичні концепції лівого кейнсіанства

Розроблені в теорії Кейнса та його послідовників різноманітні практичні рекомендації після другої світової війни активно втілювалися в економічній політиці західних країн. Цей напрямок, зазнавши значної еволюції, стає панівним у західній економічній теорії 1950–1960-х рр.

Проте вже в другій половині 1960-х рр. і особливо в 1970-ті рр. рецепти некейнсіанської моделі почали все більше суперечити об'єктивним законам розвитку і, більше того, вони навіть сприяли загостренню окремих проблем. Так, найбільш гострими проблемами для тогочасної економіки стають інфляція, дефіцит державного бюджету і особливо – циклічність розвитку. Соціально-економічний і політичний розвиток західних країн після другої світової війни з усією наочністю довів, що державне регулювання економіки не спроможне забезпечити повної зайнятості і рівноваги. На базі кейнсіанських концепцій і моделей не вдалося розв'язати проблем реалізації і безкризового розвитку.

Ініціаторами критики кейнсіанства стали передовсім його традиційні супротивники з неокласичної школи, зокрема монетаристи, прихильники теорії пропозиції, теорії раціональних очікувань та ін. За цих умов дальший розвиток

кейнсіанства здійснюється під гаслом його нового реформування, появи нових шкіл та напрямків. Ще у 60–70-х рр. у науковому світі стає відомим так зване посткейнсіанство.

Історично посткейнсіанство сформувалося злиттям двох наукових напрямків: англійського лівого кейнсіанства з центром у Кембріджі, де тривалий час жила і працювала Дж. Робінсон – загально визнаний лідер цієї течії, і американської групи економістів (Р. Клауер, П. Девідсон, А. Лейонхуфвуд, С. Вайнтрауб, Х. Мінські та ін.). Американці ще із середини 60-х рр. виступили з критикою кейнсіанської ортодоксії як теорії «рівноваги з неповною зайнятістю». Вони стверджували, що версія кейнсіанства, що розроблена Е. Хансеном, П. Самуельсоном, Дж. Хіксом, спотворила справжню суть теорії Кейнса.

Ліві кейнсіанці, найбільш яскравим представником яких була Джоан Вайолет Робінсон (1903–1983), а також Н. Калдор, П. Сраффа, продовжили критику неокласицизму, а особливо його методологічної основи – маржиналізму. Основним своїм завданням вони вважали оновлення вчення Кейнса та доведення до логічного завершення заперечення неокласичної системи. Саме тому за об'єкт своєї критики ліві кейнсіанці взяли методологічні принципи не тільки неокласичних, а й некейнсіанських теорій. Так, наприклад, вони категорично відмовляються від моделі Хікса-Хансена, трактуючи її як «незаконно народжене кейнсіанство». Джоан Робінсон однією з перших визнала кризу ортодоксального кейнсіанства. Оголошуючи себе послідовниками Кейнса, ліві кейнсіанці, проте, не обмежувалися тільки його теоретичними постулатами. У своїй концепції вони еkleктично синтезували ідеї Д. Рікардо (зокрема про протилежність прибутку та зарплати, окремі аспекти теорії вартості), Кейнса, інституціоналізм, учення радикалів і поряд з цим запозичили деякі марксистські ідеї (наприклад, щодо реалізації сукупного суспільного продукту).

Ліве кейнсіанство – реформістський варіант кейнсіанської теорії, спрямований на захист інтересів немонополістичного капіталу, фермерів,

інтелігенції, службовців та робітників. Ліві кейнсіанці висувають свої варіанти реформування капіталізму, прагнучи підкріпити їх реалістичнішою економічною теорією. Саме цьому служать їхні інтерпретації проблем ефективного попиту, економічного зростання та розподілу продукту, питань мікроекономіки (теорія вартості, ціноутворення). Корінь зла представники цього напрямку бачать у недостатності «ефективного попиту», наслідком чого є безробіття та кризи. Проте (на відміну від традиційного кейнсіанства) головною причиною недостатнього попиту вони вважають нерівномірність і несправедливість розподілу національного доходу. Джоан Робінсон, зокрема, зробила спробу зв'язати теорію Кейнса з марксизмом і включити в неї соціально-економічні фактори, у тім числі розподіл національного доходу. На її думку, збалансоване зростання можливе за умови, що частка заробітної плати у національному доході є достатньо високою і відповідним чином балансується з прибутком. Тому проблему «ефективного попиту» Дж. Робінсон зв'язує зі здійсненням деяких соціальних реформ, з підвищенням заробітної плати і визнанням права профспілок на боротьбу за її збільшення, з радикальнішими програмами державного перерозподілу доходів, зі скороченням військових витрат, обмеженням влади монополій.

Концепція лівих кейнсіанців є прогресивною, бо вона критикує засилля монополій, підкреслюючи небезпеку надмірної концентрації економічної могутності в їхніх руках. Ліві кейнсіанці висувають ряд антимонопольних вимог, що зумовило їх підтримку прогресивними силами західних країн, зокрема робітничим рухом. Прихильники цієї концепції наполягають на розв'язанні певних соціальних проблем, зокрема ліквідації нерівності в розподілі доходів і збільшенні купівельної спроможності населення, переорієнтуванні військових витрат на житлове будівництво, охорону здоров'я, соціальне страхування і т. ін.

З іменами Дж. Робінсон та Н. Калдора пов'язана і розробка концепції розподілу, яка спирається на теорію відтворення та зростання Дж. М. Кейнса. Основні елементи посткейнсіанського підходу до цієї проблеми можна

сформулювати так:

1) формування доходів не зв'язане з граничною продуктивністю агентів виробництва, а отже, нерівність у розподілі не можна пояснити різними рівнями продуктивності цих агентів. Причини різниці в доходах посткейнсіанці вбачають, з одного боку, у соціальних та політичних традиціях і рішеннях, а з іншого – у дії ринкових сил;

2) рівні заробітної плати та прибутку, а також співвідношення між ними визначаються одночасно з іншими макроекономічними змінними, а саме: темпом зростання національного продукту, темпом розширення зайнятості, динамікою цін і т. ін.;

3) визначальною детермінантою процесу нагромадження є інвестиційна діяльність. Зрушення в економічній кон'юнктурі, спричинені підвищенням або зниженням обсягів капіталовкладень, впливають на процес економічного зростання і розподілу значно більше аніж зміни відносних цін;

4) гранична схильність до заощадження у власників капіталу вища, ніж у тих, хто отримує заробітну плату. Проте, на думку посткейнсіанців, інтенсивність процесу інвестування залежить не від граничної схильності до заощадження з прибутку, а від комплексної оцінки підприємцями перспектив економічного розвитку.

У посткейнсіанських теоріях розподілу розвинуто далі кейнсіанський постулат про рівність чистих інвестицій та добровільних заощаджень. Але, на відміну від Кейнса, посткейнсіанці, аналізуючи механізм, що забезпечує вирівнювання очікуваних заощаджень та інвестицій, особливо наголошують на потребі змін у системі розподілу, хоч і не дають ґрунтового аналізу закономірностей формування доходів різних класів та соціальних груп. Так, система розподілу за Калдором має забезпечувати відповідний рівень заощаджень. А оскільки величина норми заощадження значною мірою є функцією соціально-економічного статусу одержувачів доходу, то вирішення проблеми розподілу в Калдора в кінцевому підсумку можна зобразити у вигляді достатньо простої схеми: якщо заощаджень недостатньо, то треба збільшити

доходи тих, хто більше заощаджує. Н. Калдор уважав, що в сучасній західній економіці рівень виробництва обмежений не ефективним попитом, а обсягом наявних виробничих ресурсів, отже проблема реалізації, на відміну від теорії Кейнса, визначає і характер спрямованості причинних залежностей у моделі Калдора. Головним фактором, що формує характер взаємозв'язків між економічними змінними, є за Калдором, технологічні умови виробництва. Саме ці умови впливають і на величину капітального коефіцієнта, і на необхідний для його підтримування обсяг інвестицій.

Важливу роль у формуванні теоретичної концепції лівого кейнсіанства, яке виступає під гаслом «антимаржиналістської революції», крім Дж. Робінсон, відіграв один із представників кембріджської школи *П'єро Сраффа*. Його концепцію, викладену у книжці «Виробництво товарів за допомогою товарів» (1960) прихильники лівого кейнсіанства оцінюють як логічну підставу для побудови нової теорії розподілу. Сраффа відкидає неокласичну теорію формування вартості й розподілу, пориває з концепціями «граничної корисності» і «граничної продуктивності», повертаючись до теорії вартості Д. Рікардо. Майже ніхто, крім Мілля та Маркса, навіть не зрозумів, що мав на увазі Рікардо, шукаючи «незмінне мірило вартості», котре буде незалежним від змін як у зарплаті, так і в нормі прибутку. Сраффа ж прагнув довести, що мета Рікардо насправді може бути досягнутою і її досягнення зв'язане з глибокими висновками для сучасної економічної теорії. Вартість у Сраффи – це суто фізіологічні витрати праці на виробництво товару. Для обґрунтування своєї концепції він використовує пропорції простого і розширеного відтворення.

Сраффа піддав гострій критиці розподільчу функцію вільної конкуренції, яка, за твердженням класиків, стихійно забезпечує одержання кожним із факторів виробництва (праця, земля, капітал) своєї частки у створеному доході відповідно до граничної продуктивності. Конкуренцію в сучасній економіці західних країн Сраффа визнає за недосконалу.

По-перше, на його думку, криві руху ціни й доходу неадекватні кривим руху граничної продуктивності, тобто не забезпечують однакових умов

виробникам. Так, наприклад, на великих монополістичних підприємствах гранична величина витрат виробництва завжди є меншою, а отже, розмір отриманого ними доходу більший. Це додатково посилює монополістичні тенденції, що призводять до захоплення ринку окремими підприємствами.

По-друге, межами дальшого розширення виробництва для підприємця є проблеми реалізації виробленого товару, у результаті чого знижуються ціни і зростають витрати обігу. Якщо існує можливість зниження цін окремими продавцями, підкреслює Сраффа, то нема мови про жодну вільну конкуренцію.

По-третє, згідно з класичною теорією ціна є основною умовою вільної конкуренції. Сраффа, проте, вважає, що ціна на товари є не єдиним привілеєм для покупців. Факторами, що зумовлюють вибір ними того чи іншого товару, є його якість, торговельна марка тощо. Це означає, що окремі покупці готові купувати товар певної фірми навіть за вищу ціну, оскільки він найбільше відповідає їхнім потребам. За таких умов ринок окремих товарів розпадається на кілька ринків тих самих товарів, але на кожному з них існуватимуть різні ціни. Для того, щоб проникнути на інші ринки, кожному окремому продавцю необхідно збільшити витрати обігу, а відтак на власному ринку вони мають привілейоване становище, що зрівнює їх із монополіями.

Сраффа, а також Дж. Чемберлін наголошують, що у сучасній економіці чиста конкуренція є лише дефініцією, але такою є й чиста монополія. А отже, в реальній економіці ці дві тенденції тісно переплітаються, породжуючи одна одну. Робінсон і Чемберлін зазначають, що монополістична конкуренція – це конкуренція, за якої покупці можуть чітко відрізнити товари один від одного. Робінсон називає таку конкуренцію недосконалою, Чемберлін – монопольною.

Критика ортодоксального посткейнсіанства у США ведеться за такими основними напрямками:

- 1) «ортодокси» не розробляли теорії інфляції, відірвавши реальні процеси від процесів ціноутворення. У результаті цього їхні теорії циклу та рецепти антициклічної політики виявилися неспроможними за умов стагфляції.

- 2) вони ігнорували роль грошово-кредитних факторів та фінансової

системи в цілому як причин, що породжували і стимулювали економічну нестабільність. Саме на цих проблемах зосереджує свою увагу нове кейнсіанство.

4.4 Неокласичний синтез та новий неокласичний синтез

До появи у 1936 році головної праці Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей», яку вважають витокom сучасної макроекономіки, важко було говорити про повноцінне існування «Економіксу», хоча сама назва і заявка про появу нової науки з лона попередньо знаної «Політичної економії» з'явилися в 1890 році в праці А. Маршалла «Основи Економіксу» (Principles of Economics). Неокласична за своєю сутністю мікроекономіка з'явилася майже двома декадами раніше. Але аутентична кейнсіанська методологія аналізу сполучалася з неокласичними засадами мікроекономіки як «олія з водою», тому що в ізольованому стані теорії суперечили одна одній. Причому до такої міри, що дослідники подібного стану в історії економічної думки стали називати це роздвоєння у підходах до принципів об'єднання мікро- і макроекономіки у єдину науку «Економікс» не інакше як «шизофренія». Кейнс доводив, що нерегульований ринок не в змозі забезпечити як оптимальний розподіл ресурсів, так і повну зайнятість. Неокласики, здавалось, могли б «з порогу» відкинути ці положення, бо їх теорія була системно цілісна, але світова криза кінця 1920-х – першої половини 1930-х давала підстави прислухатись до рецептів Кейнса, тому що вони обіцяли лише послаблення кризових наслідків, а не демонтаж капіталістично-ринкової системи, теоретичні засади якої містилися в неокласичному ученні. Тому подолання суперечностей, зближення і ймовірне майбутнє злиття обох систем виглядало обнадійливим і перспективним. Толерантне відношення і перше наближення неокласиків до кейнсіанської макроекономіки відбулося роком пізніше після публікації головної праці Кейнса, коли в 1937 році його співвітчизниками, економістами Джоном Хіксом і Елвіном Хансеном світовому

науковому співтовариству було представлено модель IS-LM як один з перших інструментів з арсеналу конвергентного злиття в єдину ортодоксальну систему економічних теорій з «різними групами крові». Ця модель, використовуючи неокласичний мікроекономічний інструментарій, пояснювала загальну макроекономічну рівновагу, що утворюється шляхом поєднання моделей рівноваги на товарному (крива IS) і грошовому (крива LM) ринках. Ця модель стала домінуючою в ортодоксальному кейнсіанстві.

Слід додати, що під впливом генези розширеного відтворення в найбільш розвинутих країнах першої половини ХХ-го століття формується конвергентна теорія, яка пізніше отримала назву «неокласичний синтез» (ще одною назвою цієї теорії була «некейнсіанство», яке панувало у 1950-ті, 60-ті і 70-ті роки). Вона як раз і є пристосувальною поступкою з боку кейнсіанства на користь неокласики. Відбувається відступ від ідеї Кейнса про повну зайнятість.

«Неокласичний синтез» представляє собою теорію рівноваги при неповній зайнятості, до якої долучається грошовий чинник. Тобто кейнсіанська за своєю сутністю теорія вдосконалюється і адаптується до реалій бізнесового циклу завдячуючи новим сміливим підходам англійців Хікса і Хансена та їх заокеанських колег із США, нобелівських лауреатів Франко Модільяні та Пола Самуельсона. Саме останній своїм підручником «Економікс: вступний аналіз» (Economics: An Introductory Analysis, 1948) поклав початок ери домінування концепції неокласичного синтезу в економічному мейнстрімі, хоча саму назву «неокласичний синтез» він запровадив у третьому виданні зазначеного підручника в 1955 році.

Теорія «неокласичного синтезу» мала чималий безпосередній вплив на теорію фінансової політики. Ідеї Кейнса в царині фіскальної політики, яка робила ставку на податково-бюджетне зменшення амплітуди синусоїдних коливань бізнес-циклу, були поєднані з рецептами представників неокласичного напрямку, які вбачали у кредитно-грошовій політиці основний регулятор стабільного економічного зростання. З цього приводу «головний синтезатор» ідей кейнсіанства і неокласики стверджував, що завдяки

«подвійній тязі» комплексу заходів кредитно-грошової і фіскальної політик система підприємництва в економічній системі змішаного типу може не тільки уникнути ексцесів буму й різкого спаду, але й розраховувати на стале прогресивне зростання. Самуельсон не заперечує головної тези Кейнса про важливість ефективного сукупного попиту, але його регулювання має здійснюватися не тільки за рахунок зміни в сфері державних витрат чи податків, але й шляхом регулювання облікової ставки, відсотка, і ще більше – проведенням відповідних операцій на відкритому ринку (купуючи-продаючи державні цінні папери). Завдяки такому конвергентному підходу П. Самуельсона до засадничих ідей Кейнса, кейнсіанське вчення про фіскальну політику отримало друге дихання і подальший розвиток. Майже всі економісти, яких можна вважати послідовниками такої позиції, доклали подальших зусиль для більш детальної і плідної (для реальної господарської практики) розробки ідеї ефективного поєднання фіскальної політики з грошово-кредитною. Прибічники-послідовники Кейнса мали погодитися з тим, що за умов виникнення та розкручування інфляції маніпулювати ефективним сукупним попитом тільки засобами фіскальної політики недостатньо, тому доцільно комбінувати її з заходами, що відносяться до грошово-кредитної політики. Важливо зазначити те, що в 1940–1960-х роках домінуючим елементом, навколо якого йшов процес обопільного конвергентного пристосування в рамках «неокласичного синтезу», все ж таки було кейнсіанство. Американський економіст Джон К. Гелбрейт, який багато років працював дослідником і викладав у Гарвардському університеті, зазначав, що після виходу друком праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» захистити у цьому ВНЗ докторську дисертацію з економіки було неможливим, якщо докторант не поділяв головних ідей теорії Кейнса.

Ейфорія щодо появи «кейнсіанської панацеї» для лікування проблем нестабільного розвитку ринкової економіки охопила і політиків з вищих ешелонів влади у багатьох провідних країнах світу. Принаймні, до середини 1970-х років обидві найчисленніші й найвпливовіші партії у Великобританії –

лейбористська і консервативна – дотримувалися переважно ортодоксальних кейнсіанських принципів. У США в Раді економічних консультантів (СЕА), яку призначив президент Кеннеді, також переважали кейнсіанські економісти. Під головуванням Вальтера Хеллера, в СЕА також входили такі знані кейнсіанці, як Джеймс Тобін і Роберт Солоу, в той час як Пол Самуельсон був неофіційним радником Президента. У 1971 навіть сам президент Ніксон оголосив, що «ми всі зараз кейнсіанці!».

Важливим інструментом конвергенції в рамках неокласичного синтезу слід вважати криву Філіпса (1958 р.). До початку 1960-х років IS-LM модель використовується для пояснення визначення обсягу виробництва і зайнятості, в той час як крива Філіпса дозволила політикам прогнозувати рівень інфляції, яка може статися при різних очікуваних рівнях безробіття. Початок 1970-х років ознаменувався великим струсом для прибічників «неокласичного синтезу» через агресивне й експансивне поширення монетаризму. Історики економічної думки навіть охрестили цей феномен «антикейнсіанською революцією», тому що у дуже багатьох економістів американець Мілтон Фрідмен та інші представники чиказької школи посіяли серйозні сумніви у правильності неокейнсіанських постулатів. Стагфляція 1970-х років спрацювала на авторитет неолібералів, які протягом домінування ери кейнсіанства попереджали, що його макроекономічна політика була амбіційно самовпевненою, що «видима рука» держави виявилася паралізованою, що ринку треба більше довіряти як більш ефективному регулятору економічного життя. Здавалося, що послідовники Кейнса мали визнати свою поразку і капітулювати. Але неокейнсіанці продемонстрували, що вони вміють «тримати удар». Це мало своїм результатом запровадження у відповідь монетаристам та іншим представникам неолібералізму нових конвергентних інструментів, які дозволили досить переконливо пояснити провальні процеси кризових 1970-х років у більшості провідних капіталістичних країн. Інструментарій, який дозволив суттєво реабілітувати неокейнсіанство і вдихнути в нього нове життя й теоретичну конкурентоспроможність – це мікроекономічні підходи до

вирішення макроекономічних проблем і задач. «Нове кейнсіанство», завдяки новим мікроекономічним запозиченням, спромоглося створити «новий неокласичний синтез». Він і став сьогодні ортодоксією, тобто головною течією макроекономічної теорії. Після появи нової кейнсіанської школи, некейнсіанство стали іноді називати старим кейнсіанством.

Новий неокласичний синтез (який ще спрощено називають «новий синтез») – спирається на низку конвергентних засобів зближення і злиття сучасних макроекономічних шкіл «нової класичної» і «нової кейнсіанської» – задля обґрунтування короткострокових коливань (флуктуацій) в економіці. В арсеналі цього інструментарію чотири елементи і п'ять принципів.

До синтезуючих елементів відносяться: інтертемпоральна оптимізація, раціональні очікування, недосконала конкуренція і витратно-цінове пристосування (меню витрат).

П'ять принципів нового неокласичного синтезу полягають у наступному:

1. Сьогодні досягнуто домовленість на основі інтертемпоральної загальної рівноваги. Це дозволяє досліджувати і короткострокові, і довгострокові впливи змін в економіці в єдиному об'єднаному контексті, який усуває розбіжність мікро- і макроекономічних підходів. Цей елемент синтезу – часткова конвергентна перемога нових класиків, але він означає водночас бажання кейнсіанців розбудувати модель короткострокової агрегованої динаміки.

2. Представники нового синтезу визнають важливість використання наявних фактичних даних, але економісти сьогодні фокусують увагу на моделях, побудованих на суто теоретичних висновках, замість того, щоб звертати увагу на більш загальні кореляції.

3. Прихильники «нового синтезу» беруть до уваги критичний підхід Лукаса, широко використовуючи його теорію раціональних очікувань. Хоча, спираючись на постулат про «заліпаючі» ціни та інші елементи негнучкості, новий синтез не охоплює повну нейтральність грошей, яку обстоювали рані представники «нової класичної економіки».

4. Новий синтез погоджується з ідеєю про те, що економічні шоки різного походження можуть спричинити коливання в обсягах виробництва. Такий підхід виходить за рамки монетаристської точки зору про те, що зміни в пропозиції грошей ведуть до коливань, а також – кейнсіанської позиції про те, що пропозиція є сталою на тлі коливань сукупного попиту.

5. Досягнуто згоди про те, що центральні банки можуть контролювати інфляцію засобами грошової політики. Це є частковою перемогою монетаристів, але моделі нового синтезу також включають осучаснену версію кривої Філіпса, донорами якої стали кейнсіанці.

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що, починаючи з певних спорадичних спроб спрямувати різноманітні гетеродоксальні концепції в єдине русло ортодоксальної економічної теорії, процес їх конвергенції інтенсифікується і набуває системного характеру через об'єднавчі поступки, компроміси та пристосування задля формування такого теоретичного мейнстріму, який би зробив «Економікс» методологічно більш моністичним і органічним, що може неодмінно позначитись на нормативно-практичній користі економічної науки для практики господарювання як на мікро-, так і на макрорівні.

Тема 5 Інституціоналізм та неоінституціоналізм. Теорія еволюційної економіки

5.1 Сутність та основні принципи теорії інституціоналізму

До загальнотеоретичних тем, пов'язаних з новими тенденціями розвитку сучасної економічної теорії, належать питання про склад (структуру) та сутність інституціоналізму. Він складає потужний напрям економічної теорії, формування якого розпочалося наприкінці XIX ст. завдяки науковій діяльності Т. Веблена, Дж. Коммонса, Дж. Гобсона та інших видатних американських і англійських учених. В сучасних умовах власно інституціональна економічна

теорія представлена у працях Дж. К. Гелбрейта, Р. Хейлбронера, Дж. Ходжсона та ряду інших учених Заходу. До представників неоінституціональної та нової інституціональної економічної теорії зараховані насамперед Р. Коуз, Д. Норт, О. Вільямсон, Т. Еггертсон та інші відомі зарубіжні вчені. За змістом їх теорії представляють собою міждисциплінарний напрям досліджень, у межах якого об'єднуються економіка, право, теорія організацій, соціологія і антропологія. Проблеми аналізуються на основі неокласичної економічної теорії та ідеології неолібералізму.

У звичайному розумінні *інституціональна теорія* – це теорія економічних інститутів (за Д. Нортом – це правила гри в суспільстві або створені людьми обмеження, що визначають взаємозв'язок між людьми). Інститути утворюють структуру суспільства (політичну, економічну, суспільну) з адекватними їй відносинами. Розрізняють як формальні (закони, права власності), так і неформальні (наприклад, звичаї, традиції тощо) інститути. Концепція інститутів є методологічною основою інституціоналізму для пояснення двох головних проблем: економічної влади й контролю над економікою.

Нова інституціональна теорія відрізняється від неокласичної наступними положеннями:

- інституціоналісти для оцінки поведінки економічних агентів і розміщення ресурсів приділяють увагу інститутам, пояснюючи їх формування на основі моделі раціонального вибору;

- інститути як набір правил та норм не визначають у цілому поведінку людини, але обмежують вибір альтернатив, з котрих агент може вибирати відповідно до своєї критеріальної функції; на відміну від неокласиків, інститути розглядаються не тільки як технологічні утворення, але і як структури, що упорядковують взаємовідносини між людьми;

- інституціональні альтернативи порівнюються одна з одною, а не тільки з ідеальними положеннями речей;

- сповідується більш широкий підхід до визначення ситуації вибору, що

дає змогу перебороти жорсткі обмеження щодо методу порівняльної статистики;

– реалізується принцип методологічного індивідуалізму.

Інституціоналізм дає змогу глибше усвідомити необхідність і напрями трансформаційних перетворень у постсоціалістичних країнах. Так, зовсім недавно вважали, що для створення ефективної ринкової економіки достатньо змінити систему контролю, адекватну адміністративно-командній системі, запровадити вдалі заходи щодо лібералізації й стабілізації, приватизувати значну частку держмайна. Але проблема виявилася набагато складнішою. Не вдалося, зокрема в Україні, створити новий каркас (багаточисленні інститути), який забезпечив би надійність і стійкість системи. Мова йде, перш за все, про інститути власності (у тому числі приватної), про правові регулюючі інститути, що забезпечують розмежування майнової відповідальності (кодекси, закони), інститути, що забезпечують відповідальність за власність інших осіб (норми бухобліку, банківське регулювання і регулювання ринку цінних паперів). Саме тут визначається домінуюча роль і стратегічна важливість інституціонального аспекту трансформації.

Більшість недоліків у ринкових перетвореннях пояснюється нерозумінням ролі держави у створенні й захисті інститутів ринку, у результаті чого вакуум заповнюється псевдоринковими структурами, що імітують інфраструктуру ринку або підміняють функції державних органів. Важливість інституціонального аспекту визначається і тим, що діяльність держави в сучасних умовах ураховує не тільки економічний аспект, але й спільність морально-етичних норм, енергійність нації, що витікає із традицій і звичок суспільства. Тут виходимо із положення, що традиції, з одного боку, консервують відсталість, але, з іншого, сприяють оновленню суспільства, його адаптації до соціальних змін, соціальної стабільності. Вищезазначене потребує таких інституційних змін, за яких з'являються структури більш динамічні, ніж державні. До них, зокрема, відносяться так звані «ком'юніт» – посередницькі органи між індивідуумами й державою. Ці саморегульовані «посередки» є альтернативою як жорсткій силі централізованої держави, так і перетворенню

економіки у стихійну ринкову систему. У трансформаційний період особливо важливо враховувати те головне положення ідеології комунітаристів, у відповідності до якого моральні цінності можуть «працювати», тобто забезпечувати взаємодію функції примусу зі стимулюючою функцією тільки тоді, коли люди довіряють владі, впевнені у справедливості існуючого ладу, а не просто вимушені підкорятися. Важливо зауважити, що об'єднання людей для досягнення загальних цілей будуються як на основі законно-договірних відносин, так і особистісного економічного інтересу. Але найбільш ефективними є ті з них, котрі об'єднані одними й тими ж цінностями як основою для морального консенсусу між людьми і стрижнем взаємної довіри. Основою трансформаційної діяльності держави є удосконалення особистості, однак за рахунок адекватного розвитку соціальних груп. Саме на цій основі можливим є створення й регулювання державної системи заохочень, соціальної відповідальності капіталізації трансформаційної економіки.

Інституційна направленість комунітаристів визначається запереченням самодостатності економічних законів для господарського розвитку. Вирішальне значення для них мають фактори, що знаходяться за межами економіки (морально-етичні). Причому, двигуном виступають не матеріальні стимули, а намагання самовиразити особистість у праці, вияв сутнісних сил людини. Хибність сучасної економічної науки комунітаристи вбачають у відсутності її тісного зв'язку з екологією. Вони вважають, що:

- головний показник економічного зростання продуктивності праці відображає тільки позитивну сторону нових технологій, які забезпечують його зростання;

- валовий внутрішній продукт не свідчить про реальний стан економіки, оскільки не враховує недбале ставлення щодо природних ресурсів, бо будь-яке їх використання збільшує його (статистику цікавить тільки кількісний приріст ВВП);

- витрати на боротьбу із забрудненням навколишнього середовища враховуються в бюджеті як складова зростання ВВП;

– жоден з економічних показників не враховує витрати, пов'язані із забрудненням природи в процесі споживання (наприклад, озонові дірки);

– прискорене нагромадження інформації негативно відображається на психіці та діяльності людей (зникає їх безпосереднє спілкування один з одним і навколишнім світом).

Звідси випливають два висновки:

По-перше, сучасний науково-технічний прогрес змінює саму інституційну модель суспільного розвитку. Інституційна структура сучасного суспільства складається із шести елементів: економічні підприємства, соціальний комплекс, наукові заклади, підприємства з виробництва суспільних благ, добровільні організації й домашні господарства. Університети, дослідницькі центри, академічні інститути, де теоретичні знання створюються, перевіряються й кодифікуються, стають головними інститутами на відміну від індустріального суспільства, де ключовим інститутом була фірма з її провідною роллю в організації масового виробництва матеріальних благ. Наукові ж заклади перетворюються в центральний інститут постіндустріального суспільства з провідною роллю джерела інновацій та знань. І якщо людські й матеріальні ресурси індустріального суспільства сконцентровані навколо джерела енергії, то у постіндустріальному суспільстві їх нагромадження буде обумовлене наявністю наукових закладів.

По-друге, деекономізація суспільства призводить до того, що традиційні макроекономічні показники втрачають свою значущість у силу зняття вартісних відносин на мікрорівні. Якщо для оцінки провідного критерію «рівень життя» було достатньо кількісних показників системи національних рахунків у абсолютному вираженні або на душу населення, то з переходом до постіндустріального розвитку виникає необхідність у характеристиці «задоволеності» людей не тільки матеріальними, але й нематеріальними умовами, котра може бути тільки якісною. Отже, змінюється оцінка «якості життя», що включає і такі показники, як можливість самоосвіти, розвиток здібностей і збереження фізичного й духовного здоров'я в умовах свободи та

справедливості, стан навколишнього середовища тощо. Не випадково сьогодні йде практичне опрацювання системи соціальних рахунків, що передбачають морально-етичні цінності інституційної структури суспільства.

Для України це важливо, тому що навіть незначні прогресивні зміни в морально-етичній орієнтації суспільства будуть не гальмувати, а сприяти економічному прогресові.

Надзвичайним у вивченні інституційної теорії є розуміння місця, котре займає в ній ідеологія. Відмітимо також, що ця проблема актуальна і для зв'язку ідеології з іншими теоріями й напрямками економічної думки. Економічна наука, враховуючи багато численні напрямки, течії, школи, не може бути «чистою», вільною від ідеологічної визначеності. Намагання уявити такою, зокрема «економікс», не підтверджено й не доведено. Ідеологія являє собою систему поглядів і тверджень щодо суспільного устрою і, в першу чергу, економічних бачень, які відповідають певній соціальній групі (класу, стратам і т. п.). Ідеологія пояснює та реально забезпечує певні інтереси (у першу чергу економічні) даної системи, а також слугує критерієм мислення та поведінки секторів (суб'єктів) у інституційній структурі.

Т. Мюрдаль однозначно вважає, що ідеологічні елементи інституційної структури неможливо вилучити з аналізу, що «вилучити» (усунути) ідеологію від науки – означатиме завуалювати наявні ціннісні критерії.

5.2 Теорія еволюційної економіки

Загальне поширення слова «еволюція» – це продукт природознавства другої половини XIX ст., коли ідея поступового розвитку і ускладнення перетворила науки про Землю і стала дороговказною для наук про людину і суспільство. Еволюційний принцип в науці почав мати на увазі пошук закономірностей переходу одних форм (головним чином, біологічних чи соціальних) в інші. Були сформульовані три загальні ознаки еволюції:

1) новий стан замінює собою попередній в тому ж самому предметі або

суб'єкті (трансформізм);

2) нові стани виникають в процесі перетворення однорідного в різнорідне (диференціація);

3) нові стани є результатом відбору конкуруючих форм (селекціонізм).

Ці ознаки, з одного боку, були уточненням повсякденного поняття «розвиток»; з іншого боку, коригуванням філософської ідеї «прогресу». Трактатування еволюції могло бути двояким: як перехід до нового стану, більш досконалого в кількісному або якісному відношенні, ніж попереднє, тобто як прогрес (позиція еволюційної школи в етнографії); і як зміна, що не припускає порівняльної оцінки висоти ступенів розвитку.

Як «маніфест» еволюціонізму в науці й філософії, поза волею автора, був сприйнятий трактат Ч. Дарвіна «Походження видів шляхом природного відбору» (1859). Головними пропагандистами еволюціонізму стали німецький біолог Е. Геккель і англійський філософ і соціолог Г. Спенсер, які виступили як ідеологи соціал-дарвінізму, спрямованого проти соціалістичних вчень і розглядали расову і економічну нерівність як «закон природи».

Незважаючи на взаємовплив політичної економії та еволюційної біології, еволюційна економіка як самостійна наукова дисципліна виділилася тільки до кінця XX ст., дистанціювавшись від мейнстріму і увібравши елементи різних традицій економічної думки минулого, особливо «старого» інституціоналізму і довгохвильової динаміки. Еволюційний підхід був застосований до однієї з основоположних для сучасного економічного аналізу предметних областей – поведінки фірми в конкурентному середовищі, а також до довгострокових процесів техніко-економічного та інституційного розвитку.

Рівень фундаментальної проблематики розвитку еволюційної економічної теорії часто зводять до необхідності пошуку компромісу між ортодоксією і еволюційною теорією і розробки теорії, яка сполучає на перший погляд взаємовиключні принципи названих теоретичних напрямів. Еволюційна теорія має можливість не тільки описувати, пояснювати і прогнозувати довгостроковий розвиток господарства, а й повинна підійти до вирішення

завдань короткострокового характеру – перейти на рівень моделей прийняття рішень. Якщо це їй вдасться, тоді еволюціонізм буде оперувати всіма типами моделей, які у економічному аналізі, і це зміцнить методологічні позиції даної теорії.

В якості особливих властивостей еволюційного процесу можна виділити три складові:

- фактор часу (задачі короткострокового призначення виключаються з розгляду еволюційної економіки);
- переважання ресурсного підходу;
- агрегатний характер уявлення еволюції, при якому деякі важливі елементи «випадають».

Теорія еволюційної економіки:

- розширює традиційну проблематику та понятійний апарат економічної науки на основі синтезу різних підходів до аналізу змін у складних системах (теорії біологічної еволюції, теорії ігор, математичного моделювання, синергетики тощо);
- розглядає економіку як відкриту систему, що еволюціонує, побудовану на нелінійних взаємозв'язках і здатну розвиватися залежно від впливу зовнішніх та внутрішніх факторів;
- визначає час як найважливіший параметр функціонування складної системи, аналізуючи соціально-економічні зміни як недетерміновані та незворотні, лінійні у минулому і розгалужені у майбутньому;
- аналізує механізм еволюції на основі дарвіністського принципу селекції (спадкоємності, мінливості, природного відбору «організацій» та інституцій), приділяючи особливу увагу науково-технічному прогресу, інноваціям, конкуренції, інформації тощо;
- пояснює стійкість економічних систем залежно від співвідношення міри однорідності та гетерогенності інституціональних одиниць

Вихід з утворених «методологічних завалів» в еволюційній макроекономіці бачиться в поданні макрорівня еволюції як мережі

мікрозв'язків, розробці неагрегативних теорій економічного зростання (спроби вжито Р. Меткалфом, а раніше Р. Янгом і С. Ковалем), розмежування сфер компетенції еволюціонізму і ортодоксії.

У цьому руслі інтерес представляє інша точка зору на проблему можливості компромісу між еволюціонізмом і ортодоксією. Економічна наука, має два контури розвитку: внутрішній (контур саморозвитку), призначений для вдосконалення апарату теорії, і зовнішній – завдання якого полягає в перетворенні теоретичного знання в конкретні рекомендації, тобто моделі прийняття рішень. Якщо виділити три сфери прикладання інтелектуальних зусиль економічної науки, а саме: «теорію розвитку», «теорію економічної ефективності» і «теорію економічної політики», то ортодоксія має цілком чіткі моделі і результати в кожній з перерахованих областей. Еволюційна ж теорія «покриває» лише першу область, не маючи істотних результатів в рамках створення власної «теорії ефективності» і «теорії економічної політики». Правда ортодоксія в якості теорій розвитку підносить теорії економічного зростання. Однак ці підходи досить конкретні і математично формалізовані, що важко сказати про теорії розвитку, запропоновані в рамках еволюційного напрямку.

5.3 Методологія історико-інституціонального підходу

Інституційна теорія базується на вивченні проблем багатоманітності та плюралізму інтересів, що й дає змогу виводити її з аналізу економічного розвитку. Останнє, у свою чергу, характеризується такими моментами, як економічне зростання й економічний підйом.

Економічне зростання – це збільшення кількості цінностей, що є у розпорядженні суспільства. Економічний розвиток означає появу нових цінностей або нових способів збільшення виробництва цінностей-інновацій. З цієї точки зору інституційний підхід виступає синонімом еволюційної економічної теорії, теорії економічного розвитку. Еволюційна економічна

теорія, як вважає В. Маєвський, розглядає економічний розвиток як незворотний процес нарощування складності, багатоманітності і продуктивності виробництва за рахунок періодично повторюваної зміни технологій, видів продукції, організацій та інститутів (правил поведінки за Д. Нормом). Змістовна сторона еволюційної теорії наглядно розкривається у порівнянні деяких її ключових положень з адекватними положеннями ортодоксальної (неокласичної) теорії. Якщо для неокласиків усі економічні суб'єкти однорідні, то для еволюціоністів вони однозначно неоднорідні. Так, за Й. Шумпетером (одним із відомих представників еволюціоністської теорії), усі суб'єкти розрізняються як новатори, що проектують, розробляють і запроваджують нові технології і продукти, створюють нові або модернізують старі фірми, і як консерватори, що діють у межах традиційних, старих підходів.

Неокласики в якості ідеального ринку розглядають модель досконалої конкуренції. Еволюціоністи ж розглядають ринок інакше: по-перше, новатори на протязі певного часу опиняються монополістами на ринку, на який вони вийшли зі своїми нововведеннями; по-друге, центром конкуренції виступає боротьба новаторів і консерваторів за ринки збуту та ресурсів; по-третє, новатори зацікавлені збільшити прибуток, консерватори ж зі своїми критеріями виживання на ринку намагаються не стільки його збільшити, скільки зберегти. Для неокласиків попередній шлях розвитку (передісторія) не має значення, для еволюціоністів він відіграє суттєву роль. Для неокласиків одним із головних мотивів поведінки є намагання досягти рівноваги між попитом і пропозицією. Для еволюціоністів же нерівновага одна з головних умов розвитку.

У найбільш загальному розумінні відмінність еволюціоністської теорії від неокласичної полягає у тому, що вона формується на вивченні особливостей технологічно прогресуючої економіки. Значення еволюціоністської теорії для економічної практики полягає в тому, що вона систематизує результати прикладного еволюціоністського аналізу проблем зростання, зайнятості, інновацій, інвестицій, а тому слугує методологічною базою (основою). Економічна ортодоксія і еволюціонізм: компроміс або протистояння?

Оригінальне бачення проблем розвитку еволюційної теорії дається дослідниками, що представляють теорію розвитку складних систем. Вони вважають, що найкраща еволюційна теорія – це теорія розвитку складних систем, що забезпечена досить обширним власним математичним апаратом. Перспективи теорії систем досить обнадійливі, особливо із залученням в аналіз положень теорій філогенезу і онтогенезу в якості двох складових елементів теорії еволюції.

У соціально-економічній еволюції важливу роль відіграє не відбір найкращого результату, організаційної форми, інституту, а вибір одного з можливих варіантів, що виникає в так званому «перемішуванні шарів», що представляє бурхливу, квазіхаотичну стадію еволюції будь-якої системи на противагу повільним ділянкам еволюції.

Наприклад, у розвиток інноваційних поглядів теорії Й. Шумпетера робиться уточнення, що в сучасному світі самі інновації не відіграють такої основоположної ролі, як про них думав Шумпетер. Значення має рівень компетенції суспільства до їх сприйняття – усвідомлена потреба в інноваціях. Іншими словами, інноваційність – своєрідна функція підготовленості суспільства до такого розвитку. В «перемішуванні шарів» може виникнути момент з імовірністю передбачення результату вибору близькою до одиниці. Проте не зовсім ясно, яким чином «зловити» цей момент і як ним скористатися. Тут знову виникає проблема доведення теоретичних результатів до моделей прийняття конкретних рішень. Підсумком можна вважати твердження, що теорія розвитку систем в майбутньому примирить ортодоксію і еволюційну теорію, забезпечивши стирання кордонів між цими областями досліджень.

Це прогноз, у якого ймовірність збутися не сильно висока, оскільки, з одного боку, взаємопроникнення теорій, звичайно, відбувається (у цій частині твердження може здатися справедливим), але з іншого – може існувати об'єктивний межа взаємопроникнення, та і сам такий процес може відбуватися з уповільненою швидкістю.

Таким чином, можна зробити такі висновки:

1. Еволюційний напрям в економічній науці успішно розвивається і поступово закладає основи нового економічного мислення, так необхідного в умовах швидких змін сучасного світу. Такий тип мислення зовсім відрізняється від стандартних ортодоксальних схем, що припускають наявність точки рівноваги і оптимальності, тим, що припускає використання нерівноважних уявлень про економічний розвиток і враховує ефекти накопичення змін, навчання, «культурної інерції» і т. д. Це дозволяє виробляти інше бачення взаємопов'язаних проблем господарського розвитку та економічної політики, іншими словами, «короткострокових» і «довгострокових» проблем еволюції національного господарства на основі врахування його генетичних властивостей і придбаних мінливих закономірностей течії економічних процесів.

2. Ідеї Й. Шумпетера являють собою найцінніший багаж у формуванні основ так званої еволюційної економіки. Однак, незважаючи на їх актуальність, вони потребують подальшого розвитку і пошуку точок прикладання в економічному аналізі та господарській практиці. Застосування ідеї про взаємодію новаторів і консерваторів в «господарському полі» дозволить сформулювати базу нової теорії конкуренції та галузевої (промислової) організації економіки.

3. Дати точну і переконливу відповідь, що станеться з ортодоксією та еволюційною економічною теорією в найближчій перспективі неможливо. Однак ясність існує відносно того, що ортодоксія домоглася серйозних результатів в області розробки економічної політики і має фундаментальні досягнення в рамках «теорії ефективності», «теорії розвитку» і «теорії економічної політики». Економічне знання та знання як таке має властивість розвиватися таким чином, що будь-яке протиставлення згодом обертається компромісом або гармонійним співіснуванням різних і на перший погляд протилежних доктрин (ідея реалізована І. Лакатосом).

Разом з тим важливо в області економічного мислення відійти від балансових схем, наприклад, «дефіцит – профіцит», «спад – зростання»,

«рестрикція – експансія», «рівновага – нерівновага», оскільки реальна складність економічної системи значно перевершує можливості інструментарію, заснованого на «дихотомічності» мислення.

Корисність еволюційної економіки полягає в тому, що вона не тільки розсовує рамки аналізу господарських процесів, а й намагається запропонувати більш адекватні методи проведення самого аналізу. Істотний прорив в економічній науці відбудеться лише тоді, коли еволюціонізм зможе запропонувати переконливі схеми передавального механізму економічної політики виходячи з урахування довгострокових ефектів розвитку. Буде потрібно по-новому розставити акценти економічної політики – на реальні параметри і суб'єкти. Тим самим відбудеться відмова від іронічною максими Кейнса, що «в довгостроковому періоді всі ми небіжчики», яка так впливає на економістів.

Тема 6 Економічна компаративістика. Становлення теорії порівняльного економічного аналізу

6.1 Методологічні принципи економічної компаративістики

Узагальнення неокласичної теорії, які ґрунтуються на суворій логіці та емпіричній достовірності, лежать в основі одномірного сприйняття економічної дійсності та формують умови для розробки неадекватних економічних моделей, наріжними каменями яких є рівноважні стани, принципи максимізації та умови на кшталт «при інших рівних умовах». Це дає підстави прогресивно-налаштованим вченим констатувати, що сучасна економічна теорія будується на конвенції, відповідно до якої розмаїття реального світу залишається поза полем зору, тобто, теоретична робота ведеться так, ніби всі економіки однакові. Дане підтвердження стосується, в першу чергу, робіт представників сучасного мейнстріму, які розробляють ідею неокласичного синтезу відповідно до Вашингтонського консенсусу. Їхні методологічні засади стали об'єктом

нищівної критики з боку науковців інших економічних напрямків. Зокрема, відомий інституціоналіст Рональд Коуз, лауреат Нобелівської премії по економіці 1991 року вважає, що традиційна неокласична теорія перетворюється в «економічну теорію класної дошки», втрачаючи зв'язок з реальними подіями. Головна методологічна установка Коуза полягає в тому, що економічна теорія має стати більш реалістичною. Крім того, треба відзначити позицію відомих еволюціоністів Річарда Р.Нельсона і Сіднея Дж. Уінтера, які зазначають, що сучасна неокласична економічна теорія набула застиглу форму і зайняла панівну позицію. Значна різниця між домінуючою теорією і результатами емпіричних робіт (присвячених технічному прогресу, конкуренції, інститутам і типам економічної політики) сигналізує про те, що ця теорія не виконує свої функції належним чином. Все більша кількість сучасних економістів наголошують на тому, що горезвісному неокласичному синтезові маємо протиставити синтез більш високого рівня – посткласичний (синтез класичної спадщини політичної економії з тим, що напрацьовано сучасним посткейсінством, інституціоналізмом і неомарксизмом), що дозволяє адекватно пояснити економічні процеси, які відбуваються у світі, і виробити для країни обнадійливу стратегію розвитку. Успіх у змаганні з неокласиками за «мейнстрімну» позицію залежить від вибору методології побудови відповідної системи категорій економічної науки. Науковці зауважують, що найпершою проблемою методологічного характеру є відсутність адекватної сучасної парадигми, здатної надати достатній науковий інструментарій для теоретичної інтерпретації і практичного запровадження необхідних реформаційних заходів. В економічній науці спостерігається кризова ситуація, пов'язана з роздрібненістю, неузгодженістю, неконструктивною конкуренцією різних її напрямків, їх неспроможністю адекватно відобразити оточуючу реальність через вади методологічного інструментаріуму.

В цьому зв'язку перспективним світлом у кінці тунелю, вбачається широке використання методології економічної компаративістики. Під порівняльною економікою або економічною компаративістикою маються на

увазі ті школи і напрямки економічної науки, що розглядають розмаїтість реальних економік у якості вихідної аналітичної передумови. Можна виділити чотири школи економічної компаративістики – порівняльного аналізу економічних систем, порівняльного інституційного аналізу, ордо-лібералізм і теорія регуляції. Найбільш відомими західними компаративістами є Т. Кумпанс, Дж. Монтіас, Е. Нойбергер та У. Даффі, які підсумували результат двадцятирічної праці (з початку 1970-х років) у колективній монографії. Серед західних компаративістів слід назвати А. Аслунга та з великим застереженням Дж. Сакса та Дж. Сороса (не по суті, а за формою), які мали можливість долучитися до реформування економік значної кількості постсоціалістичних країн.

Витоки економічної компаративістики пов'язані з кінцем Другої світової війни та початком холодної війни, коли загострилося цивілізаційне змагання між соціалістичною, в особі СРСР, та капіталістичною, в особі США, системами. Інститут світової економіки і міжнародних відносин відділу суспільних наук АН СРСР став у авангарді порівняльних економічних досліджень. З 1957 року у цьому закладі розпочали видавати журнал «Міжнародна економіка і міжнародні відносини». На його сторінках висвітлювалися актуальні проблеми розвитку світового господарства та окремих його складових – національних економік та їх особливостей, що породжували різноманітність економічної реальності.

В цілому увага компаративістів зосереджена на особливостях, якісних рисах, характерних відмінностях реальних економічних систем. При цьому, для створення власного нейтрального понятійного апарату, який однаково підходить для різноманітних економік, вони, здебільшого, переймають термінологію загальновідомої теорії систем. На противагу економічному мейнстріму для компаративістів характерне толерантне ставлення до альтернативних течій наукової думки. Економісти цього напрямку політкоректно використовують досягнення інших економічних шкіл, зокрема, інституціоналістів, неокласиків, неокейнсіонців, неомарксистів. Вони готові

плідно співпрацювати з вченими не лише економічних, але й інших наук на конструктивних засадах. Таким чином, на сьогоднішній день компаративісти є найбільш лояльними членами великої вченої спільності, що робить їх відкритими для нових наукових знахідок і відкриттів.

Методологія порівняльної економіки побудована на дослідженні унікальних рис економічних систем. При цьому, аналіз може відбуватися як за допомогою *індукції* – на основі дослідження емпіричних даних конкретної національної економіки з наступним створенням моделі та її перевірки на адекватність, так і за допомогою *дедукції*, коли першопочатково формується типологія економічних систем, а далі відбираються реальні подібні економіки та здійснюється їх кількісно-якісне порівняння. Особливістю компаративістів, яка відрізняє їх від інших економічних шкіл, в першу чергу від представників мейнстріму, є розробка критеріїв порівняння для кожного окремого дослідження економічних систем. Вони, як правило, не використовують інтегральних індикаторів, що робить результати їх дослідження більш глибокими, якісними і змістовними. Вивчаючи конкретну економічну проблему, компаративіст схильний шукати відповідні, дієві заходи щодо їх розв'язку. Тому, переважна більшість порівняльних досліджень має прикладний, практичний характер, спрямований на досягнення поставлених економічних і політичних, або соціальних цілей.

Економічна компаративістика – це теорії та концепції порівняльних економічних систем, в яких досліджуються спільні ознаки та відмінності різних економічних систем. Компаративний аналіз став настільки розповсюдженим методом наукового пізнання, що на його основі починаючи з XIX ст. поступово формується база наукових досліджень у галузі компаративістики і розвиваються відповідні напрями в рамках різних суспільних наук.

Як самостійний напрям наукових досліджень економічна компаративістика була започаткована в другій половині XX ст., у період загострення цивілізаційного змагання соціалістичної та капіталістичної господарських систем. Після розпаду СРСР актуалізувались дослідження в

царині порівняння різних економічних систем та трансформаційних економік. Серед зарубіжних науковців вагомим є внесок у розвиток компаративного аналізу економіки таких вчених, як М. Аокі, Р. Грегорі, А. Грейф, С. Дянков, Т. Кумпанс, М. Монтіас, Е. Нойберг, Дж.Б. Россер, М. Россер, Р. Роузфілд та ін. Сучасні процеси глобалізації, поглиблення та ускладнення взаємовідносин між країнами, поглиблення проблем розвитку зумовлюють активізацію досліджень у галузі економічної компаративістики та пошуки загального методологічного підходу порівняльного аналізу економічних систем.

Економічна компаративістика як самостійна наука сформувалась відносно недавно. Компаративістика дає можливість сформулювати знання різними шляхами, забезпечує контекстуальне розуміння економічних процесів, дає можливість їх класифікації та типологізації, можливість перевірки теорій чи їх спростування. Порівняльний метод дослідження використовується різними науковцями здавна, з часів давньогрецьких, давньоримських філософів. Розгорнутий аналіз економіки як системи здійснений ще в роботі А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів», а згодом у роботах Д. Рікардо, Ф. Ліста, К. Маркса, К. Менгера, А. Маршалла, М. Вебера, В. Зомбарта, Дж. Кейнса, П. Самуельсона.

Компаративні дослідження функціонування економічних систем поживались у період протистояння соціалістичної і капіталістичної економічних систем. Дискусії, що розгорталися в цей час, базувалися на засадах неокласичної парадигми та оберталися навколо дихотомії «капіталізм – соціалізм» або «ринкова економіка – командна економіка». При цьому реальні господарські системи порівнювалися зі своєрідним еталоном, а саме ідеальною ринковою економікою, що розвивається на засадах досконалої конкуренції. Відтак, відмінності між реальними національними економіками визначалися на основі їхніх «недосконалостей», пов'язаних із державним регулюванням та незрілістю ринкових відносин.

Розпад соціалістичної системи відкинув необхідність порівняння в рамках зазначеної дихотомії, а економічна компаративістика отримала нове

поле досліджень – порівняння капіталістичних систем (більшість постсоціалістичних країн здійснювали ринкові перетворення, формуючи капіталістичну економіку), їх національних особливостей та тенденцій. Як пише Д. Белл, утратила колишнє значення традиційна концепція капіталізму як суспільства з антагоністичними класами; тепер увага більшою мірою акцентується на процесах інвестування та накопичення капіталу, оскільки можливості для інвестицій стали незрівнянно більш широкими, а демократичність капіталу підвищила ефективність його застосування. Таким чином, акценти змістилися з капіталу як суспільних відносин на капітал як засіб збільшення багатства.

На початок ХХІ ст. економічна компаративістика представлена в чотирьох основних напрямках:

- ордоліберальний (передбачає формування та оцінювання різних економічних порядків, при цьому закони та інститути розвинутого ринкового господарства враховуються як універсальні, «споконвічно притаманні»);

- порівняльний аналіз економічних систем (передбачає розробку універсальних характеристик та критеріїв порівняння економічних систем, що дозволяє здійснити їх типологізацію);

- порівняльний інституціональний аналіз (акцентує увагу на специфічності інститутів, притаманних конкретній економічній системі, підкреслює значимість історичного контексту);

- теорія регуляції (акцентує увагу на зближенні абстрактних економічних моделей та конкретного аналізу реальних проблем, реальних економік).

Різноманітність напрямків економічної компаративістики дозволяє зрозуміти існуючу економічну реальність, виявити фактори, які впливають на формування та еволюцію національних економік, їх успіхи та невдачі. Незважаючи на відмінності та особливості різних напрямків економічної компаративістики, спільним є аналіз інститутів та визнання їх значимості для розвитку економічних систем. Але при цьому як розуміння змісту інститутів, так і їх конкретні набори значно відрізняються один від одного.

Сучасна економічна компаративістика, порівнюючи альтернативні економічні системи, дає можливість краще зрозуміти, що змушує кожен з них працювати. При цьому капіталістична економіка розглядається як система, що складається з багатьох публічних та приватних інститутів, які значно відрізняються серед країн із серйозними наслідками для економічної діяльності. Як підтверджує практика, навіть багаті на ресурси країни можуть бути бідними внаслідок неправильного інституціонального вибору. Однак розробка універсальної моделі розвитку за своєю суттю є проблематичною внаслідок того, що не може врахувати унікальну інституціональну логіку кожної країни. Таким чином, різні напрямки економічної компаративістики значну увагу приділяють дослідженню інститутів, інституціональних систем, інституціональних змін економіки та різних типів економічних систем, роблячи акцент на певному їх аспекті.

Нова компаративна економіка, методологічний підхід, який був розроблений групою економістів Світового банку та Національного бюро економічних досліджень (NBER), обґрунтовує значний вплив інститутів на економічний розвиток. Основна увага приділяється вивченню структури ефективних інститутів та політики інституціонального вибору через визначення межі інституційних можливостей (*institutional possibility frontier*).

Базисом даного підходу є твердження, що інститути функціонують для контролю двох небезпек – диктатури та безладу, відповідно, проблема інституціонального дизайну – узгодження конфліктності цих двох граничних станів. Фундаментальний компроміс контролю – держава, яка має достатньо влади для контролю безладу, однак і достатньо влади для диктатури.

Критика нової компаративної економіки представлена в роботах М. Россера та Дж. Б. Россера. Альтернативою моделі межі інституціональних можливостей учені пропонують теорію «нової традиційної економіки». Дана методологічна концепція заснована на тому, що в багатьох країнах відбувається повернення до традицій, які, як правило, асоціюються з традиційною релігією.

Іншою методологічною альтернативою нової компаративістики є

кластерний аналіз економічних систем. Йдеться про спробу виявити групи країн, які можна об'єднати за широким спектром соціальних, культурних, політичних та економічних характеристик.

6.2 Основні інституціональні аспекти дослідження економічної компаративістики

У дослідженнях Б. Деллаго проводиться аналіз підходів нової компаративної економіки та порівняльних економічних систем, де розглядається інституціональна ефективність як стрижень економічної системи. Б. Деллаго зауважує, що порівняння різних економічних систем дає усвідомлення того, що окремі інститути вбудовані в ширшу мережу зв'язків, яка з'єднує всі ці інститути і може генерувати комплементарність, екстерналії та pathdependence. Це зумовлює важливість саме інституціональної ефективності економічних систем.

Типізація капіталістичних економічних систем та їх порівняльний аналіз проведений у рамках так званого VOC-підходу (*varieties of capitalism approach*), розробленого вченими Оксфордського університету П. Холлом і Д. Соскісом. Даний підхід виділяє два типи капіталістичних економічних систем, які відрізняються за ступенем координації: координована ринкова економіка (*coordinated market economy*) і ліберальна ринкова економіка (*liberalmarket economy*). Ядро концепції формують фірми як ключові економічні актори, «система координації» та інституціональна комплементарність між різними підсистемами економіки. Виникнення інституціональних переваг відбувається внаслідок офіційних угод, які укладають фірми для залучення людського і фінансового капіталу в економіці в цілому, а також неофіційної логіки, яка полегшує взаємодію та координацію між членами суспільства.

Згідно з концепцією П. Грегорі і Р. Стюарта, порівняльний аналіз економічних систем досліджує проблеми відповідності теоретичних моделей і реальності, виділяючи три типи економічних систем – капіталізм, плановий

соціалізм, ринковий соціалізм. Економічна система розглядається як організаційна структура, за посередництвом якої приймаються управлінські рішення і реалізуються дії, направлені на виробництво, розподіл і споживання благ у межах певного географічного регіону. Характеристики економічної системи описують її інституціональні особливості. Крім того, аналізується зміна ролі держави та новітні тенденції корпоративного управління.

Компаративні дослідження трансформаційних процесів постсоціалістичних країн збагатили теорію «залежного розвитку» (pathdependence та QWERTY-ефект). Цей підхід, започаткований роботами П. Девіда, пояснює особливості розвитку економічних систем інституціональною інерцією та попереднім, не обов'язково найкращим, інституціональним вибором. QWERTY-ефекти в сучасній науковій літературі трактуються як усі види порівняно неефективних, але стійких стандартів, які демонструють принцип, що «історія має значення». Цей принцип на практиці характеризує важкість зміни моделі поведінки. Наприклад, ситуація характерна для багатьох пострадянських країн – переходити від зрозумілого способу вирішувати питання за допомогою хабарів і неформальних домовленостей, який працював десятиліттями, до «інноваційних» методів, які передбачають дію формальних інститутів і відсутність хабарів при подоланні адміністративних бар'єрів.

Досить важливим моментом, який урахується в компаративних економічних дослідженнях, є узгодження запроваджуваних практик в економічних системах з національними особливостями. Кращі індустріальні практики можуть конкурувати лише тоді, коли вони узгоджуються з інституційною логікою фірми або країни – стверджують компаративісти. Відповідно, замість того щоб шукати чужі практики реформ та політики, необхідно впроваджувати інновації та стратегії, які володіють великими перевагами в своєму інституціональному середовищі.

Теорія економічної компаративістики Р. Нуреева визначає важливість інституціональної конкуренції. Інституціональна конкуренція спрямована на розширення кількості ресурсів, що знаходяться в розпорядженні будь-якої

однієї інституціональної системи, а не на збільшення ефективності їх використання в рамках різних систем. Однак саме конкуренція систем змушує їх мобілізувати свої можливості підвищення ефективності використання ресурсів. Тому без інституціональної конкуренції інтенсивний шлях соціально-економічного розвитку навряд чи можливий. Таким чином, об'єктивна мета інституціональної конкуренції – розширення сфери дії окремих видів або окремих наборів «правил гри».

Таким чином, до основних інституціональних аспектів, які досліджуються економічною компаративістикою відносяться:

- інституціональна конкуренція;
- межа інституціональних можливостей;
- інституціональний вибір;
- інституціональна комплементарність;
- pathdependence та QWERTY-ефекти;
- інституціональна структура;
- інституціональна система.

Такі дослідження дають можливість отримати вагомі результати у відповіді на питання: чому ті чи інші інститути в одних країнах працюють, а в інших – ні? які чинники зумовлюють таку ситуацію? які можливі шляхи вирішення проблем інституціонального дизайну? як на практиці забезпечується інституціональна ефективність в тих чи інших країнах?

Економічна компаративістика органічно поєднує нормативний і позитивний підходи, індукцію та дедукцію, а її напрацювання, відповідно, мають як теоретичну, так і практичну значимість.

Це є особливо актуальним у сучасних економічних реаліях України, яка сьогодні намагається розбудувати ефективно діючу нормальну європейську країну. Характеристики бажаної «нормальної держави» можна згрупувати у чотирьох сферах життя країни: політичній, економічній, соціальній та екологічній. У *політичній сфері* – це справжня демократія із забезпеченням прав людини, свобода слова, вільні вибори на всіх рівнях, рівноправність перед

законом, сильна і незалежна судова система, розмежування бізнесу і політики. В *економічній сфері* – це конкурентоспроможність на внутрішніх і зовнішніх ринках, наукоємна, а не енерго- та ресурсомістка структура економіки, вільний ринок, високий темп інновацій, професійне управління підприємствами, швидке зростання ВВП, низька інфляція, матеріальний добробут населення, малий відсоток. У *соціальной сфері* – це високий рівень науки та освіти, добрий стан здоров'я населення, достатні заробітні плати і пенсії, можливість працювати у пенсійному віці й, найважливіше, – соціальна справедливість через зменшення різниці між дуже багатими й дуже бідними. В *екологічній сфері* – це перехід на модель сталого розвитку. Біосфера, в якій ми живемо (чисте повітря, вода і земля, природні ресурси), обмежена. Її треба цінувати як «уставний капітал», а не як річний прибуток. Зазначені характеристики передбачають необхідність реформування перш за все інституціональної структури країни.

Проведення реформ передбачає коригування стратегії розвитку країни. В Україні, звичайно, існують стратегічні розробки, їх необхідно вдосконалювати з урахуванням досягнень економічної науки. Недоцільно копіювати чужий досвід, оскільки в іншому інституціональному середовищі неможливо очікувати відповідних результатів. Дослідження у сфері економічної компаративістики та практика це підтверджують. Наприклад, в Україні одним із напрямків реформ є запровадження страхової медицини, апелюючи до досвіду ефективної роботи такої моделі фінансування медицини за кордоном та відповідної реформи в Молдові. Однак реформа, яка була проведена в Молдові, не принесла бажаних результатів: практика «подяки в конвертах» та придбання необхідних ліків кращої якості власним коштом залишилась, але витрати населення збільшилися ще й на величину вартості медичної страховки, яка здебільшого виконує функцію пропуску до лікаря. Таким чином, необхідно модифікувати зарубіжний досвід з урахуванням власних ресурсних та інституціональних можливостей.

Тема 7 Теорії глобалізації та їх еволюція. Школа міжнародної політичної економії

7.1 Сутність теорії і практики неоліберальної глобалізації

Незважаючи на те, що термін «глобалізація» уже достатньо звично використовується в економічній літературі, він ще не має загальноприйнятого визначення. Категорія глобалізації визначає процеси світоінтегруючого розвитку характерні для того його етапу, який настає безпосередньо за транснаціональною (післявоєнною) фазою цього розвитку. Основними рисами цього етапу є:

1) його глобальність (усі країни і куточки світу різною мірою зачіпаються процесом інтеграції, а частіше за все – більшість із них) і всезагальність («всесферність» інтеграційної тенденції, яка тяжіє до уніфікації більшості сфер буття і свідомості людства);

2) (головна, якісна характеристика глобалізації) подолання ситуації пріоритету внутрішніх, національно-державних факторів розвитку: зовнішні, глобальні його фактори поступово стають у більшості національних ситуацій визначальними.

Процес глобалізації найтісніше пов'язаний прямо і зворотно з іншими процесами, що утворюють нинішній транзит:

– переходом до нової стадії техніко-економічного і капіталістичного розвитку («Кондратьєв-V»);

– зі зміною епох: від циклу національно-індустріального розвитку до постіндустріального, науково-інформаційного суспільства;

– із пошуком соціально-інституціональної субсистеми, яка б відповідала цим зрушенням – у національних, регіональних, цивілізаційних рамках і в масштабах людства в цілому.

Тенденції, про які йдеться, вирвалися на поверхню, відтісняючи і заміщуючи закономірності післявоєнного розвитку, на межі 70–80-х років

XX ст. Суб'єктами цього процесу стали суспільства Півночі, а об'єктом – весь світ, і це стало основою другої за XX ст. системної кризи, в рамках якої глобалізація є і двигуном («одним із» багатьох), і несучою конструкцією.

Решта характеристик глобалізації пов'язана зі співвідношенням тих, хто виграє, і тих, хто програє, з політичними й інституціональними аспектами проблеми – ці характеристики похідні й залежать від того, який із варіантів глобалізації (неоліберальний, соціалреформістський, імперський, «альтернативний» та ін.) стане домінуючим. Чи є альтернатива самій глобалізації – це питання поки що не має абсолютної відповіді.

На початку XXI ст. панівною стала неоліберальна течія в ідеології і політиці. Тому еволюція західних поглядів на процес неоліберальної глобалізації відбувається через зіставлення поглядів щодо механізмів глобалізації, її методів, темпів і наслідків, господарської ролі національних держав, що змінюється, перспектив і проблем формування глобального ринку, його відмінності від національного, становлення нових центрів прийняття рішень у світовому господарстві та можливостей їх регулювання.

З кінця 1970-х років, коли попередня модель розвитку країн Заходу і світового господарства опинилась у глибокій кризі, швидкого розвитку і поширення набули теорія і практика неоліберальної глобалізації. Окремі аспекти державного стимулювання попиту («суспільство добробуту», гонка озброєнь і т. ін.), які ґрунтувалися на кейнсіанстві, вичерпали себе. Ескалація науково-технічних досягнень відкрила небачені раніше горизонти, але й породила багато нових проблем, перш за все екологічних і демографічних. Розпад колоніальної системи і початок самостійного розвитку країн, що звільнилися, підірвали попередні підвалини світового господарства. Нарешті, Сполучені Штати відчували серйозного конкурента в особі Німеччини та Японії, які не тільки відновили, а й значно зміцнили свій економічний потенціал. Постає життєво важливе питання про новий світогосподарський порядок, про нове співвідношення політичних і економічних механізмів регулювання. У цих умовах ідеї неолібералізму і відмова від державного регулювання мали

благодатне підґрунтя, що сприяло їх поширенню серед керівної еліти західних країн.

Запропоновані неолібералами оригінальні або загальноприйняті, позитивні рішення сприяли їх життєвості. Арсенал їхніх рецептів й аргументів був досить обмеженим і зводився до розширення індивідуальних свобод, обмеження державного втручання в господарське життя й орієнтацію на ринок (тобто концепцій, які були вироблені ще за часів боротьби буржуазії, яка народжувалася, проти феодальної держави). У своїх аргументах неоліберали виходять із того, що недоліки ринку менш шкідливі, ніж недоліки господарської діяльності держави. Тому, на їхню думку, в новому економічному середовищі слід відмовитися від державного втручання, яке скомпрометувало себе, і повернутися до вільного ринку і вільної конкуренції. Згідно з класичною теорією, це має автоматично забезпечити найраціональніший і найефективніший розподіл ресурсів і капіталовкладень, зокрема шляхом розширення вільного вибору, який стоїть перед кожним підприємцем і споживачем. Окремі політики, як розвинутих країн, так і тих, що розвиваються, в неоліберальних підходах побачили можливість перекласти відповідальність за наявні труднощі на ринок. Величезні корпорації побачили в неоліберальній глобалізації не тільки зручний спосіб запобігати державному регулюванню, оподаткуванню і контролю національних демократичних інститутів, а й можливість усунення шляхом вибіркового застосування принципів лібералізму певних елементів минулого (наприклад, програм соціального забезпечення), а також перспективу створення нових центрів влади, формування майбутніх правил ринкової гри на глобальному рівні.

Неоліберальна політика в розвинутих країнах проводилася обережно і селекційно, з чіткою установкою не руйнувати підвалини суспільства, і дала позитивні результати. Більш категоричні вимоги неолібералів щодо інших країн (особливо периферійних) не принесли їм бажаного успіху. Під час дискусій економістів деталі цих вимог неодноразово уточнювалися, але їхня суть незмінно зводилася до лібералізації торгівлі та цін, дерегулювання

підприємницької діяльності, загального скорочення господарської функції держави, суворої фіскальної політики.

Особливе значення надавалося приватизації державної власності, а пізніше в центрі уваги опинилися питання стабілізації фінансової системи, збалансованості бюджету, зокрема шляхом прискорення експорту. Цей пакет вимог знайшов відображення у відомому Вашингтонському консенсусі.

У процесі впровадження основних принципів консенсусу за короткий історичний період у капіталістичний товарно-грошовий обіг були втягнуті величезні нові райони і сфери людської діяльності. Між країнами різко зросли міжнародний товарообіг і рух капіталу. Між господарськими суб'єктами, економікою і політикою, виробництвом і фінансами тощо складаються нові пропорції і розстановка сил. Економіка багатьох країн набула яскраво вираженої експортної орієнтації.

На світовому ринку загострилася конкурентна боротьба між країнами, між корпораціями, а також між корпораціями і країнами. По-новому починають взаємодіяти конкуренція і науково-технічний прогрес, відбуваються їх тісніше переплетіння і взаємне «підхльостування». Відкритість економік значної частини країн розширювали міжнародні рамки, що відкривало нові простори для втілення науково-технічних досягнень із метою зростання продуктивності, раціоналізації виробництва (особливо у США, Європі і Японії). Майже ніхто з економістів не висловлює сумнівів із приводу того, що глобалізація була важливим фактором вражаючих успіхів американської економіки у 90-х роках ХХ ст. Проте вплив неоліберальної глобалізації на периферійні країни був неоднозначним. На прикладі України можна стверджувати, що, з одного боку, вона форсує анклавну модернізацію і вестернізацію окремих прошарків населення, а з іншого – стратифікує суспільство і маргіналізує велику частину людей.

Від початку формування світового господарства основними його центрами були найбільш технічно і господарсько передові країни. Протягом останнього десятиріччя центри світового господарства зазнали істотних змін.

Різно зросла роль науково-технічного прогресу, інформатики і фінансів як визначальних факторів економічного розвитку, а відповідно розширилися масштаби діяльності та господарської могутності ТНК і світових ринкових центрів. (Близько половини всієї капіталізації фондових ринків світу припадає на частку 2–5 великих міст. Більше половини всіх операцій валютних ринків зосереджено в Лондоні, Нью-Йорку і Токіо. Три американські фінансові конгломерати – «Морган Стенлі», «Меріл Лінг» і «Голдман Сакс» так чи інакше беруть участь в усіх світових фінансових операцій зі злиття і поглинання).

Центром формування інституціонально-правового каркасу неоліберального світового економічного порядку поступово стають провідні міжнародні економічні організації. Прикладом цього може бути вплив Міжнародного валютного фонду (МВФ) і Світової організації торгівлі (СОТ) та інших світових організацій на формування в міжнародному масштабі правил ринкової гри. Їхня діяльність все більше взаємопов'язується: її ідеологічно-пропагандистське забезпечення здійснюють високо-центровані міжнародні групи засобів масової інформації.

Отже, на початку ХХІ ст. процес глобалізації поступово перетворюється зі стихійного на інституціонально оформлений, такий, що свідомо спрямовується. Якщо в період індустріального суспільства глобалізація підштовхувалася в основному державами-гегемонами і їхніми ТНК, то в постіндустріальному суспільстві цей процес набуває потужної власної рушійної сили з новою системою мотивацій.

Відбулися важливі зрушення у співвідношенні сил між національними державами і новими центрами прийняття міжгосподарських рішень. Тому, як підкреслює директор Світового банку Дж. Вулфесон, «без ефективної держави стійкий розвиток, і економічний, і соціальний, неможливий».

В останню чверть ХХ ст. багато вчених-економістів, політиків і суспільних рухів виступали з прямою або непрямую критикою теорії і практики неоліберальної глобалізації. Особливої критики неолібералізм зазнав у країнах,

що розвиваються, і трансформаційної економіки, в тому числі в Україні. У більшості цих країн неоліберальні ідеї знаходили підтримку як данина моді, намагання окремих політиків приєднатися до світової еліти або як спрощений рецепт прискореної модернізації. Проте переважна більшість економістів країн, що розвиваються, мислили категоріями планів-програм сталого стійкого розвитку своїх країн за активної участі держави у становленні національного господарства (переважно на шляху індустріалізації або пошуку експортних можливостей). Більшість із них доводили, що в умовах лібералізації роль держави не зменшилася, змінилися лише її пріоритети і механізми втручання.

Процеси глобалізації було сприйнято по-різному. Неомарксистська і соціал-демократична думка сприйняли її як нову стадію інтернаціоналізації господарського, політичного і культурного життя, критикуючи процеси глобалізації в контексті загального неприйняття капіталістичного шляху розвитку.

7.2 Школа економічної соціології про сутність та наслідки глобалізації

Найбільш системне трактування світогосподарських процесів зберегла школа економічної соціології Б. Валлерстайна, яка мала найбільший вплив на Заході. Проте процес глобалізації призвів до розколу соціал-демократичного руху на Заході. У більшості країн соціал-демократи взяли курс на прискорену адаптацію суспільства до нових умов.

Дискусії на Заході навколо проблем глобалізації і глобального ринку зумовили нове осмислення ідей так званої економічної соціології, яка своїми коренями сягає праць Ф. Броделя, М. Вебера, Т. Веблена, Е. Дюркгейма, К. Полані, Й. Шумпетера. На кінець ХХ ст. їх ідеї набули розвитку в напрямі більш широкого, соціологічного осмислення проблематики ринку і конкуренції. Значна частина робіт присвячена дослідженню впливів соціальних і культурних факторів на структуру попиту, зайнятості, на організацію виробництва і т. ін. Представники цього напрямку (М. Грановітер, М. Кастельс, Р. Сведберг, А. Сен,

А. Турен, Р. Холлінгсворт, Ф. Шміттер, В. Штрек, А. Етціоні та ін.) у своєму розумінні діяльності людини і її мотивації виходять за вузькі рамки уявлень про економічну людину і внутрішню логіку розвитку економічних категорій. У своїх працях вони показують нерозривний зв'язок економіки з іншими сферами суспільного життя, обумовленості економічних процесів сукупністю суспільних інститутів, до яких відносять не тільки правові норми та адміністративні рішення, а й панівні у суспільстві системи цінностей, пріоритети, традиції, мораль, етику, «ринкову культуру і менталітет». Значна частина обґрунтованих ідей у рамках економічної соціології, зокрема розроблювані концепції світової організації (на відміну від ієрархічних і ринкових), соціально-економічне зіставлення форм і методів організації виробництва на мікро- і макрорівнях, вивчення значення моральних і етичних факторів у економічному житті, справляють зростаючий вплив на основні потоки західної економічної думки.

7.3 Школа міжнародної політичної економії

Важливим напрямом розвитку теорії глобалізації є так звана школа міжнародної політичної економії, ідеї якої набули найбільшого поширення в англосаксонських країнах, її представники (С. Стрендж, Е. Хеллайнер, Р. Андерхілл, Ф. Черні, Л. Вейс, Т. Пемпел, Т. Скопол, П. Евене, Д. Хелд, П. Катценштейн) виходять із постійно зростаючої ролі економічних питань у міжнародних відносинах. Центром їхніх досліджень є питання взаємодії зовнішньої політики і світогосподарських процесів. Як у конкретних дослідженнях, так і в теоретичному плані вони простежують формування глобального економічного, правового і політичного простору і становлення нового світо-господарського порядку. Особливістю цих праць є аналіз цих процесів в аспекті силових відносин і міждержавних конфліктів, де важливе місце відводиться вивченню зміни як розстановки сил у міжнародному плані, так і зв'язків із появою нових центрів прийняття світогосподарських рішень.

Автори цього напрямку теорії глобалізації однакові у визначенні вирішальної ролі політичних рішень (або відсутності таких) у розвитку найважливіших світогосподарських тенденцій і процесів. У низці праць аналізуються суперечності між окремими групами інтересів, відомствами і гілками влади, їхній вплив на формування економічної і внутрішньої політики країни, на наявність або відсутність єдності при захисті національних інтересів.

Важливим напрямом розвитку теорії глобалізації стали праці сучасних економістів (Т. Екінса, Х. Гендерсона, Х. Дейліса, П. Хокінса, Е. Ловінса, Р. Норгаарда, Л. Брауна). Якщо в минулому вони виступали проти будь-якого засилля економічної науки, особливо в її неоліберальному варіанті, то тепер, підкреслюючи обмеженість природних ресурсів і відновлювальної здібності природи, наполягають на кардинальному перегляді економічних підходів, на необхідності більш повного врахування взаємодії навколишнього середовища (соціального і природного) і розвитку господарської сфери. Їхні праці значною мірою сприяли втіленню системних підходів у дослідженні суспільних проблем, у них послідовно висловлювалася думка про відмову від зосередження зовнішніх, неекономічних факторів урахування численних взаємодій і взаємозв'язків між суспільством і природою.

У новий період, на початку ХХІ ст., усі напрями критики неоліберальної глобалізації швидко зближуються, напрацьовуються більш погоджені підходи до питань подальшого розвитку.

Праці представників теорії глобалізації, незалежно від належності до того чи іншого її напрямку, подають інший образ ринку, на відміну від нав'язуваного неолібералізмом. Окрім суто формалізованих ринкових відносин (до яких закликають неоліберали) представники теорії глобалізації вказують, що на взаємовідносини між господарськими суб'єктами великий вплив справляють неформальні, неекономічні обставини, соціокультурне середовище, морально-етичний клімат у суспільстві і та ін. Ці фактори особливо важливі в умовах перехідної економіки, що власне і відчуває нинішня економіка України. Ринок постає не як самодостатній фактор, здатний вирішити всі проблеми і докорінно

перетворити суспільство, а лише як один із його механізмів, який сягає корінням у всю сукупність суспільних відносин і залежить у своєму розвитку від соціально-політичної сфери, історичної і культурної спадщини. Яскравим прикладом цього є становлення ринкових відносин у Китаї, Індії та інших країнах, що розвиваються.

За межами Європи і Північної Америки було багато країн, в яких спостерігалася суспільна напруженість у період переходу до ринкових відносин і первісного нагромадження для переходу до індустріального і постіндустріального суспільства. Для більшості цих країн на початковому етапі неоліберальної глобалізації були характерними переважання колективістських систем цінностей, поміркований рівень споживання, порівняно висока норма нагромадження й економічна політика, яка була орієнтована на модернізацію і розвиток самостійного національно-господарського комплексу. У політичній сфері та організаційно-управлінських структурах домінували авторитарні тенденції.

Процес глобалізації вплинув на зміну соціально-економічної орієнтації, відбулися серйозні зрушення у функціонуванні господарських механізмів цих країн. Стали швидко розвиватися індивідуалізм і консьюмеризм. На другий план почали відступати попередні цінності – колективістські й загальнонаціональні. Поточне споживання зростає, нагромадження зменшується, посилюється інтеграція країн у світове господарство. Політичні режими зазнають змін: втілюються західні політичні інститути, парламентаризм і вибори політичних діячів; відчувається наступальний вплив реклами і піар-технологічної діяльності ЗМІ з формування суспільної свідомості. Нові обставини значно утруднюють проведення політики самостійного розвитку, національної економіки, яка дедалі більше вимагає врахування і світових тенденцій.

7.4 Дискусії між прихильниками неоліберальної глобалізації і її противниками

Нові світові потрясіння початку XXI ст. активізували *дискусію між прихильниками неоліберальної глобалізації і її противниками*. Проведений економічний аналіз ситуації виявив зміни, які сталися за попередні десятиріччя у світовому господарстві – становлення нових транснаціональних акторів, зміни у розстановці сил, зміна ролі держави у нових умовах розвитку, новий стан валютно-фінансової сфери. На поверхню дискусій було винесено нові наслідки неоліберального світогосподарського порядку, які раніше недооцінювалися – надзвичайний розмах спекулятивних переливань капіталу, зростаюча нестійкість і непогодженість економічних процесів, збільшення нелегальних операцій, різке посилення ваги сфери фінансових послуг. Їх виявлення значною мірою підірвало ідеологію, а з нею і легітимність неоліберальної глобалізації.

Кризові явища початку XXI ст. в економіці США змінили характер обговорення проблем глобалізації. Попереднє її трактування виходило з презумпції безкризового розвитку міжгосподарських центрів: відповідно визначалися її і позитивні, й негативні аспекти. Серйозні зміни потенціалу США і Європи, які є наслідком криз, змінюють весь баланс позитивних і негативних наслідків глобалізації. Наприклад, хиткий стан фондового ринку США призвів до суттєвого скорочення експорту (і відповідно ВВП) багатьох країн Південно-Східної Азії і Латинської Америки, які в попередні роки вважалися яскравим прикладом благодатного впливу глобалізації. Окремі аналітики висловлюють припущення, що швидкість й інтенсивність експансії цих центрів, яка поглинає національний потенціал, у середньостроковій перспективі може призвести до зникнення самотності цих країн. Значна частина західних економістів підкреслює, що глобалізація привела до таких внутрішніх і міжнародних трансформацій, за яких попередні методи аналізу (і збирання статистичних даних) усе менше відображають реальні процеси.

Відповідно зникає основа для вироблення дієвої економічної політики і швидкого подолання рецесії.

Зростання на початку XXI ст. опору діяльності СОТ, МВФ та інших міжнародних економічних організацій (особливо серед країн, що розвиваються) вплинуло на розшарування поглядів прихильників неоліберальної глобалізації. З одного боку, зростає кількість тих, хто від теоретичних праць перейшов до консультування великих корпорацій із питань стратегії в нових умовах, їхні ідеї спрямовані на втілення і зміцнення монопольних (або олігопольних) позицій великих корпорацій, особливо на нових ринках. З іншого – відбувається розвиток ідей ортодоксальних неолібералів, які продовжують ідеалізувати ринок і його можливості. Вони всіляко підкреслюють неминучість неоліберальної глобалізації і марність намагань протистояти їй.

ЗМ 2 МЕТОДОЛОГІЯ СУЧАСНОГО ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ТА РІЗНОМАНІТНІСТЬ НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИХ ПАРАДИГМ

Тема 8 Методологічні засади сучасної економічної теорії та моделі розвитку науки

8.1 Поняття, принципи і структура методології економічного аналізу

Як відомо, сучасна економічна теорія використовує різноманітний спектр прийомів і способів дослідження свого предмета, які й визначають зміст їх методу. Взагалі-то *метод економічної теорії* – це сукупність прийомів, способів і принципів пізнання економічних явищ і процесів та законів розвитку економічних систем. Більш глибоке поняття методологія (від метод і логія) науки – являє собою вчення про принципи побудови, форми і способи наукового пізнання. Термін «метод» походить від грецького слова *methodas*, яке буквально означає: «шлях до чогось», «шлях пізнання» (або дослідження), вчення, теорію. У найбільш загальному філософському значенні воно означає засіб пізнання як певну сукупність або систему прийомів і операцій з метою мисленого відтворення предмета, що вивчається. Стосовно економічної теорії це означав шлях пізнання системи економічних відносин у їх взаємодії з розвитком продуктивних сил, мисленого відтворення, у теорії діалектики цієї взаємодії.

У найбільш загальному значенні *методологія* – засіб, яким встановлюються відносини між теорією й реальністю. Вона впливає на вибір питань, які повинна вирішувати теорія, на їх ієрархію, інтерпретацію рішень, які пропонуються, охоплює принципи, що регулярно застосовуються при формулюванні й обґрунтуванні економічних теорій. Таким чином, можна сказати, що методологія визначає предмет і об'єкт аналізу, цілі і способи побудови теорії, інтерпретацію її висновків і, що вважається особливо важливим, – критерії, відповідно до яких теорія оцінюється. Нарешті,

методологія або те, що звичайно відноситься до предмета методологічних суперечок, часто зачіпає й більш широке коло питань: співвідношення між наукою, етикою та ідеологією; роль мови, теорії, цінностей, переконань та ін. Інтерес до перелічених проблем визначений прагненням усвідомити значення, завдання й межі застосування тієї або іншої теорії, зокрема, зрозуміти, наскільки вона адекватна практичним завданням, наскільки загальний характер мають її початкові положення й висновки, якими є загальнофілософські та етичні передумови, що часто приховані за міркуваннями, і т. ін.

Методологія сучасного історико-економічного аналізу ґрунтується:

- на відмові від догматично одномірного розуміння історії розвитку економічної науки, пошуку єдино правильної, універсальної економічної теорії та оцінки економічних учень з погляду їх відповідності загальноприйнятій ортодоксії;

- визнанні плюралізму форм теоретичного відображення економічної дійсності, різноспрямованості векторів економічних досліджень, співіснування наукової ортодоксії та гетеродоксії, різноманітності й багатоваріантності способів та прийомів наукового пізнання;

- використанні прогресивних методів історико-економічних досліджень (історико-генетичного, системно-структурного, проблемно-логічного, компаративного, парадигмально-категоріального та ін.).

Плюралістичний характер певного підходу полягає не в одночасному застосуванні суттєво різних типів аналізу, а в готовності переходити від одного типу інтерпретації до іншого. Пояснення такого методологічного еkleктизму лежить в обмеженості будь-яких пояснень або причинно-наслідкових зв'язків. релятивістсько-абсолютистському підході, який, на думку відомого дослідника історії економічних учень М. Блауга, передбачає висвітлення еволюції наукових ідей як в широкому загальнонауковому контексті, так і в тісному зв'язку з історичною епохою їх виникнення та розвитку.

Історія економічної науки пронизана методологічними дискусіями, які в одні періоди затухали, а в інші – спалахували з особливою силою. Підвищений

інтерес до такого роду проблем звичайно припадає на періоди істотних змін в економічній науці, коли змінюються уявлення про те, що належить дослідити і з яких позицій, який використати для цього інструментарій, як інтерпретувати й застосовувати отримані результати, тобто коли змінюється так звана дослідницька програма або, як прийнято говорити, парадигма. Самі по собі ці зсуви є результатом усвідомлення вченими недоліків існуючої теорії і прагнення їх подолати. Прикладами періодів підвищеного інтересу до питань методології можуть слугувати 70-і роки XIX ст. і 30-і роки XX ст., коли в першому випадку в боротьбі з історичною школою зміцнював свої позиції маржиналізм, а у другому – Дж. М. Кейнс виступив з новим розумінням завдань економічної науки й запропонував новий теоретичний підхід до їх вирішення.

8.2 Основні моделі розвитку науки

Методологічні засади економічної теорії сформувалися на основі розвитку епістемології, пов'язаної із загальнофілософським пізнанням закономірностей розвитку науки. Сучасний стан вивчення реального процесу руху наукового знання характеризується множинністю моделей, кожна з яких має певні пізнавальні можливості для аналізу процесу еволюції економічної теорії (див. рис. 8.1).

Кумулятивна модель розвитку науки відомого французького дослідника П. Дюгема розглядає прогрес наукового знання як поступовий і послідовний процес нагромадження наукових досягнень, поглиблення, розширення та виправлення минулих знань на основі продовження, розвитку та доповнення ідей попередників.

Більша частина змісту наук має характер стійких істин і збереглась незмінною. Те нове, що виникло, не є зміною раніше надбаного, а приростом і примноженням його. Однак критики цієї моделі звертають увагу на те, що розвиток наукового знання відбувається не лише еволюційним

накопичувальним способом, але і шляхом революційних змін, радикального перегляду існуючих уявлень та ідей. Водночас урізноманітнення методологічних прийомів, розвиток альтернативних, несумісних та «неспіврозмірних» один з одним підходів позбавляє змісту проблему прогресу в історії науки, оскільки більш ранні та пізніші економічні теорії часто виявляються незіставними, такими, що стосуються різних «зрізів» економічної реальності.

Фальсифікаційна модель розвитку науки англійського філософа, логіка та соціолога Карла Раймунда Поппера (1902–1994) знайшла відображення у праці «Логіка і зростання наукового знання» (1934). Модель К. Поппера акцентує увагу на гіпотетичному характері наукового знання. Розвиток науки у цій моделі визначається як циклічний процес конструювання теорій на основі висунення гіпотез, їх емпіричної перевірки, яка спростовує старі і сприяє появі нових припущень. На думку К. Поппера, зростання знань йде від старих проблем до нових проблем шляхом припущень і спростування. Цей процес нагадує природний добір Дарвіна. У цьому випадку йдеться про природний добір гіпотез, які виявили на даному етапі свою здатність вижити у боротьбі за існування: нежиттєздатні гіпотези знищуються в ході цієї конкурентної боротьби. Відтак наукове знання трактується як таке, що має гіпотетичний характер і не позбавлене помилок. На думку Поппера, воно не може бути повністю підтвержене, але може бути звільнене від хибних гіпотез. Відтак принципи фальсифікації (спростування) визначаються найважливішим критерієм демаркації між наукою та «метафізикою», а більш глибоке розуміння проблем та формулювання нових гіпотез трактується як прогресивний розвиток наукового знання.

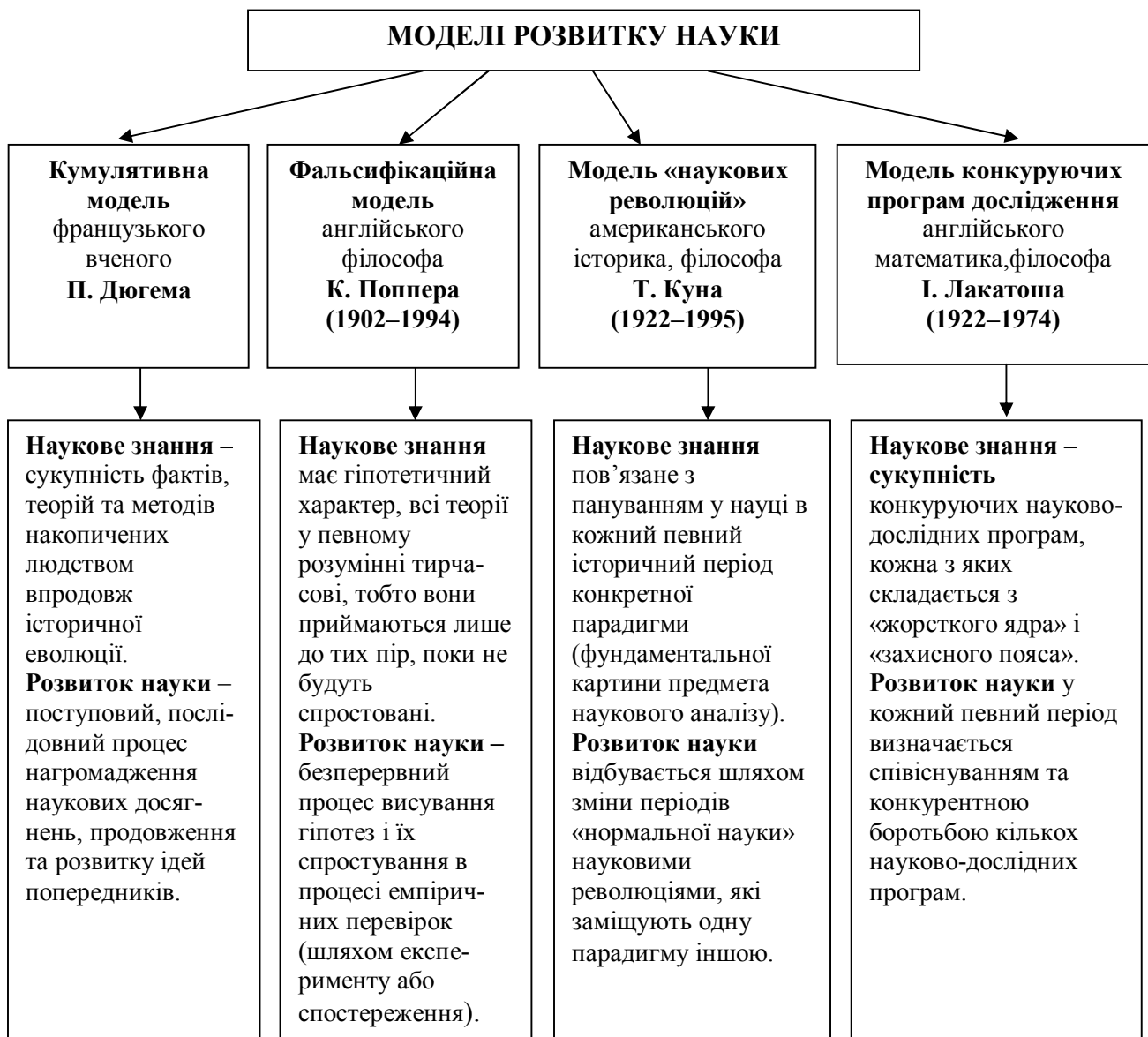

Рисунок 8. 1 – Основні моделі розвитку науки

Однак критики цієї моделі звертають увагу на те, що реальний процес розвитку наукового знання не є таким раціональним і не засвідчує неперервну відмову від фальсифікованих теорій. Це визнавав і сам Поппер, зазначаючи, що навіть за умов емпіричного спростування теорії завжди можна сказати, що результати експерименту не надійні або що розбіжності між результатами експерименту і теорією є уявними, такими що зникнуть у міру більш глибокого розуміння питання. Водночас розвиток науки демонструє не лише спростування помилкових гіпотез, але і доведення правильних припущень, які поглиблюють основний зміст науки. Ми ніколи не повинні судити про значення

якої-небудь теорії, досліджуючи, чи не суперечить вона реальності, тому що жодна теорія не витримувала і не витримає такої перевірки.

Модель «наукових революцій» американського історика, філософа науки Томаса Куна (1922–1995) знайшла відображення у відомій праці вченого «Структура наукових революцій» (1962). Згідно з цією моделлю історичні етапи розвитку наукового знання виокремлюються на основі дослідження процесу зміни наукових парадигм (рис. 8.2).

Рисунок 8.2 – Модель «наукових революцій»

Трактуючи наукові теорії з позицій конвенціоналізму, Т. Кун розглядав як разовий структуроутворюючий елемент науки парадигму (від гр. *paradigma* – приклад, зразок), трактуючи її, з одного боку, як всю сукупність переконань,

цінностей, технічних засобів, яка характерна для певного співтовариства, а з другого – як конкретні вирішення головоломок, коли вони використовуються як моделі або приклади, замінюючи експліцитні правила як основу для вирішення не розгаданих ще головоломок нормальної науки. На думку вченого, *будь-яка наука у своєму розвитку проходить три періоди: допарадигмальний, парадигмальний і постпарадигмальний*. Ці періоди або фази можуть бути також інтерпретовані як генезис науки, нормальна наука і криза науки.

Не заперечуючи того, що накопичення знань відіграє певну роль у розвитку тих чи інших теорій в рамках панівної парадигми, вчений стверджував, що найважливіші зміни в науці відбуваються під час наукових революцій, які є ірраціональними «стрибками в невідомість», покликаними замінити одну парадигму іншою. Відтак, за Т. Куном, наука розвивається не кумулятивно (поступово-неперервно), а переривчасто – шляхом катастроф та зміни наукових побудов, які виявилися малопродуктивними. Захисники конкуруючих парадигм здійснюють свої дослідження в різних світах. Працюючи в різних світах, обидві групи вчених бачать речі по-різному, хоча і спостерігають за ними з однієї і тієї ж позиції і дивляться в одному і тому ж напрямку.

Наголошуючи на тому, що «подібно до вибору між конкуруючими політичними інститутами, вибір між конкуруючими парадигмами виявляється вибором між несумісними моделями життя співтовариства», Т. Кун звертає увагу на складність і грандіозність наукових революцій, детермінованих багатьма факторами. На думку вченого, «далеко не все тут зводиться до методологічного стереотипу, згідно з яким теорія спростовується шляхом її прямого зіставлення з фактами».

Однак критики цієї моделі звертають увагу на те, що значні успіхи в науці можливі і без відмови від наявних парадигм. Окрім того розвиток науки не є негайною зміною монополії однієї парадигми іншою, оскільки в реальній дійсності частина парадигм збігається або продовжує конкурентне існування.

Модель конкуруючих програм дослідження англійського математика,

логіка і філософа науки Імре Лакатоша (1922–1974), яка знайшла відображення у ряді статей вченого, опублікованих у 1978 р. окремою книгою під назвою «Методологія науково-дослідних програм». Наголошуючи на тому, що історія науки була і повинна бути історією конкуруючих програм дослідження (парадигм), але вона ніколи не була і не стане історією зміни періодів нормальних наук, І. Лакатош аналізував розвиток наукового знання у контексті його плюралізму та альтернативності. Якщо розглядати найбільш вагомій послідовності теорій, які мали місце в історії науки, – писав дослідник, – видно, що вони характеризуються неперервністю, яка пов'язує їх елементи в єдине ціле. Ця неперервність є не що інше, як розвиток деякої дослідної програми, початок якій може бути покладений найабстрактнішими твердженнями. Таким чином, історію науки вчений трактував як історію конкуруючих науково-дослідних програм, кожна з яких включає:

– «жорстке ядро» – концептуально визначені теоретичні основи та методологічні принципи, які вважаються незаперечними в межах цієї дослідної програми;

– «захисний пояс» – теоретичні положення, які беруть на себе основний удар перевірок, постійно розвиваються, змінюються, удосконалюються, корегуються та оновлюються під впливом наукової критики.

Твердження, що входять у «жорстке ядро» програми, ретельно оберігаються від спростувань – це є вимогою негативної евристики науково-дослідної програми. Позитивна евристика спрямована на постійне вдосконалення «захисного пояса».

На думку І. Лакатоша, те, які проблеми підлягають раціональному вибору вчених, що працюють в рамках потужних дослідних програм, залежить більшою мірою від позитивної евристики програм, ніж від психологічно неприємних, але технічно неминучих аномалій. Аномалії реєструються, але згодом про них намагаються забути, в надії, що прийде час і вони перетворяться у підкріплення програми.

Історичний розвиток економічних теорій – це не односпрямований рух до

істини, і нині впливова теорія не обов'язково у всіх відношеннях перевищує попередні, які заперечуються в даний момент. З новою теорією як захисним поясом навіть програма досліджень, яка знаходиться в зимовій сплячці, може тріумфально повернутися. Між тим, застарілі ідеї такої програми не будуть відображені в нині домінуючих теоріях; так що можливість такого повернення старих ідей неможливо зрозуміти, вивчаючи лише нові. Ось чому ми повинні вивчати історію економічної думки.

Рисунок 8. 3 – Абсолютистський та релятивістський підходи аналізу

Узагальнюючи еволюційні моделі розвитку науки, запропоновані К. Поппером, І. Лакатошем і Т. Куном, австрійський методолог науки Е. Езер дійшов висновку, що в історії науки, як правило, реалізуються чотири основних типи фазових переходів:

- від теоретичного стану до первинної теорії;
- від теорії до її альтернативи;

- від теорій, які розвиваються паралельно, до єдиної універсальної теорії;
- від теорії, заснованої на чуттєвому досвіді, до абстрактної теорії з тотальною зміною всіх понять.

Єдиний, цілісний, об'єктивно-закономірний та генетико-спадкоємний процес розвитку економічної науки характеризується плюралістичним і багатовимірним відображенням складної економічної дійсності. Різноманітність вихідних принципів світосприйняття та наявність конкуруючих методів аналізу формують складну палітру сучасної економічної теорії, в якій не просто виявити єдність, спільний ритм та провідні тенденції.

Тема 9 Основні методи і прийоми пізнання економічних явищ і процесів

9.1 Основні методи сучасного соціально-економічного аналізу

Історико-генетичний метод дослідження дає змогу виявити історичні умови виникнення та розвитку економічних ідей, їх спадкоємність, загальні закономірності та історичну специфіку у змісті та пізнавальних пріоритетах економічних теорій, взаємозв'язок економічних учень з політикою та господарською практикою (рис. 9.1).

Системно-структурний метод дослідження сприяє усвідомленню еволюції економічної науки як цілісного системного процесу у всій різноманітності його внутрішніх і зовнішніх зв'язків, структурних елементів та рівнів. Іншими словами, розвиток економічної теорії трактується як складно структурований процес, який:

- має певні рівні, підсистеми, елементи та структурні взаємозв'язки;
- розвивається у сукупній системі знань певної епохи;
- відображає зростаючу взаємодію вчених різних націй та регіонів світу.

Поняття система являє собою ціле, що складається з частин, це сукупність елементів, що знаходяться в певних відношеннях і зв'язках один з одним, що утворюють певну цілісність. В сучасній економічній науці різного

роду системи досліджуються в рамках системного підходу, в основі якого лежить розкриття цілісності об'єкта, виявлення різноманітних зв'язків в ньому і зведення їх в єдину теоретичну картину.

Рисунок 9.1 – Історико-генетичний метод дослідження

Системно-структурний аналіз в сучасній економічній теорії означає вивчення внутрішніх причинно-наслідкових, структурно-функціональних, ієрархічних, прямих і зворотних зв'язків певної економічної системи. Саме їх пізнання дає змогу виявити складні процеси розвитку, з'ясувати природу економічних явищ тощо.

Однією з ознак системи є її цілісність. Отже, цілісність виступає найважливішим елементом системного підходу. Відповідно до вимоги цілісного підходу будь-яке явище необхідно розглядати як складну (чи відносно складну) систему, що складається з окремих відносно самостійних

елементів, взаємодія яких між собою зумовлює виникнення загальних якостей і властивостей цілісної органічної єдності, не притаманних його окремим елементам. Ціле відрізняється їх частин наявністю системи зв'язків між складовими елементами. Принцип цілісності у застосуванні до дослідження форм капіталізму означає, що більш розвинуті форми не можна зводити до менш розвинутих (наприклад, монополістичний капітал до індивідуального), або більш складні елементи виробничих відносин до менш складних (наприклад, гроші до товару), оскільки більш розвинуті форми мають такі особливості, які не властиві попереднім.

Конкретизацією цілісності виступає структурний аналіз, тобто вивчення внутрішніх зв'язків між окремими підсистемами, елементами. Структура у цьому випадку виступав як спосіб взаємозв'язку елементів, що складають систему, як внутрішня організація системи. Структура виражав сутність певної системи і розкривається у загальних для неї (системи) економічних законах.

При цьому різні елементи системи взаємопов'язані. Система в цілому може мати ознаки, що відрізняються від ознак частин. Одна й та сама дія може по-різному впливати на систему в цілому і на окремі її частини. Іншими ознаками системи є спрямованість її руху, організація і управління. Після аналізу структури досліджуваних систем важливо розробити концепції розвитку системи на основі вивчення її структури, тобто виявити активні точки, через які можна управляти цією системою.

Фундаментальний принцип методології економічної теорії полягає в *системному підході до аналізу*. Його використовують як у загальнонаукових так і в спеціальних для економічної теорії методах пізнання. Основні загальновідомі методи: діалектика; наукова абстракція; аналіз і синтез; поєднання історичного і логічного підходів; індукція і дедукція; економічне моделювання; економічний експеримент тощо. Особливого значення в сучасних економічних дослідженнях набувають філософські принципи. Використання законів і принципів філософії, обґрунтованих німецьким філософом Г. Гегелем, дозволяє більш глибоко пізнати явища дійсності в їх

розвитку і саморусі. Універсальним методом економічного дослідження стає діалектика багатоманітності, багатогранності та мінливості, а відтак визнання нелінійності та багатоваріантності суспільного прогресу, циклічності та ймовірності виникнення певних віртуальних шляхів розвитку економічної системи. У свою чергу, важливо врахувати і еволюцію методологічних основ аналізу економічних процесів – від монізму (стосовно побудови теорії у формі логічно послідовного розвитку) до плюралізму (визнання існування незалежних вихідних положень самостійних та рівнозначних сутностей, що не зводяться до єдиної основи).

Плюралізм (множинність) сучасного економічного знання за умов співіснування та взаємодії домінуючих наукових теорій з численними альтернативними напрямками зумовлює:

– диференціацію наукових підходів на основі визнання суперечливості та багатоваріантності економічних досліджень, а відтак розвиток економічних ідей у різних напрямках, у тому числі й таких, що взаємно виключають один одного.

– взаємовплив і толерантне змагання ідей та пізнавальних підходів, що розширює можливості бачення взаємодоповнюючих істин у суперечливих міркуваннях.

Метод – це шлях пізнання, спосіб та інструмент дослідження, наукова значимість та пізнавальна цінність якого визначається насамперед його евристичним потенціалом, здатністю збагатити науку новими знаннями.

Проблемно-логічний метод дослідження розкриває глибинні сутнісні характеристики історії розвитку економічної теорії на основі виявлення внутрішньої логіки економічних теорій, їх категоріального та понятійного апарату. Така побудова аналізу дає змогу представити історію розвитку економічних досліджень як об'єктивно обумовлену історію постановки та вирішення теоретичних та практичних проблем.

Компаративний (зіставно-типологічний, порівняльно-історичний) метод дослідження дає можливість виявити загальне й особливе у різних аспектах

економічних теорій, простежити роль традицій та революцій в історії ідей, взаємодію загального, особливого та одиничного в той чи інший період розвитку економічної науки, що сприяє впровадженню точніших критеріїв класифікації та типологізації економічних учень, виваженої оцінки їх змісту та структури.

Таким чином плюралізм та антропоцентризм сучасного економічного знання в умовах співіснування та взаємодії домінуючих наукових теорій з численними альтернативними напрямками зумовлюють визнання суперечності та багатоваріантності економічних досліджень, розвитку економічних ідей у різних напрямках, в тому числі й таких, що виключають один одного. Водночас взаємовплив і толерантне змагання ідей та пізнавальних підходів розширюють можливості бачення взаємодоповнюючих істин у суперечливих міркуваннях.

Загальне відчуття того, що парадигма, яка асоціюється з неокласикою та маржиналізмом, незважаючи на її очевидні досягнення, близька до вичерпання свого потенціалу, виявляється в активізації методологічних дискусій учених, які не чекають появи принципово нових ідей та підходів, тим самим визначаючи розвиток економічної науки у ХХІ ст. Специфіка питань, якими займається методологія, дає можливість стверджувати, що на характер методологічних досліджень значно впливає розвиток філософії й етики, а також зсуви суспільних уявлень і настроїв.

Починаючи з 60-х років ХХ ст., у світовій економічній науці дуже широко використовуються математичні методи і моделі. Вони допомагають встановлювати кількісні та якісні залежності в економічних процесах, що приводить до розуміння суті і можливостей їх розвитку, мають дуже важливе значення для програмування економічних процесів. Моделі складаються для мікро- і макrorівня, бувають статичні та динамічні, балансові й оптимізаційні. Для описування економічних процесів застосовуються словесні моделі, для виявлення певних залежностей – графічні моделі, для пояснення функціональних залежностей у вигляді рівнянь – математичні моделі. Всі вони можуть використовуватись одночасно для більш повного наукового пізнання.

Методи дослідження економічних процесів та явищ практично використовують від моменту цієї спеціальної системи знань. Їх визначають як традиційні, базові, основні, спеціальні, логічні. Йдеться про найпоширеніші, ключові моменти, без яких аналітичні дослідження практично неможливі. Існують різні класифікації логічних методів, і найпоширеніша така:

– *аналітичний метод* – дає змогу пізнати його окремі сторони, процеси, елементи, існуючі зв'язки і факторні взаємодії, дати проміжні оцінки виробничим подіям та роботі окремих підрозділів;

– *деталізація* – розкладання підсумкових показників дає змогу побачити серйозні відмінності і різноманітність первісних показників. Тому виникає потреба йти від загальних показників до деталізованих, послідовно розчленовуючи загальні показники на складові;

– *порівняння* – це метод, за допомогою якого предмет (явище), що вивчається, характеризується через співвідношення, вимірювання, зіставлення з іншими одноякісними предметами або явищами;

– *балансовий метод* ґрунтується на обмеженості, кінцевості величини матеріальних ресурсів і жорстких взаємозв'язках між окремими елементами сукупності, які у зв'язку з цим виникають. У процесі аналізу в цьому курсі вивчають баланс товарної продукції, усілякі баланси окремих відхилень, узгодженість дії факторів;

– *суть методу елімінування* полягає у тому, що, абстрагуючись від взаємовпливу факторів, послідовно розглядається вплив кожного фактора на результативний показник за незмінності інших факторів;

– серед *статистичних методів*, що використовуються в аналізі, чільне місце посідає табличний метод. Таблиці служать накопиченню, опрацюванню і зберіганням цифрової інформації;

– *економіко-математичні* та інші методи передбачають використання комп'ютерної технології та належних програм. У практиці економічного аналізу дедалі ширше застосування знаходять соціологічні методи дослідження, насамперед анкетний, опитування, співбесіди.

9.2 Методологічний плюралізм як нова парадигма в сучасній економічній науці

Зростаюче різноманіття економічних теорій, пояснюючих соціально-економічне життя – це об'єктивна необхідність сучасного світу. Економічна діяльність занадто багатоваріантна, швидкість її змін випереджає темп її вивчення, і це різноманіття неможливо пояснити тільки на основі невеликої кількості фундаментальних закономірностей. Формується нова парадигма економічної теорії, головні напрями якої наступні:

- визнання провідної ролі інформаційної складової (а не традиційної – товару) економіки. Економіка при цьому є не сукупністю незалежних «атомів», пов'язаних ринком, а інформаційною мережею;

- багатоваріантність соціально-економічного розвитку й альтернативності майбутнього;

- в економіці діє не однополюсна «економічна людина», а багатогранна, жива людина, економічна поведінка якої ґрунтується на багатьох критеріях.

Отже, щоб усе це пояснити, теорія повинна охоплювати своєю методологією висхідне різноманіття досліджуваного об'єкта.

Адекватно змінюється й методологія дослідження, що спирається на плюралізм економічних теорій, тобто методологічний плюралізм стає новою парадигмою в економічній науці.

Сучасна методологія вибудовується на основі наступних принципів:

- відбувається зміна моністичного пояснення соціально-економічного розвитку на користь плюралістичного (наприклад, зростає значення позаекономічних факторів розвитку);

- послаблюються позиції поділу економічних відносин на первинні і вторинні; домінує базис над надбудовою (можливі інші варіанти);

- висхідним об'єктом у розвитку економічного аналізу варто вважати людину (у мікроекономіці) або суспільство (у макроекономіці), оскільки повне уявлення щодо економіки повинно формуватися на їх взаємодії як цілого;

– недоцільно встановлювати певні жорсткі кордони між сферами суспільного життя й замикати у «залізний» каркас саму економіку. Світ цілісний і неподільний, з точки зору сьогодення значущість «єдиної» методології настільки зросла, що новітні зрушення відслідковуємо саме на стику наук (наприклад, економіки й філософії (недалеким є час формування економічної філософії тощо));

– різні соціально-економічні процеси протікають у своєму власному часі, розвиваються темпами, притаманними тільки їм, різним є і суб'єктивне сприйняття простору й часу в різних зонах і в різні епохи;

– неправомірним є віднесення економіки, а значить і економічної теорії або до нормативної, або до позитивної. Їй притаманні елементи аналізу й синтезу, співвідношення яких у різних дослідженнях неоднакове. Необхідно, щоб нормативне, «програмне» начало базувалося на глибокому позитивному аналізі дійсності. Разом з тим важливо, щоб результати аналізу були об'єктивними та піддавалися перевірці;

– можливим є і повернення до «монізму», але це вже буде його нова якість, новий продукт еволюції суспільно-економічної думки;

– економічна наука повинна ґрунтуватися на багатоманітності вимірювань плюралістичних, економічних явищ і процесів. Кількісна оцінка повинна будуватися на цілісній, внутрішньо взаємопов'язаній системі соціально-економічних заходів.

Другий важливий напрям у сучасній методології можна умовно назвати *«новою методологічною традицією»*. Його представники (М. Мюрдаль, Б. Колдуелл, Л. Боуланд, Д. Макклоськи) виступали проти жорсткої вимоги єдиної методології, оскільки сумнівалися в тому, що філософія здатна запропонувати добре обґрунтований критерій оцінки, указати найбільш надійні способи побудови теорії і ін. Їхній інтерес до методології – це швидше інтерес до того, як економісти насправді обґрунтовують свої теорії, як і чому одні теорії сходять зі сцени й замінюються іншими. Для цих учень проблема демаркації наукового та ненаукового знання не була першочерговою, вони

вважали необґрунтованими надмірні претензії на об'єктивність, властиві представникам «позитивної традиції», визнавали неминучість нормативних елементів та ідеологічного змісту. Ясно, що представники позитивного напрямку всіляко відстоювали ідею етично нейтральної економічної теорії, і тільки таку теорію вони були готові віднести до наукового знання. Однак сумніви відносно того, чи можливо це зробити, ніколи не покидали економістів.

9.3 Специфічні та універсальні прийоми пізнання економічних явищ і процесів

Методологія економічної теорії визначає не тільки методологічні підходи. Вона представляє також основні прийоми пізнання економічних явищ і процесів, у сукупності яких прийнято виділяти дві групи методів: *специфічні та універсальні*.

1. Специфічні методи економічної теорії прив'язані до тієї чи іншої методології.

Нормативний підхід спирається на різні види оціночних суджень, в той час як для позитивного підходу характерне використання *інструменталізму* (зведення наукових понять до функцій інструментів аналізу); *операціоналізму* (визначення наукових понять лише через опис операцій, вироблених з даними поняттями); *експлікації* (опис явища за допомогою використання формальних математичних методів і моделей); *ситуаційного аналізу* (аналіз конкретно складаються ситуацій).

Структурний підхід застосовує такі локальні методи, як структурно-функціональний аналіз (наголос на взаємозв'язку змісту елементів структури та виконуваних ними функцій); принцип ієрархічності структур (визнання субординированности елементів системи); метод «бінарних опозицій» (використання парних категорій); метод рекомбінації (використання різноманітних поєднань і перегрупування наявних основних елементів системи).

Діалектичний підхід використовує два основних специфічних метода пізнання реального світу: метод сходження від абстрактного до конкретного (спосіб систематизації понять в рамках цілісної системи теоретичного відтворення цілого) і метод єдності логічного та історичного (логічне дослідження предмета відображає реальний історичний процес розвитку).

Для синтетичного підходу характерні такі специфічні методи: конвенціоналізм, заснований на взаємодії різних наукових теорій, угодах між дослідниками або науковими школами, і різні специфічні методи аналізу при дослідженні тих чи інших частин економіки.

2. *Універсальні методи* використовуються при реалізації будь-якої методології. Вони виникають в основному з формальної логіки і можуть бути визначені як формально-логічні. До них відносяться: аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстракція, узагальнення та припущення «при інших рівних умовах».

Методологія економічної теорії визначає і основні прийоми пізнання. Найбільш плідним прийомом економічної науки є моделювання, тобто спрощене відображення економічної дійсності за допомогою рівнянь і графіків, що описують взаємозв'язки різних змінних. Процес економічного моделювання включає ряд етапів.

Перший етап – відбір змінних. Економічні змінні, які використовуються в теоретичній моделі, – це конкретні величини, що мають різне значення. Змінні економічної моделі умовно діляться на ендогенні (внутрішні) та екзогенні (зовнішні). Ендогенні змінні безпосередньо входять в модель і є об'єктом вивчення. Екзогенні змінні впливають на досліджувані величини, але не є об'єктом вивчення і не входять безпосередньо в створювану теоретичну модель.

Другий етап – визначення допущень, які необхідні для спрощення моделі. Допущення дозволяють скоротити величезну кількість зовнішніх факторів, що впливають на досліджувані змінні.

Третій етап – формулювання одного або декількох припущень у формі гіпотез. Гіпотези є основним елементом економічного моделювання, який

ототожнює прагнення пояснити в єдиному затвердженні, як пов'язані між собою ендогенні змінні.

Четвертий етап – емпірична перевірка гіпотези, в результаті якої вона або відкидається, або перетворюється в теорію.

Економічні змінні визначають лише перший крок у побудові моделі. На наступному етапі цього процесу формується припущення, що представляє собою перевірку гіпотез, прийнятих в якості початкових правил для цілей перевірки основної гіпотези. Гіпотеза – твердження того, яким саме чином пов'язані між собою дві або більше ключові змінні.

Традиційний для науки підхід до економічного дослідження був пов'язаний із використанням діалектичного методу пізнання. Приймаючи такий підхід, дослідник бачить свою основну задачу в аналізі причинно-наслідкових взаємозв'язків між економічними явищами, поява яких дозволить побудувати цілісну систему категорій і законів розвитку економіки. Цей методологічний підхід, який найбільш послідовно і повністю був реалізований колись К. Марксом у «Капіталі», дозволяє вивчати закони виникнення і історичної зміни більших соціально-економічних систем – суспільних формацій.

Економічна теорія являє собою систему понять, які відображають сутність піддослідного об'єкта, його внутрішні зв'язки, у яких реалізується функціонування і розвиток даного об'єкта. Іншими словами, ця теорія показує, яким законам підпорядковується економічна система у своєму функціонуванні і розвитку. Метод же грає регулятивну роль: він визначає, як повинен вести себе суб'єкт по відношенню до пізнавальної і перетворюваної ним економічної системи, які операції (пізнавальні і практичні) він повинен здійснити, щоб досягти поставленої цілі керування економічною системою, контролю над її функціонуванням і розвитком. Оскільки між різними економічними явищами і процесами існують не лише причинно-наслідкові, але і різноманітні функціональні зв'язки, в економічній теорії, як і у самому методі пізнання, із очевидністю знаходяться два взаємодоповнюючі аспекти: функціональний і генетичний. Перший із них пов'язаний з дією, з «роботою» економічного

механізму, із відтворенням економіки як цілого у даний історичний момент. Другий же, генетичний аспект – із виникненням даної економічної системи та історичним переходом від неї до іншої, більш прогресивної. Згубність розриву структурно-генетичної і функціональної сторін економічної теорії і його наслідків для економічної політики і господарчої (державної) практики неважко проілюструвати багатством конкретних прикладів.

У мікро- та макроекономіці активно використовуються логічні схеми та формально-математичне моделювання. Макроекономічні моделі являють собою формалізовані (логічні, графічні та алгебричні) описи різних економічних явищ і процесів з метою виявлення функціональних взаємозв'язків між ними. Будь-яка модель (теорія, рівняння, графіки) є спрощеним, абстрактним відображенням реальності, так як і всі багато численні конкретні деталі не можуть бути одночасно прийняті до уваги при проведенні дослідження. А тому, жодна макроекономічна модель не абсолютна, невичерпна, не всеоб'ємна. Проте, за допомогою таких моделей визначається комплекс, набір альтернативних способів керування динамічного рівня праці, об'єму виробництва, інфляції, інвестицій, валютного курсу, процентних ставок та інших внутрішніх економічних змінних, ймовірні значення яких налагоджуються у результаті вирішення моделі. Економічна теорія сама залежить від методу, так як її становлення і розробка пов'язані із застосуванням потрібних методів пізнання, перетворення економічної дійсності. Виникає своєрідне замкнене коло: щоб розробити науковий метод, потрібна відповідна економічна теорія, але для її створення потрібний відповідний метод. Основне призначення макроекономічних моделей якраз і полягає у тому, щоб озброїти суб'єкта такими ймовірними знаннями про динаміку макроекономічних показників, зменшує ступінь показників.

Розуміння подвійної природи економічних явищ виступає як важливий методологічний ключ, який дозволяє орієнтуватися у важких і протилежних процесах ринкової економіки. Метод економічної подвійності недостатньо широко використовується вченими-економістами. Він не визнаний

економічною наукою і у нього немає загальноприйнятого найменування. Причина полягає у тому, що метод економічної подвійності не схожий на звичайно застосовані у економічній науці методи дослідження у двох аспектах:

По-перше, на відміну від загальнонаукових методів дослідження (абстрактного, описового, історичного, індукції та дедукції тощо) які використовуються у всіх науках, метод економічної подвійності є особливим, специфічним методом, який застосовується лише в економічній теорії.

По-друге, метод економічної подвійності відрізняється і тим, що він заснований на використанні певної частини теоретичної економічної системи у якості інструмента аналізу, внаслідок чого цей метод часто уподібнюють із економічною теорією. У якості методу економічного аналізу виступає частина теоретичної системи.

М. Блауг наголошує, що методологія – це вивчення зв'язку між теоретичними концепціями і обґрунтованими висновками про реальний світ. Метод – це інструмент дослідження, а теоретичне знання – його результат. Проте, між ними немає суворої межі. Різниця між ними не абсолютна, а відносна, бо сам метод є не що інше, як раніше отримані теоретичні знання, які використовуються для надходження нових теоретичних результатів. Такими є, наприклад: а) історичний метод, який базується на законі історичного розвитку явищ природи та суспільства; б) абстрактний метод, який використовує раніше отримані знання про ієрархічну структуру явищ і про відмінності між їх зовнішньою формою і змістом; в) метод індукції і дедукції, заснований на застосуванні знань про присутнім всім явищам і процесам як особливих, специфічних, так і загальних, і всезагальних рис і властивостей. Проте, кожна більш-менш розвинена наука, маючи свій особливий предмет вивчення і свої теоретичні принципи, застосовує свої особливі методи, які виходять із того чи іншого розуміння сутності її об'єкта.

Тому, звичайно, у особливу категорію виокремлюють конкретно-наукові чи спеціальні методи. І спеціальні методи дослідження, які застосовуються лише у якійсь окремій науці, також базуються на раніше набутих даною наукою

теоретичних знаннях, конкретизують загальнонаукові методи із урахуванням специфіки предмета даної науки. Таким і є метод економічної подвійності, який враховує товарну природу ринкової економіки і подвійну структуру товару, із необхідністю обумовлюючих подвійність всіх явищ ринкової економіки. Всі школи економічної думки у процесі аналізу ринкових відносин у тій чи іншій формі, з тими чи іншими науковими й ідеологічними цілями застосовували і застосовували метод економічної подвійності. Вперше він був використаний Аристотелем (384–322 р.р. до н. е.), який розкрив подвійну структуру товару (його здатність, із одного боку, задовольняти потреби людей, а з іншого – бути засобом обміну) і який кваліфікував економічні явища своєї епохи. На метод економічної подвійності опирався видатний теоретик класичної школи А. Сміт (1723–1790), фактично одночасно використовуючи два різних методи дослідження – описовий та абстрактний і на їх основі, розробивши подвійну економічну теорію. Застосування Смітом методу економічної подвійності на інтуїтивному рівні і до того ж у двох формах, протилежних один одному методів – описового і абстрактного – дозволило йому зафіксувати подвійну структуру економічних явищ, але не запропонувати наукове пояснення. Книга Сміта «Багатство народів» є зразком методології. Сміт розвинув доктрину вільної торгівлі, але його основна робота полягала у тому, щоб знайти у теорії вартості загальний центр, забезпечити єдність економічної науки. На базі методу економічної подвійності побудовані теорії багатьох економістів, які не займалися розробкою цього методу. Такою, наприклад, є теорія підприємництва Й. Шумпетера. На схожій методологічній основі будуються теорії індустріального суспільства Р. Арона і нового індустріального суспільства Дж. К. Гелбрейта, так і багато інших теорій, які претендують на системний розгляд економічних процесів.

Тема 10 Класичний, некласичний та постнекласичний етапи в розвитку економічної науки

10.1 Типи соціально-економічних систем: прості, саморегульовані і такі, що самоорганізуються

Згідно класифікації В. С. Степіна, можна виділити три типи систем: прості, саморегульовані і такі, що самоорганізуються і відповідно, три етапи розвитку наукової раціональності, що вивчає ці системи: класичний, некласичний і постнекласичний (Таблиця 10. 1).

Таблиця 10. 1 – Типи систем і відповідні етапи розвитку наукової раціональності

	Класична наука	Некласична наука	Постнекласична наука
Об'єкт пізнання	Прості системи	Саморегульовані системи	Системи, що самоорганізуються
Роль суб'єкта пізнання	Елімінація суб'єкта пізнання	Включення суб'єкта в процес пізнання через використовувані методи	Нерозривність об'єкту і суб'єкта пізнання

Об'єктом кожного з етапів розвитку наукової раціональності виступають прості, саморегульовані і такі, що самоорганізуються, системи.

Для опису простих систем досить вважати, що сумарні властивості їх частин вичерпно визначають властивості цілого, зв'язки між елементами системи жорстко детерміновані і підкоряються причинності, простір і час виступають як щось зовнішнє по відношенню до таких систем. У економічному розвитку прикладом простих систем виступають натуральне господарство і просте товарне виробництво, для яких характерна глибока залежність від природного середовища, від сталих раніше традицій і звичаїв, від законсервованих на століття технологій і знарядь труда.

Саморегульовані системи мають ряд нових ознак. Це цілісні системи,

поведінка яких заснована на дії механізмів негативних зворотних зв'язків. Ціле в таких системах вже не вичерпується властивостями частин, оскільки тут виникає нова системна якість цілого. Причинність в саморегульованих системах вже не може бути зведена до простого детермінізму, і доповнюється ідеями «імовірнісної» і «цільової причинності». Перша характеризує поведінку системи з урахуванням стохастичного характеру взаємодій в підсистемах, друга – дію програми саморегуляції як мети, що забезпечує відтворення системи. Визначальна риса саморегульованих економічних систем – це формування ринкової рівноваги за допомогою дії механізмів негативних зворотних зв'язків. Ситуація рівноваги для саморегульованої економічної системи є атрактором, тобто станом, до якого система з необхідністю приходить в ході еволюції. Вихід системи із стану рівноваги є короткочасним, і система знову і знову повертається в нього. Найвищої зрілості саморегульовані економічні системи досягають в кінці XIX – початку XX ст.

У сучасних умовах саморегульовані системи можна розглядати лише як короткочасний стан ще складнішої цілісності – систем, що самоорганізуються, хоча в багатьох економіко-теоретичних дослідженнях саморегульовані системи, і системи що самоорганізуються, розглядаються як ідентичні. Так, досить часто під самоорганізацією розуміється процес ринкового балансування цін. Але насправді, самоорганізація – поняття набагато ширше, ніж саморегулювання.

Передумовами самоорганізації є відкритість, складність, нелінійність і нерівноважність систем, що виникають під впливом зовнішніх і внутрішніх флуктуацій, а також кооперативна і когерентна взаємодія їх елементів. Саморегульований ринок сам по собі не створює які-небудь просторово-часові структури (товари, послуги, інформацію, доходи, ресурси і так далі), а лише врівноважує їх. Самоорганізація в економіці починається з процесу мимовільного порушення ринкової саморегуляції, з утворення стійкої нерівноваги в різних частинах (тимчасових інтервалах), економічної системи. У системах, що самоорганізуються, відбувається синтез дії зовнішніх причин і самодетермінації. Саме внутрішня активність є однією з найбільш характерних

рис всіх складноорганізованих систем. Оскільки відкриті нерівноважні соціально-економічні системи характеризуються безперервним обміном речовиною, енергією і інформацією з навколишнім середовищем, активність цих систем виявляється, перш за все, у формі їх метаболізму з середовищем. Перша підстава метаболізму, і тим самим активності живих систем, виступає у формі потреб і інтересів індивідів. Саме потреби складають основу буття економічних складноорганізованих систем, підтримують систему в активному динамічному стані, обумовлюють стимули і мотиви до діяльності.

Ще одну специфіку економічних систем, що самоорганізуються, визначає особлива роль суб'єктивного чинника. Сама нелінійність (альтернативність) соціального розвитку в критичних точках біфуркації, пов'язана зі свідомим вибором людьми подальших дій відповідно до своїх переваг, пріоритетів, свого розуміння закономірностей розвитку. Поява інтелекту в складних системах означає народження гнучких програм реагування на зовнішню інформацію – здатність не тільки відображати цю інформацію, але і випереджати, передбачати події, готуючи ухвалення рішень. Таким чином, досліджуючи економічну систему, що самоорганізується, необхідно враховувати, що, з одного боку, її динаміка підпорядкована загальним закономірностям розвитку складних систем, а, з іншого боку, вона формується за участю інтелекту, здатного проводити відбір варіантів розвитку, і певною мірою направляти цей розвиток.

10.2 Етапи розвитку наукової раціональності: класичний, некласичний і постнекласичний

Класична наука в основному аналізувала прості системи, для зв'язку елементів яких характерні жорсткі детерміновані причинно-наслідкові зв'язки. Класичній картині миру відповідає образ прогресивно направленою лінійного розвитку з жорстко однозначною детермінацією і дією простих механічних систем, в яких сумарні властивості їх частин визначають властивості цілого.

Класичний тип наукової раціональності концентрує увага на об'єкті, прагне в теоретичному поясненні і описі виключити все, що відноситься до суб'єкта, засобів і операцій його діяльності. Згідно позиції класичної науки, якщо ми чогось сьогодні і не розуміємо, то завтра напевно зрозуміємо. Ну а людина? Людини в цій схемі просто немає! Вона тільки спостерігач, не здатний впливати на одвічний, раз і назавжди даний хід подій. У класичний період розвитку наукових переконань причинність розглядалася в основному як зовнішня силова дія, що викликає зміни в об'єктах і системах. Вплив внутрішніх процесів, внутрішньої динаміки на поведінку об'єктів і систем не береться до уваги. Іншими словами, об'єкти і системи, при такому підході, розглядаються як виключно пасивні і інертні.

Ідеї класичної науки в економічному аналізі були сприйняті представниками класичної школи політичної економії. У класичній економічній теорії роль суб'єкта, що пізнає, полягала в тому, щоб як сторонній і неупереджений спостерігач описати систему об'єктивних економічних законів і закономірностей, не залежних від волі, свідомості і бажання спостерігача. Поняття рівноваги в економіці економісти класичної школи запозичили з теоретичної механіки, з якої вони черпали і багато інших ідей. Економісти – послідовники класичної теорії надихнулися досягненнями ньютонівської фізики. Маятник не перестає рухатися навколо однієї і тієї ж точки. Саме цей «центристський» принцип дозволив економістам-теоретикам сформулювати правила про врівноважуючу роль ринку.

Некласична наука пов'язана з аналізом саморегульованих систем, найважливішими характеристиками яких є стохастичність і рух до рівноважного стану. Характерною межею некласичної науки є використання різних методів, альтернативних підходів і моделей при вивченні дійсності. Якщо в класичній науці ідеал аналізу припускає характеристику об'єкту «самого по собі», без вказівки на засоби його дослідження, то в некласичній науці особливого значення набуває метод дослідження, те, яким способом учений спостерігає і осмислює світ, а також чітка фіксація засобів

спостереження, які взаємодіють з об'єктом. Відповідно до принципів неklasичного знання, не тільки об'єктивна реальність, але і пізнавальна стратегія дослідника, методологія, а також залежна від неї наукова перспектива повинні враховуватися в процесі наукового аналізу. У неklasичній науці признається роль внутрішніх причин, внутрішній активності системи, наявність у неї певних рівнів свободи, що вводить у вчення про причинність ідею ієрархії. Важливою межею неklasичної науки є розуміння відносності знання. На зміну єдино правильній теорії, що відображає досліджувані об'єкти, допускається істинність декількох конкретних теоретичних описів однієї і тієї ж реальності, що відрізняються один від одного, оскільки в кожному з них може міститися момент об'єктивно дійсного знання. У неklasичній науці змінюються норми і ідеали довідності і обґрунтування знання. Вводиться принцип спостережуваності – експлікація операціональної основи системи понять, що вводяться; і принцип відповідності – з'ясування зв'язків між новою, і передуючою їй теоріями. Взаємодія предмету і методу аналізу розглядаються тепер як умова об'єктивно-дійсного опису і пояснення миру. У неklasичній науці відбувається введення суб'єкта, що пізнає, в наукову картину світу. Тепер він не тільки відображає, але і освоює, змінює пізнавану ним реальність. У зрілому вигляді елементи неklasичного знання з властивими йому теоретичними принципами, понятійним апаратом і окремими методами дослідження з'являються в соціально-гуманітарних науках на початку ХХ ст. Формування неklasичного етапу в економічному аналізі відбувається в умовах розвинених ринкових відносин, і функціонування економіки як саморегульованої системи. У економічній науці відбувається диференціація наукового знання, формується безліч наукових напрямів, теорій і шкіл, що використовують різні методи аналізу. Некласичний етап в економічній науці був представлений неокласичним аналізом А. Маршалла, введенням математичного апарату в дослідженнях Л. Вальраса і В. Парето, бунтом історичної школи проти об'єктивізму і «космополітизму» класичної політичної економії. До етапу неklasичної науки відноситься і теорія марксизму, яка

вводить в економічний аналіз принципово нову методологію дослідження. На етапі некласичної науки теоретичне знання стає концептуальним, і робить важливий вплив на економічний розвиток. Так, інституційні зміни відбуваються в результаті свідомої економічної політики держави, через яку реалізуються економічні концепції. Тому до етапу некласичної раціональності в економічному аналізі можна віднести не тільки мікроекономічні теорії, але і традиційну школу інституціоналізму, і макроекономічні теорії Дж. М. Кейнса, Дж. Хікса, В. Леонтьєва, а також теорію ігор, розробки економетрики та інші.

До формування постнекласичної науки привели сучасні перетворення в базисних моделях буття і пізнання, що втілюються ідеями нелінійності, відкритості і самоорганізації. Новизна синергетики полягає в тому, що об'єктом її дослідження є особливий тип систем – складні відкриті нелінійні нерівноважні системи, здібні до самоорганізації. Постнекласична наука керується вже іншими, в порівнянні з некласичною наукою, нормами, правилами, ідеалами. Фундаментальні революційні зміни в природознавстві спричиняють новий погляд на світ, який не тільки об'єктивно існує, але і виникає як предмет дослідження. Згідно з представленнями класичної науки, це абсолютно неможливо. Розвиватися і змінюватися може тільки саме знання, все більш наближаючись до предмету вивчення, який сам залишається незмінним. У постнекласичній науці відношення «предмет пізнання – суб'єкт пізнання», знімається з порядку денного. Природа в її широкому значенні і людина тепер розглядаються як нерозривне єдине ціле. Об'єктом аналізу постнекласичної науки стають надскладні «людино розмірні» системи, здатні до самоорганізації. Сучасні економічні системи також людино розмірні, оскільки людина виступає і їх основним компонентом як трудовий ресурс і людський капітал, і їх основною рушійною силою, яка створює і змінює різні інститути, що виступають формами реалізації наукових знань і концепцій. Формування постнекласичного етапу в розвитку економічної науки пов'язане з розвитком неінституціональної теорії, появою теорій еволюційної економіки, нерівноважної економічної динаміки, і ряду інших економічних концепцій.

Існування різних етапів розвитку наукової раціональності не означає, що при переході на новий етап зникають уявлення і методологічні установки попереднього етапу. Некласична наука не знищує класичну раціональність, а лише обмежує сферу її дії. Деякі прості об'єкти пізнання до цих пір вимагають підходів класичної науки. Точно також становлення постнекласичної науки не приводить до знищення всіх пізнавальних установок класичного і некласичного знання.

10.3 Формування нового типу складності сучасних соціально-економічних систем

Для сучасних соціально-економічних систем дійсно характерне інтенсивне формування нового типу складності. З одного боку, це виявляється в лавиноподібному наростанні кількості господарюючих суб'єктів, їх диверсифікації і зростаючій конкуренції між ними. Якщо прості економічні системи доіндустріального етапу були локалізовані у розмірі не більше десятків тисяч господарюючих суб'єктів, то на індустріальному етапі універсальна модель саморегульованого ринку охоплює вже десятки мільйонів учасників. Сучасні економічні системи, що самоорганізуються, цілком відповідають ступеню складності в $10^{10} - 10^{14}$ елементів системи (якщо врахувати всі види господарюючих суб'єктів: індивідуальні, інституційні, бізнес суб'єкти, ТНК, міжнародні економічні союзи, наднаціональні економічні інститути, і так далі). Хоча кількість елементів синергетичних економічних систем не вичерпує їх основних характеристик, дуже важливо зафіксувати момент їх надзвичайно високої складності, оскільки, як відомо, саме високий рівень складності дає можливість матерії організувати себе.

З якісного боку, в синергетичній економіці можна виділити формування декількох рівнів складності.

По-перше, відбувається значне ускладнення всієї макроекономічної системи, пов'язане із зміною типу економічного зростання. Розвиток

постіндустріальної економіки базується на інтенсивному інноваційному типі економічного зростання, що приводить до формування все нових інституційних структур, видів продукції і виробництв.

По-друге, наростання складності синергетичних систем обумовлене формуванням не просто економічної, а системної раціональності. Економічна синергетика висуває інші критерії раціональності, і розуміє її як властивість, що фіксує здібність всієї системи до самоорганізації. На відміну від елементарної раціональності конкурентного ринку, системна раціональність виражає самодостатність економічної системи, її здібність до саморозвитку на основі системи взаємодій. У синергетичних системах раціональність стає «прикладною», оскільки тепер вона підпорядкована суб'єктивній меті і спирається на ширші, такі, що виходять за межі виробничої раціональності, можливості пізнання. До раціонального пізнання суспільної практики підключається самопізнання, самоаналіз самого суб'єкта пізнання. Постулат системної раціональності означає також неприпустимість зіставлення економіки і політики, раціонального і соціального. Принцип системної раціональності особливо важливий при аналізі процесів взаємодії економічної, політичної, соціальної і інституційної систем, а також взаємодії самоорганізації і організації в управлінні складноорганізованими системами.

По-третє, ускладнення сучасних соціально-економічних систем пов'язане з формуванням нового, системного типу господарюючого суб'єкта, який охоплює як внутрішніх, так і світових економічних, соціальних і політичних гравців.

По-четверте, на базі формування циклічної ієрархії ринків, появи інвестиційних програмних ринків, що охоплюють взаємодію держави і крупного бізнесу, фондового ринку і ринку інформації, а також синергетичного і когерентного ринків, відбувається формування складної ієрархічної структури економіки. Матеріальною основою цього процесу виступає нова структуризація капіталу не по галузях, не по ступеню концентрації і централізації, а по пріоритетній функції в системі національного капіталу.

Становлення в економічно розвинених країнах синергетичних економічних систем почалося з процесів переходу від економіки фірми (панування продуктивного капіталу) до грошової економіки (панування грошового капіталу), а потім до системи фінансової економіки, яка базується на пануванні фінансового капіталу і активній взаємодії системи грошових, валютних, фінансових і фондових ринків, що самоорганізуються. Таким чином, економічна система стає синергетичною тільки на визначеному етапі розвитку, коли базисні функції переходять від реального капіталу до фінансового капіталу. Формується складна система взаємодій між мікро- і макрорівнями економіки, що перетворює всі взаємодії в синергетичній системі у взаємодію множин.

По-п'яте, ще більше ускладнення національних ринків відбувається в рамках глобальної економіки, на якій національний ринок виступає як один з елементів.

По-шосте, ускладнення синергетичної економіки пов'язане з утворенням особливого типу економічних суб'єктів, що володіють властивостями фрактальності (самоподібності). *Фрактальні економічні суб'єкти* – це суб'єкти, для яких характерне одночасне поєднання емісійної, інвестиційної, виробничої і споживчої діяльності. Якість фрактальності (самоподібності) в синергетичних економічних системах властива також компонентам різного рівня їх структурної ієрархії, коли кожен з компонентів, як і система в цілому, є проекцією один на одного. Це означає, що і крупному фінансовому капіталу, і державі, і фірмі, і індивідові одночасно властиві як мінімум чотири ринкові функції: інвестора, емітента, виробника, споживача. Єдність функцій стає можливою завдяки тому, що загальною формою всіх структурних елементів і зв'язків синергетичної економіки стає фінансова форма. Фрактальна подібність інтегруючих структур ринку і його елементарних суб'єктів, дуже важливі для інформаційного характеру синергетичної економіки. Саме фракталізація економічного простору означає появу як можливості вибору, так і варіантів вибору, що і формує бифуркаційний розвиток системи.

По-сьоме, високий рівень складності синергетичних економічних систем пов'язаний з наростанням різної розмірності як у функціонуванні економіки в цілому, так і в діяльності окремих господарюючих суб'єктів, ринків і капіталів. Так, структурний рівень фінансового капіталу, будучи сферою ринку стратегічних інвестицій, має капітальну розмірність. Структурний рівень грошового капіталу має розмірність доходу. Структурний рівень продуктивного капіталу має вартісну розмірність.

По-восьме, в синергетичній економіці формуються особливі, цілісні емерджентні макроскопічні суб'єкти, які мають складну системну природу, одночасно володіють функціями виробників, споживачів, інвесторів і емітентів, і виступають учасниками складно структурованих і багаторівневих соціально-економічних взаємодій.

Макроскопічними суб'єктами синергетичної економіки є:

1) крупний фінансовий капітал, який вибудовує ієрархію ринків на основі перетворення грошового капіталу на функціональний капітал і створює, тим самим, нові кванти економічної енергії;

2) нова модель держави – контрактна держава, що здійснює управління на діалогічних принципах взаємодій;

3) системний господарюючий індивід, як носій масової суспільної енергії трансформаційних змін і суб'єкт індивідуалізованої власності. Системна природа макроскопічних суб'єктів дозволяє кваліфікувати їх як множини. Тому, коли макроскопічні суб'єкти, будучи агрегатними представниками певних сфер і рівнів ринку, вступають між собою в кооперативні когерентні взаємодії, це і формує синергетичні ефекти їх взаємодії як співвідношення множин, що виникають одночасно і по вертикалі, і по горизонталі суспільної структури. Ще раз підкреслимо: саме кооперативна когерентна взаємодія всіх макроскопічних структур виступає найважливішою формою динамізму синергетичної системи. Без кооперативності і когерентності не існує цілісності, і неможлива системна реакція на стимули і виклики економіці, що йдуть зсередини і ззовні.

В умовах синергетичних економічних систем ускладнюється не тільки природа господарюючих суб'єктів, але і сама економічна система в цілому, тому, синергетична економіка формується як система взаємодій складного макроскопічного об'єкту і складного макроскопічного суб'єкта, що виникають одночасно і по вертикалі, і по горизонталі суспільної структури.

Слід також мати на увазі, що на відміну від класичного системного аналізу, що дослідив процес розвитку тільки у напрямі прогресу, синергетика виходить з того, що розвиток складних відкритих систем включає не тільки прогресивні атрактори, але і атрактори деградації, і атрактори руйнування. У основі поведінки таких складних систем лежить фундаментальний принцип періодичного чергування стадій еволюції і інволюції, розгортання і згортання, вибуху активності, сходження до центру, інтеграції і розбіжності, дезінтеграції, хоч би часткового розпаду. В даному випадку, можна провести аналогії з історичними циклами процвітання і загибелі цивілізацій А. Тойнбі, з довгими хвилями Н. Д. Кондратьєва, з коливальними режимами Дж. Гелбрейта, з етногенетичними ритмами Л. Н. Гумільова.

Тема 11 Економічна синергетика як теорія і методологія сучасного економічного аналізу

11.1 Сутність та основні принципи економічної синергетики

В умовах все більшого наростання складності та відкритості сучасних соціально економічних систем важливе місце в теорії та методології економічного аналізу набуває економічна синергетика. Головна її відмінність від усіх інших теорій у тому, що останні вибудовують методологічні засади на причинно-наслідкових зв'язках, у той час як синергетика вибудовує їх на взаємодії. За Г. Хакеном *синергетика* – це вчення про взаємодію. Вона не передбачає зведення складної ситуації до спрощеної. Синергетика досліджує систему такою, якою вона є, та розкриває її еволюцію на основі принципів

самоорганізації та передбачає утворення трансформаційного потенціалу всередині самої системи, у процесі взаємодії її елементів. При цьому важливо звернути увагу на дві обставини:

– взаємодія може протиставлятися причинності у складних системах (наприклад, ринкова макроекономіка);

– взаємодія не відкидає причинності абсолютно.

В межах лінійної науки неможливо поєднати загальні положення, що претендують на роль наукової парадигми з безпосереднім утіленням їх в економічній та соціальній практиці. Так, наприклад, досі ніяк не поєднуються два напрями економічного аналізу: загальна економічна теорія та інституціоналізм. Вихід убачається в синергетиці як цілісній системі, що створює трансформаційний потенціал поглиблення системної еволюції. Економічна наука спроможна була розвиватися на основі двох паралельних напрямів: загальної економічної теорії й інституціоналізму до тих пір, поки оцінювалося історичне минуле, аналіз же трансформаційної економіки передбачає врахування реалій сьогодення й більш чітке прогнозування майбутнього.

У процесі становлення економічної синергетики як науки і як методу аналізу відкритих нелінійних соціально-економічних систем, виникає питання про її співвідношення з іншими методами економічних досліджень. Як відомо, серед методологічних підстав економічної науки важливе і давно завойоване місце займає системний аналіз. Хоча системний характер мислення, або мислення за допомогою системи затвердився як адекватний спосіб існування класичної науки, без системного мислення в принципі неможлива людська культура. Внаслідок цього, необхідно з'ясувати, які нові методологічні можливості відкриваються перед економічною наукою у зв'язку з формуванням економічної синергетики? Який вплив вона робить на економічну методологію?

Відразу ж підкреслимо, що синергетика не відмінняє і не замінює системного аналізу. Конкретні моделі фізичних, біологічних або соціальних систем, що розглядаються в аспекті їх зміни і розвитку, створюються в

синергетиці з урахуванням понятійного апарату системних досліджень. Синергетика не відкривала ні ієрархічної зв'язаності рівнів організації в системах, ні наявності в них автономних підсистем, ні прямих і зворотних зв'язків між рівнями, ні становлення нових рівнів системи в процесі її розвитку. Все це вона запозичувала з раніше вироблених системних уявлень.

У руслі синергетики як постнекласичної науки складається нове, нелінійне, мислення. Воно характеризується трьома «не»: нерівноважність, нестійкість, незворотність. Разом з концепціями флуктуації, біфуркації, когерентності (кооперативності), ці три категорії утворюють власне кажучи «нову базову модель пізнання», дають науці «нову мову». Центральною категорією синергетики є категорія «самоорганізація», під якою розуміються процеси виникнення макроскопічно упорядкованих просторово – часових структур у складних нелінійних системах, що знаходяться в станах, далеких від рівноваги, поблизу точок біфуркації, де поведіння системи стає нестійким. Це означає, що в даних точках система під впливом самих незначних флуктуацій може різко змінити свій стан. Основне протиріччя, що прагне розв'язати синергетика, задається опозицією «порядок – хаос». Синергетика відновлює і розкриває позитивну роль хаосу і вважає, що все нове народжується через хаос. Будь-яка система знаходиться в хаотичному стані, якщо вона втрачає свої основні якості, властивості, характеристики і параметри. Формування хаосу в системах може проходити двома шляхами: революційно – стрибкоподібно, шляхом вибуху; чи еволюційно – шляхом поступової зміни параметрів, характеристик системи. Багато дослідників вважають, що у всіх системах, у тому числі і у соціально-економічних, необхідне строго визначене співвідношення між хаосом і порядком, близьке до золотого розтину. З цим можна погоджуватися чи не погоджуватися, але відхилення від цього співвідношення веде або до «посиленого» порядку або до деструктивного хаосу. В дослідженнях спеціалістів по хаосології підкреслюється: головне – не намагатись ліквідувати хаос і установити абсолютний порядок, а знайти форми їх синтезу, поєднання. З кількісної точки

зору виникнення порядку означає зменшення ентропії системи, що відбувається через наростання хаосу в зовнішньому середовищі. Розвиток для синергетики – це синтез порядку і хаосу, обумовлений прагненням до максимальної стійкості системи.

У безлічі конкретних випадків, підкреслюють творці синергетики, порядок невіддільний від хаосу, а хаос часом виступає як надскладна упорядкованість. Тому не дивно, що в ряді ведучих західних банків і холдингових компаній активно працюють так звані «фахівці з хаосу», які активно використовують нелінійний аналіз для визначення можливих сценаріїв розвитку ситуації. Спеціалісти з хаосу вважають, що ринки живуть по своїм, більш складним, законам, ніж прийнято вважати. Їх можна вивчати, користуючись тими ж методами і прийомами, які застосовуються для дослідження коливальних хімічних реакцій, змін сонячної активності чи сходу сніжних лавин. У США цю область досліджень називають «ною ракетною наукою» (може через те, що ключові позиції тут зайняли фахівці, які в недалекому минулому займалися надсекретними військовими розробками). Економічні прогнози, які спираються на поняття хаосу та дивних атракторів розвитку складних нелінійних систем, стали областю діяльності, яка швидко розвивається в провідних країнах світу. З'явилися «нелінійні журнали» – «Прикладна нелінійна динаміка», «Nonlinearity», «Chaos» та інші, в яких друкуються матеріали з областей нелінійних наук.

11.2 Синергетичний метод дослідження

У сучасних економічних дослідженнях дедалі поширенішою стає нова перспективна методологія економічного аналізу, заснована на синергетичному підході. Синергетика змінює універсальні підходи до світосприйняття і відкриває широкі можливості багатоаспектного висвітлення економічних процесів та явищ на основі:

– поєднання системно-функціонального і ймовірнісного підходів,

визнання спонтанності та визначальності випадкового чинника у самоорганізації соціально-економічної системи;

– заперечення монодетермінізму та однозначної запрограмованості розвитку першопричинами при обґрунтуванні раціональних шляхів еволюції.

Синергетичний підхід у економічних дослідженнях:

– акцентує увагу на процесах нестійкої рівноваги та нестабільності економічних систем, зумовлених впливом спонтанних змін ендогенних чинників саморозвитку;

– визнає складність і нелінійність соціально-економічної еволюції з огляду на те, що характер взаємозв'язку внутрішніх елементів складних систем може різко змінюватися після досягнення одним або кількома з них певних критичних значень;

– припускає можливість впливу спонтанних змін в економічній системі на переродження рівноважних сил та виникнення кризових ситуацій (точок біфуркації), коли гостро постає проблема вибору, а подальша еволюція є невизначеною, стохастичною, не детермінованою;

– аналізує множинність, різноспрямованість та різну якість внутрішніх та зовнішніх факторів, кожен з яких може істотно вплинути на динаміку соціально-економічного розвитку;

– виходить з того, що один і той самий ефект в економічній системі може бути досягнутий під впливом різних (інколи взаємовиключних) імпульсів. Водночас одні й ті самі соціально-економічні чинники можуть породжувати різні, інколи діаметрально протилежні, результати.

Синергетика об'єднує спонтанне й усвідомлене, начебто накладаючи на економіку механізм формування суспільної свідомості, тим самим усуваючи обмеження проблеми «суб'єктивно-об'єктивне». Взаємодія, що забезпечує розвиток і становлення – важливий принцип синергетики. Іншим принципом, що відіграє суттєву роль у методології цієї науки, є типологізація систем.

Для економічної синергетики суттєве значення мають наступні моменти типологізації:

– повинна існувати система прямих і зворотних зв'язків. Вона знаходиться в основі виникнення диссинації (зародження нових складних структур), появи ентропії (деградація структур, відмирання);

– виявлення рівнів і темпів ентропії. Наприклад, можливим є виділення рівня системної ентропійності або втрата системної єдності ринку;

– прояв самоорганізації в межах системної еволюції;

– формування економічної системи з різноякісними критеріями, що не зводяться один до одного.

Економічна синергетика повинна пояснювати як побудована економіка, метою конструювання якої є забезпечення нагромадження соціальної енергії, перетворення разом з можливими варіантами, а також з одномоментним створенням адекватних механізмів самоорганізації.

Трансформаційну економіку з позицій синергетики варто вважати та аналізувати як «ядро» історичного розвитку, в якому формуються умови переходу до більш високого рівня розвитку, які визначаються в економіці ступенями її ускладнення, а в суспільстві – зростанням ступеня свободи та стабільності.

11.3 Вплив зовнішнього середовища на функціонування складних систем.

Синергетичні ефекти

Соціально-економічна система будь якої країни в сучасному глобалізованому світі знаходиться в дуже складному зовнішньому середовищі, яке в першу чергу формує її нелінійний розвиток, збільшує рівень невизначеності, і потребує її кооперативних, когерентних взаємодій з ним.

Зовнішнє середовище містить у собі такі соціальні, правові і загальноекономічні умови їхнього функціонування, у яких вони існують, розвиваються і формують стратегію своєї діяльності. Але досить часто в процесах проведення реформ панують принципи детермінізму класичної науки, найвна віра в жорсткі причинно-наслідкові зв'язки за правилом: «те чи інше

урядове рішення обов'язково буде мати певні і досить прогнозовані наслідки». А насправді соціально-економічна система, як нелінійна, відкрита і складна система, демонструє хаотичність, непередбачуваність, багатовекторність можливих шляхів подальшого розвитку.

Синергетичний вплив зовнішнього середовища на соціально-економічний розвиток сучасних соціально-економічних систем виявляється в такому:

1. Генерування ентропійних флуктуацій. Флуктуаційний вплив можуть здійснити такі фактори зовнішнього середовища, як стан економіки країни, неефективна державна економічна політика, відсутність належних правових і соціальних норм, звичаїв і культури ведення бізнесу, стан валютного ринку та інші фактори економічної глобалізації. Особлива роль у генеруванні ентропійних флуктуацій належить масовому падінню довіри до фінансової системи.

2. Функція фактора порядку. Оскільки із системи в середовище виробляється відтік ентропії й оскільки посилення флуктуацій (навіть ентропійних), приводить систему до межі самоорганізації, зовнішнє середовище виконує функцію фактора порядку. Відомий історик А. Тойнбі в цьому зв'язку відзначав, що виклик середовища спонукає до росту. Відповідаючи на виклик, суспільство вирішує задачу, що встала перед ним, чим приводить себе в більш високий і більш досконалий з погляду структури стан. Флуктуації, породжувані зовнішнім середовищем суспільства, А. Тойнбі називав стимулами розвитку.

3. Придання системі її головних цілей і функцій. Саме зовнішнє середовище задає будь-якій системі її основні цілі і функції, що визначають, яку роль система грає в даному середовищі. Головна задача зовнішнього середовища полягає в тому, щоб отримати якісно нові макроскопічні властивості соціально-економічної системи країни на основі взаємозв'язку та взаємодії її багатокomпонентних елементів. Ця проблема є однією з головних в економічному аналізі складних відкритих нелінійних систем. Загальний підхід до вирішення цієї проблеми був запропонований у моделі Вайдліха та Хаага.

Автори намагаються описати динаміку макроекономічних перемінних, використовуючи імовірнісне описання мікроскладових цього процесу. Динаміка складної системи описується в часовій соціоконфігурації та ситуаційних векторах, взаємодія між якими формує дуже складну поведінку системи. На думку авторів, потенційно відповідний вид динамічного рівняння може бути виражений так:

$$da(t)/dt = -2\mu [a_0 \operatorname{sh}(\gamma x) + (a - a_1) \operatorname{ch}(\gamma x)] = L(x; a; k),$$

де L – сила реформаторської стратегії, що змушує систему змінюватись;

μ – параметр стратегічної гнучкості, що відбиває гнучкість інвесторів щодо проведеної стратегії; γ – параметр швидкості тенденції до повороту, зміни; a_1 – параметр впливу стратегії, позитивний чи негативний;

a_0 – амплітуда стратегії вибору, що використовується як оперативна масштабуюча константа.

Проводячи розрахунки, автори моделі показали, що в системі фактично може бути декілька (до п'яти) точок рівноваги, що залежить від зміни параметрів. Якщо ввести в дане рівняння параметри зовнішнього середовища розвитку соціально-економічної системи України, то можна зробити висновок, що вона, як і будь-яка нелінійна відкрита система, може йти в своєму розвитку по різним напрямкам, що залежить не лише від стану самої системи, але й від факторів (параметрів порядку) її зовнішнього середовища.

Синергетичні ефекти виникають лише в процесі взаємодії внутрішніх факторів розвитку інститутів країни з факторами зовнішніми. Багаторазово підсилюючи один одного, вони дають кінцевий результат набагато більший, ніж дія кожного фактору сама по собі. Розвиток сприятливого зовнішнього середовища значно покращує діяльність та безпеку зокрема, фінансових інститутів, які у свою чергу здійснюють ефективний вплив на розвиток економіки країни і інші складові свого зовнішнього середовища. В той же час необхідно мати на увазі, що в процесі самоорганізації фінансові інститути не просто прилаштовуються до діючого зовнішнього середовища, а активно ставлять перед ним відповідні вимоги і доповнюють його необхідними

елементами.

Оскільки економічна система в Україні в порівнянні з розвинутими країнами світу ще не досить розвинута, до неї необхідно активно залучати значні стратегічні внутрішні і зовнішні інвестиції, що дасть змогу створити синергетичний ефект «режимів з загостренням» і збільшити темпи економічного зростання в країні. Фінансова синергія економічного розвитку виникає і в результаті створення всіх необхідних умов для ефективної взаємодії господарюючих суб'єктів всіх рівнів економіки (перш за все фінансового і виробничого секторів) і формування синергетичних ефектів такої взаємодії. Природа сучасної економіки виступає як складна структурно-рівнева система, яка включає співвідношення реального сектора економіки (виробничий потенціал країни), фінансово-кредитного сектора (інвестиційний потенціал країни), і інституційного сектора, який формує її ринковий потенціал. Розвиток синергетичної економіки підкоряється не логіці чинників виробництва, а логіці фінансових ринків. Вона пульсує, вбираючи імпульси ринку крупних стратегічних інвестицій і роблячи тим самим крок від стратегічного рівня до поточного, спускаючись від фінансово-грошового сектора економіки до реального, а потім до регіональних ринків. У синергетичній економіці діє різний час – стратегічний і поточний. У ній співіснує різна розмірність – капітальна, прибуткова і вартісна. У перехідних системах процес становлення системи фінансової макроекономіки також може бути значно прискорений, якщо використовувати принципи синергетичного підходу і послідовно переходити від однієї фази прискореного економічного розвитку до іншої.

В зв'язку з цим, досліджуючи ефективність перетворень тієї або іншої системи, необхідно враховувати дію закону зростання синергетичних ефектів, що вимагає посилення взаємозв'язаної кооперативної когерентної взаємодії елементів системи. *Взаємодія* – це основа розвитку сучасних складних відкритих нелінійних систем, у тому числі і фінансових. Без такої взаємодії вони втрачають значну частину свого потенціалу, погіршуючи стан своєї безпеки і перспективи подальшого розвитку.

Значний синергетичний ефект породжує і нова якість систем. Якісний розвиток інститутів забезпечується не просто фактом їх формування, а їх структурно-рівневою взаємодією, їх функціонально-системною природою. Більш того, в процесі ускладнення системи, появи в ній все нових і нових елементів синергетичний ефект від їх комплексної взаємодії наростає. Тому розвинена система інститутів несе в собі передумови для виходу економіки на етап стійкого розвитку за рахунок акумуляції грошових коштів на фінансування інновацій і новаторських комбінацій наявних ресурсів.

Синергетичний ефект взаємодії системи інститутів і їх зовнішнього середовища може бути багаторазово посилений і за рахунок вдосконалення системи державного управління. Для цього також потрібні достатньо сильні флуктуації, здатні розірвати механізми негативних зворотних зв'язків в діяльності державних чиновників. Прикладом таких флуктуацій може стати оцінка їх діяльності по досягнутих кінцевих результатах роботи, а не поточне бюджетне фінансування будь-яких результатів їх діяльності, у тому числі і негативних. Необхідно розробити і впровадити систему виділення бюджетних коштів під вирішення конкретних завдань. Деякі проблеми можуть бути вирішені на основі використання системи управлінської інженерії, коли створюється команда чиновників різних міністерств і відомств для вирішення того або іншого конкретного управлінського завдання. Необхідно також, щоб органи державної влади, що пропонують введення нових форм державного втручання в економіку, публічно доводили необхідність і ефективність такого втручання. Важливо ввести процедуру періодичної оцінки ефективності використовуваних методів державного регулювання, і відмовлятися від тих з них, які не продемонстрували свою результативність. Необхідно активніше використовувати модель контрактного або трансактивного планування, яка припускає укладення договору між державою і суб'єктами господарювання і рівноправність контрагентів в цих відносинах.

Сучасні інститути для свого успішного розвитку та підвищення рівня своєї безпеки, вимагають від держави, як головного суб'єкта, що формує

зовнішнє середовище їх функціонування, швидкості реагування на зміни, що відбуваються, децентралізацію ухвалюваних рішень, гнучкості нормативного і адміністративного регулювання з боку регіональних органів, з обов'язковим врахуванням реалій даної країни.

Ключовою формулою реформування держави є покладання на неї контрактних функцій, а на громадянське суспільство – контроль за бізнесом і державою. Для громадянського суспільства також повинні бути притаманні синергетичні активні взаємодії, засновані на довірі громадян один до одного і до держави, коли економічно і політично вільні індивіди беруть участь в державній діяльності і реалізують свої інтереси на основі самоорганізації. Організаційною формою таких взаємодій є різні громадські асоціації, які розвивають в своїх членах навички кооперації, вміння створювати і реалізовувати ідеї, знаходити ефективніші способи і методи вирішення проблем, відчувати сумісну відповідальність за акції, що проводяться.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Базилевич В. Д. Метафізика економіки : монографія / В. Д. Базилевич, В. В. Ільїн. – Київ : Знання-Прес, 2007. – 718 с.
2. Базилевич В. Д. Філософія економіки. Історія : монографія / В. Д. Базилевич, В. В. Ільїн. – Київ : Знання, 2011. – 1198 с.
3. Белл Д. Епоха розобченности. Размышления о мире XXI века / Д. Белл, В. Иноземцев. – М. : Центр исследований постиндустриального общества, 2007. – 304 с.
4. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі : [пер. з англ.] / М. Блауг. – Київ : Вид. Соломії Павличко «Основи», 2001. – 687 с.
5. Блауг М. Несложный урок экономической методологии / М. Блауг. – THESIS. – 1994. – Т. 2. – Вып. 4. – 256 с.
6. Блауг М. Методология экономической науки / М. Блауг. – М. : НП «Журнал Вопросы экономики», 2004. – 357 с.
7. Браун Г. Г. Рыночное хозяйство и Вашингтонский консенсус / Г. Г. Браун. – МЭМО 2004. – № 8. – С. 40–44.
8. Всемирная история экономической мысли : В 6 т. – М. : Мысль, 1987. – 1997 с.
9. Винарчик П. Спасение идей: Й. Шумпетер и ключевые проблемы противоборствующих экономических теорий / П. Винарчик // Вопросы экономики. – 2003. – № 11. – С. 15–26.
10. Гайдай Т. В. Парадигма інституціоналізму : методологічний контекст : монографія / Т. В. Гайдай. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 296 с.
11. Гальчинський А. Економічна наука : проблеми методологічного оновлення / А. Гальчинський // Економіка України. – 2007. – № 3. – С. 4–13.
12. Гражевська Н. Компаративний підхід до аналізу глобальної конкурентоспроможності національних економік / Н. Гражевська // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2014. – № 1 (28). – С. 15–24.

13. Железняк А. Д. Современные концепции глобализации / А. Д. Железняк // Экономика управления. – 2006. – № 4 (25). – С. 28–32.
14. Жуков П. Е. Монетаризм и современная денежно-кредитная политика / П. Е. Жуков // Финансы. – 2004. – №10. – С. 64–67.
15. Злупко С. М. Історія економічної теорії : підручник / С. М. Злупко. – [2-ге вид]. – Київ : Знання, 2005. – 719 с.
16. Злупко С. М. Основи історії економічної теорії : навчальний посібник / С. М. Злупко. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 346 с.
17. Злупко С. М. Історія економічної теорії : підручник / С. М. Злупко. – Київ : Завдання, 2005. – 719 с.
18. Базилевич В. Д., Історія економічних учень : підручник / В. Д. Базилевич, Н. І. Гражевська, П. М. Леоненко. – У 2 ч. Ч.1; [за ред. В. Д. Базилевича]. – 3 вид., випр. – Київ : Завдання, 2006. – 582 с.
19. Базилевич В. Д., Гражевська Н. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень : підручник / В. Д. Базилевич, Н. І. Гражевська, П. М. Леоненко. – У 2 ч. Ч. 2; [за ред. В. Д. Базилевича]. – 3 вид., випр. – Київ : Завдання, 2006. – 672 с.
20. Єременко В. Економічна наука : проблеми логіки, методології, класифікації / В. Єременко // Економіка України. – 2005. – № 12. – С. 52–64.
21. Єрохін С. Сучасні методологічні проблеми економічної науки / С. Єрохін // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 5. – С. 3–10.
22. Кульчицький Я. Трагування економічних систем у контексті сучасного постіндустріального дискурсу / Я. Кульчицький // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – 2009. – Вип. 41. – С. 41–47.
23. Коллонтай В. Эволюция западных концепций глобалистики. / В. Коллонтай // МЭиМО. – 2002. – №1. – С. 24–30.
24. Колесніченко І. М. Інституціональна економіка / І. М. Колесніченко. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2014. – 210 с.

25. Колесніченко І. М. Сучасні економічні теорії: конспект лекцій / І. М. Колесніченко. – Харків : ХНЕУ, 2010. – 163 с.
26. Кун Т. Структура наукових революцій / Т. Кун. – М. : Прогрес, 1977. – 300 с.
27. Крупнейшая энциклопедия по истории экономической мысли от New School University (NY) – [Ел. ресурс] – Режим доступу : <http://homepage.newschool.edu/het/> – Заголовок з екрану.
28. Лоусон Т. Современная «экономическая теория» в свете реализма / Т. Лоусон // Вопросы экономики. – 2006. – №2. – С. 77–98.
29. Маевский В. О. О взаимоотношении экономической теории и ортодоксии / В. О. Маевский // Вопросы экономики. – 2003. – №11. – С. 4–14.
30. Малий І. Економічна наука : проблеми усвідомлення методології / І. Малий. – Економіка України. – 2006. – № 9. – С. 45–54.
31. Мюрдаль Г. Современные проблемы «Третьего мира» / Г. Мюрдаль. – М. : Прогресс, 1972. – 541 с.
32. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 188 с.
33. Нуреев Р. М. Старая и новая экономическая компаративистика. Предмет и метод компаративистики / Р. М. Нуреев // Terra Economicus. – 2010. – Т. 8. – № 3. – С. 143–154.
34. Осадчая И. МВФ и «новый монетаризм» Стиглица / И. Осадчая // МЭиМО. – 2003. – №12. – С. 111–119.
35. Гринэуэй Д., Блини М., Стюарт И. Панорама экономической мысли конца XX столетия / Д. Гринэуэй, М. Блини, И. Стюарт. – В 2-х т. – М. : Прогресс, 2002. – 459 с.
36. Розманский И. О методологических основаниях мейнстрима и гетеродоксии в экономической теории конца XIX – начала XXI века / И. Розманский // Вопросы экономики, 2008. – № 7. – С. 18–33.

37. Рудакова И. Основное течение экономической теории : потенциал и научная критика / И. Рудакова // Вопросы экономики, 2005. – № 9. – С. 21–36.
38. Сакс Дж., Ларрен Ф. Макроэкономика. Глобальный подход / Дж. Сакс, Ф. Ларрен. – М. : Дело, 1996. – 848 с.
39. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли ; [пер. з англ.] / Б. Селигмен. – М. : Прогресс, 1968. – 564 с.
40. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму / Дж. Сорос. – Київ : Основи, 1999. – 260 с.
41. Стиглиц Дж. Ю. Альтернативные подходы к макроэкономике : методологические проблемы и неокейнсианство / Дж. Ю. Стиглиц // МЭ и МО. – 1997. № 7. – С. 60 – 72.
42. Сухарев О. Эволюционная макроэкономика в Шумпетеровском измерении / О. Сухарев // Вопросы экономики. – 2003. – № 11. – С. 52–63.
43. Хаусман Д. Экономическая методология в двух словах / Д. Хаусман // МЭ и МО, 1994. – № 3. – С. 27–34.
44. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты : Манифест современной институциональной экономической теории ; [пер. з англ.] / Дж. Ходжсон. – М. : Дело, 2003. – 464 с.
45. Юхименко П. І. Історія новітніх економічних учень (від Кейнса до наших днів) / П. І. Юхименко. – [За ред. А. А. Чухна]. – [2-ге вид., доп.]. – Біла Церква : БДАУ, 2003. – 145 с.
46. Юхименко П. І. Становлення і розвиток монетаристських концепцій: історико-економічний аналіз : монографія / П. І. Юхименко. – Київ : ІАЕ УААН, 2003. – 256 с.
47. Чухно А. А., Юхименко П. І., Леоненко П. М. Сучасні економічні теорії : підручник / А. А. Чухно, П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – [За ред. А. А. Чухна]. – Київ : Знання, 2007. – 878 с.

Навчальне видання

РЕШЕТИЛО Валентина Петрівна

ОСТРОВСЬКИЙ Ігор Анатолійович

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для аспірантів денної і вечірньої форм навчання
освітньо – наукової програми підготовки доктора філософії галузі
знань 05 – Соціальні та поведінкові науки, спеціальності
051 – Економіка)*

Відповідальний за випуск *Н. В. Можайкіна*

За авторською редакцією

Комп'ютерне верстання *О. В. Мамаєва*

План 2018, поз. 153Л

Підп. до друку 09.07.2018. Формат 60 × 84/16.

Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 6,8.

Тираж 50 пр. Зам. № .

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова,

вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002.

Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 5328 від 11.04.2017.